

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2015

Bc. Ivona Cinková

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra psychologie

NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

(Neverbální komunikace pedagogů středních škol)

Diplomová práce

Bc. Ivona Cinková

Učitelství pro SŠ: český jazyk – psychologie (2013 – 2015)

Vedoucí práce: PhDr. Alena Szachtová

Plzeň, 2015

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím zdrojů informací a literárních pramenů, které uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Plzni, 1. dubna 2015

.....
vlastnoruční podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala své vedoucí práce PhDr. Aleně Szachtové za pomoc a ochotu při konzultacích. Velmi si vážím cenných rad, ochoty a času, které mi při konzultacích věnovala. Dále bych ráda poděkovala všem školám, učitelům a žákům, kteří se podíleli na výzkumném šetření.

OBSAH

ÚVOD	7
PŘEHLEDOVÁ STUDIE.....	9
I. TEORETICKÁ ČÁST	
1 SOCIÁLNÍ KOMUNIKACE	11
2 PEDAGOGICKÁ KOMUNIKACE.....	13
2.1 Komunikace a vyučování	13
2.1.1 Pedagog jako komunikátor a recipient.....	14
2.1.2 Žák jako komunikátor a recipient	14
2.2 Vztahy mezi komunikujícími	15
2.3 Pravidla pedagogické komunikace	16
2.3.1 Skryté kurikulum	16
2.3.2 Škola	17
2.3.3 Počet pravidel.....	17
3 VERBÁLNÍ KOMUNIKACE.....	18
3.1 Verbální komunikace v pedagogickém procesu.....	19
3.1.1 Objektivní činitelé.....	21
3.1.2 Subjektivní činitelé	21
4 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE	22
4.1 Neverbální projevy – vrozené nebo naučené?	24
4.2 Složky působící na řeč těla	25
4.3 Okolnosti a prostředí ve vztahu k neverbální komunikaci	26
4.4 Signály neverbální komunikace.....	28
4.4.1 Typy signálů.....	28
4.5 Neverbální komunikace v pedagogickém procesu	29
4.6 Verbální versus neverbální komunikace.....	30
4.7 Prostředky neverbální komunikace	32
5 EXTRALINGVISTICKÉ PROSTŘEDKY.....	32
5.1 Gestikulace	32
5.1.1 Frekvence používání gest.....	33
5.1.2 Dělení gest	33
5.1.3 Gestikulace v pedagogickém procesu	37
5.1.4 Výběr několika gest využívaných ve školním prostředí	38
5.2 Mimika.....	42
5.2.1 Role lidského obličeje.....	43
5.2.2 Obličejové zóny	44
5.2.3 Mimika v pedagogickém procesu	47
5.3 Proxemika.....	48
5.3.1 Proxemický tanec.....	49
5.3.2 Proxemické zóny.....	49
5.3.3 Proxemika v pedagogickém procesu.....	51
5.4 Haptika.....	52
5.4.1 Dotyková pásma.....	55
5.4.2 Haptika v pedagogickém procesu	55
5.5 Posturologie	56
5.5.1 Základní tělesné polohy a postoje lidí.....	57
5.5.2 Posturologie v pedagogickém procesu.....	58

5.6	Úprava zevnějšku	59
5.6.1	Úprava zevnějšku v pedagogickém procesu	62
6	PARALINGVISTICKÉ PROSTŘEDKY	63
6.1	Hlasitost řeči	63
6.2	Pauzy	64
6.3	Rychlost řeči	65
6.4	Slovní důraz	65
6.5	Barva hlasu	66
II. PRAKTICKÁ ČÁST		
7	METODOLOGIE VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	67
7.1	Cíl výzkumného šetření	67
7.2	Charakteristika výzkumného šetření	67
7.2.1	Dotazník	67
7.2.2	Pozorování	68
8	VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ	69
8.1	Kvantitativní výzkum	69
8.1.1	Dotazník neverbální komunikace – žáci	69
8.1.2	Dotazník neverbální komunikace – pedagogové	83
8.2	Kvalitativní výzkum	94
8.2.1	Shrnutí kvalitativního výzkumu	101
9	ZÁVĚR VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ.....	103
	ZÁVĚR.....	106
	SHRUTÍ.....	109
	RESUMÉ	110
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ	111
	PŘÍLOHY	I

ÚVOD

Neverbální komunikace, mimoslovní komunikace či řeč těla, je proces, při kterém dochází ke komunikaci bez přítomnosti slov nebo s jejich použitím. Neverbální komunikací je prosycen celý lidský život a tvoří tak významnou složku existence jedince ve společnosti.

Tématem diplomové práce byla zvolena neverbální komunikace a její uplatnění v pedagogickém procesu. Cílem diplomové práce je na základě doporučené a vybrané literatury samostatně pojednat okrajově nejprve o sociální, pedagogické a verbální komunikaci, dále pak hlouběji o komunikaci neverbální. Výběr tématu vzešel z dlouhodobého zájmu o danou problematiku, kterou je prostoupen celý náš život.

Současné školství je zaměřeno na utváření a rozvoj klíčových kompetencí žáků. Jednou z klíčových kompetencí je právě rozvíjení a utváření kompetence komunikativní. Pokud mají pedagogové měnit a utvářet danou složku, je nezbytné, aby ji sami dobře ovládali. Ačkoli je důležitým prostředkem k transferu informací ve vzdělávání a výchově složka verbální, mimoslovní komunikace, řeč těla, zprostředkovává žákům postoje a emocionální stavy. Žáky je proto velmi citlivě vnímána. Neverbální projevy jsou nepostradatelnou složkou komunikace ve škole. V pedagogickém procesu je tedy nejen důležité, co učitelé říkají, ale také to, jak se chovají, reagují a vystupují.

Diplomová práce bude členěna na dvě hlavní části. První část se bude věnovat vymezení teorie. Druhá část bude empirická a bude zjišťovat informace o neverbální komunikaci pedagogů na středních školách.

V teoretické části budeme nejprve pojednávat o neverbální komunikaci obecně, bude zmíněno, jaké procentuální složení zaujímá řeč těla v lidském projevu a jakí činitelé na ni mají vliv. Dále se budeme v diplomové práci zabývat otázkou, zda jsou neverbální signály vrozené či naučené, okolnostmi a prostředím ve vztahu k neverbální komunikaci. Pojednáno bude též o signálech mimoslovní komunikace a o zastoupení dané komunikace v pedagogickém procesu. Pozornost bude věnována také porovnání verbální a neverbální složky. Dále budou rozebrány prostředky neverbální komunikace. Nejprve bude zaměřena pozornost na extralingvistické prostředky, kde bude blíže popsána gestikulace, mimika,

proxemika, haptika, posturologie a úprava zevnějšku. Složky budou zprvu rozebrány obecně, a poté bude pozornost zaměřena na jejich využití v pedagogickém procesu. Dále budou v diplomové práci popsány paralingvistické prostředky, kde bude přiblížena hlasitost a rychlost řeči, kladení pauz, slovní důraz a barva hlasu.

V praktické části diplomové práce se budeme věnovat výzkumnému šetření, jehož cílem bude zjistit, jakou neverbální komunikaci ve vyučovací jednotce používají učitelé českých středních škol, zda si ji sami uvědomují a jak jejich řeč těla vnímají samotní žáci. K výzkumnému šetření bude použito jak kvantitativního, tak i kvalitativního výzkumného nástroje.

PŘEHLEDOVÁ STUDIE

Jako první pojednává o fenoménu neverbální komunikace publikace Charlese Darwina *Výraz emocí u člověka a zvířat*, která byla vydána roku 1872. Po vydání knihy byla téměř dalších sto let daná problematika znovu ignorována a pozornost byla věnována spíše složce verbální. V šedesátých letech dvacátého století ovšem nastal zlom a řeč těla se stala předmětem zkoumání různých vědních oborů, například antropologie, sociologie, sociální psychologie, pedagogiky apod. V rámci zkoumání neverbální komunikace jsou využívány znalosti celého spektra vědeckých oborů. Například biologie, psychologie (Ekman, 1973) a lingvistiky (McNeill, 2000).

Zájem výzkumníků o problematiku neverbální komunikace vyústil roku 1984, kdy byl založen vědecký časopis *Journal of Nonverbal Behaviour*, který vycházel v čtvrtletních intervalech a zveřejňoval teoretické studie i výsledky výzkumných šetření.

Zájem o řeč těla v pedagogickém procesu notně vzrostla v období od šedesátých do osmdesátých let dvacátého století. Studie se především zaměřují na zkoumání obsahů sdělení, které lze vyčíst z neverbálních projevů učitelů. Řada studií se především zabývá zkoumáním tzv. *Pygmalion efektu*.

Rosenshin (1970) vyzkoumal, že nadšení, hbitost a energičnost pedagogů se většinou projeví ve větší aktivitě žáků. Seligma, Tucker a Lampert (1972) z výzkumného šetření zjistili, že atraktivní žáci s příjemnou barvou hlasu jsou učiteli považováni za inteligentnější. Bates (1976) poukázal na to, že pozitivní neverbální projevy (úsměv, oční kontakt či přitakávání) mají pozitivní zpětnou vazbu a jsou často odměňovány lepšími známkami. Brooks, Sylvern a Wooten (1978) prokázali, že chování vyučujících je ovlivněno vzdáleností od žáků. Žáci sedící blíže k učitelům jsou oslovováni ve vyučovací jednotce daleko častěji, než žáci sedící v zadních řadách. Woodall a Folger (1985) prováděli výzkum, kdy zjišťovali, jaký vliv mají gesta při vysvětlování nové učební látky pedagogem v souvislosti na množství zapamatované látky žáky. Metodou pro výuku verbální a neverbální komunikace se zabýval Constanzo a Archer (1991).¹

¹ HACKL, Bernd a HUMMEL, Sandra. *Velikonoční prázdniny: co se lze ve škole naučit z řeči těla. Studia paedagogica*. s. 138–141.
CONSTANZO, Mark a ARCHER, Dane. *A Method for Teaching About Verbal and Nonverbal Communication. Teaching of Psychology*. s. 223–226.

Konference *Štylistika neverbálnej komunikácie*, ktorá sa konala v Bratislavě ve dnech 15. – 16. února 1996, se zabývala také problematikou neverbálních složek učebního stylu. Svobodová a Höflerová se zaměřily na specifická gesta a mimiku žáků (znaky znuděnosti, snahu o únik apod.) a na gesta, pozice a polohy učitelů. Problematikou gest se na konferenci též zabývala Benčatová.²

Neverbální komunikace při vyučování se stala námětem pro sepsání článku do časopisu *Čeština doma a ve světě* pro Šebestu a Čmejrkovou (1996).³

Výzkumem neverbální komunikace v pedagogickém procesu se zabývá také celá řada studentských bakalářských a diplomových prací.

² HOFFMANNOVÁ, Jana. *Naše řeč: Konference o neverbální komunikaci (pocita J. Mistrikovi)*.

³ ŠEBESTA, Karel. *K neverbální komunikaci při vyučování. Čeština doma a ve světě*. s. 24–25.
ČMEJRKOVÁ, Světlá. *Jak se žáky komunikovat beze slov. Čeština doma a ve světě*. s. 26–29.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 SOCIÁLNÍ KOMUNIKACE

Slovo komunikace pochází z latinského *communicare* (angl. *communication*) a lze jej obecně definovat jako sdělování informací skrze verbální či neverbální prostředky. *Psychologie pro právníky* uvádí, že komunikace je: „interakce mezi jedinci téhož druhu, při kterých jsou sdělovány a přijímány informace.“⁴ Jedná se o proces dorozumívání, kdy komunikátor předává recipientovi určitou informaci. Ke komunikaci dochází všude, kde se lidé navzájem potkávají. Je nutné si uvědomit, že i když se rozhodneme mlčet, stále ostatním něco sdělujeme. To znamená, že ke komunikaci dochází i tehdy, když si toho člověk není plně vědom. Ticho, postoj těla, obličej a dokonce i úprava zevnějšku o jedinci mnoho vypovídá. Komunikace je základním stavebním kamenem každého státu, potřebuje ji každý z nás, a proto je nutné mít dobré komunikační dovednosti.⁵

Dobrá komunikace je nejdůležitějším prostředkem, ať jde o soukromý, společenský či pracovní život. Hovoří-li lidé sami se sebou, poznávají nebo posuzují sami sebe, jedná se o intrapersonální komunikaci. Existuje také interpersonální komunikace, pomocí které jsou poznáváni ostatní lidé. Dovoluje lidem založit, udržet, ukončit osobní vztahy. Tento způsob komunikace je důležitý například při pohovorech, když hledá člověk zaměstnání nebo v edukační sféře. Komunikace je důležitým prvkem uvnitř malých skupin, kde na sebe členové navzájem působí, řeší společně problémy, objevují nové nápady. Společenský i pracovní život je většinou prožíván ve skupinách. Hovořit lze také o veřejné komunikaci, pomocí níž je člověk informován, přesvědčován, aby něco vykonal, koupil, uvažoval jistým způsobem, měnil dosavadní postoje, názory a hodnoty.⁶

Jaro Křivohlavý v publikaci *Tajemství úspěšného jednání* uvádí následující přehled, co všechno můžeme druhému člověku sdělit:

- zprávy a informace,
- jak chápat sdělované,
- své pocity,
- postoj k tomu, o čem hovoříme,

⁴ HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. s. 226.

⁵ LESTER, Alison Jean a TAYLOR, Shirley. *Umění komunikace: odhalte tajemství, které vám pomohou k lepší výkonnosti a uspokojivější budoucnosti*. s. 2–4.

⁶ DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 15. Viz příloha I., obr. 1.

- postoj k posluchači,
- ratifikaci (za koho tě považují),
- své sebepojetí,
- náznak dalšího průběhu vztahu a komunikace,
- žádosti a přání.⁷

Komunikaci lze zaznamenat pomocí komunikačního schématu⁸, které nese určitou strukturu. Ta zahrnuje komunikátora (ten, kdo vysílá danou informaci), komunikanta či recipienta (ten, kdo danou informaci přijímá), komuniké (obsah), komunikační kanál (cesta, po které dorozumívání probíhá) a psychický účinek přijatého komuniké. V lidské komunikaci nelze hovořit pouze o přenosu zpráv. Je důležité sledovat, kdo mluví, proč to říká, kdy to říká, jaký mají řečená slova účinek na posluchače, kde to mluvčí říká a co říká. Při sdělování mohou nastat komunikační překážky, například sdělení nenajde odezvu u recipienta, uzavřenost partnera, nepochopení informace či tzv. šumy.

S komunikací se nesetkáváme pouze jen u lidí. Vyskytuje se také u živočišných druhů, kteří si stejně jako my lidé, chtějí předat určité informace. Hmyz se dorozumívá pomocí dotyků kusadel a pachů, u ptáků se setkáváme s charakteristickým zpěvem, u psů se štěkáním apod.⁹

⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Tajemství úspěšného jednání*. s. 89–92.

⁸ Viz příloha I., obr. 2.

⁹ HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. s. 226–228.

2 PEDAGOGICKÁ KOMUNIKACE

Předešlá kapitola byla věnována sociální komunikaci obecně. Nyní bude pozornost soustředěna na komunikaci, která se týká pedagogických cílů, pomáhá vychovávat a vzdělávat. Řeč je o pedagogické komunikaci. Gavora uvádí následující definici: „*Pedagogická komunikace je výměna informací mezi účastníky výchovně-vzdělávacího procesu. Slouží k dosahování výchovně-vzdělávacích cílů. Informace se v pedagogické komunikaci zprostředkovávají verbálními a neverbálními prostředky. Pedagogická komunikace se řídí osobitými pravidly, která určují pravomoce jejich účastníků. Má své prostorové a časové dimenze.*“¹⁰ Definice vypovídá o tom, že účastníci komunikace hovoří o nějakých faktech a sdělují určitá stanoviska, názory či přání. Informace jsou zprostředkovány verbálními nebo neverbálními prostředky. Pedagogickou komunikací se rozumí nejen rozhovor učitele s žákem, ale i žáka s žákem či učitele s učitelem. A. N. Leont'jev říká: „*Pedagogická komunikace je profesionální komunikace učitele se žákem při vyučovací hodině i mimo ni, jež má určité pedagogické funkce a je zaměřena na vytvoření příznivého psychologického klimatu.*“¹¹ Sup uvádí vymezení: „*Komunikací rozumíme přenos informací, myšlenek, pocitu atd. od jednoho člověka k druhému, resp. skupině lidí, uskutečňovaných pomocí symbolů (znaků) umožňujících přetváření poznatků a dorozumění mezi lidmi.*“¹²

2.1 Komunikace a vyučování

Komunikace ve školním prostředí je specifická a liší se od komunikace v jiných organizacích či v běžném životě. Odlišnosti lze spatřit v cíli komunikace (proč jedinci komunikují), obsahu (co si navzájem sdělují), časovém a prostorovém vymezení (vyučovací hodina, školní třída) a také v rolích partnerů (učitel, žák).

„*Komunikace je základním prostředkem realizace výchovy a vzdělávání prostřednictvím verbálních a nonverbálních projevů učitele a žáků.*“¹³ Komunikace je nezbytným předpokladem vyučování, bez ní by se vzdělání a výchova nemohly nikdy realizovat. Výchovně-vzdělávací cíle pedagog uskutečňuje prostřednictvím dorozumívání, předává žákům vyučovací obsah a využívá k tomu řadu vyučovacích metod a forem.

¹⁰ GAVORA, Peter a kolektiv. *Pedagogická komunikácia v základnej škole*. s. 22.

¹¹ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace*. s. 25.

¹² Tamtéž, s. 25.

¹³ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 25.

Po nahlédnutí do kterékoliv třídy lze spatřit, že jeden z přítomných hovoří (např. učitel) a ostatní poslouchají (žáci). V průběhu hodiny se ale tento obraz několikrát mění. Hovořit může jeden žák a poslouchá jej učitel a ostatní spolužáci, nebo žáci rozmlouvají navzájem mezi sebou. Ke komunikaci nedochází pouze skrze verbální prostředky, využívány jsou samozřejmě i ty neverbální. Své myšlenky a nálady vyjadřují žáci a učitelé gesty, pohyby hlavy, úsměvem apod.¹⁴

V interakci, do které ve školním prostředí vstupuje učitel a žáci, jsou oba příslušníci střídavě komunikanty a recipienty.

2.1.1 Pedagog jako komunikátor a recipient

Učitel v roli komunikátora musí svým žákům předat obsah vyučování jazykem, který bude adekvátně odpovídat řečovým schopnostem dětí. Vyučující se stává pro své žáky vzorem a má významný vliv na jejich vyjadřovací schopnosti. V pozici recipienta musí pedagog naslouchat sdělení, poukazovat na správnost či nesprávnost sdělení a v žádném případě se nestavit odmítavě k nesprávným formulacím žáků.

2.1.2 Žák jako komunikátor a recipient

Žák v roli komunikátora komunikuje jak s učitelem, tak i se svými spolužáky. Při nástupu do školy je dítě ve vztahu k učiteli značně spontánní, to se ale postupem času mění a spontaneita klesá. Řada žáků, především ti s chudší slovní zásobou, se stávají v komunikaci s učitelem pasivní a k projevu využívají naučených vět. To vede k poruše komunikace mezi učitelem a žákem. Někteří žáci nechtějí používat v komunikaci s učitelem spisovný jazyk, jelikož se obávají zesměšnění před svými vrstevníky. Dítě v roli recipienta přijímá informace dvoustranně, od pedagoga a od svých spolužáků. Ve vyučování často dochází k tomu, že se žáci naučí verbálnímu popisu jevu, aniž by samotný jev správně pochopili. Pedagog musí vést žáky k aktivnímu porozumění významu a zamezit pouhému pamětnímu osvojování pojmů.¹⁵

¹⁴ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 25–26.

¹⁵ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. s. 80–81.

2.2 Vztahy mezi komunikujícími

Školní třída je malá formální sociální skupina. Charakteristickým znakem skupiny je to, že se žáci navzájem dobře znají, komunikují spolu, mají společné některé cíle, jsou spjaty déletrvajícimi svazky a vytvářejí společné normy chování pro všechny členy. „Komunikace je prostředek k realizaci mezilidských vztahů ve třídě.“¹⁶ V pedagogické komunikaci se nacházejí dvě skupiny účastníků, vychovávající a vychovávané. Vychovávající jsou dospělí lidé, kteří mají určitou pedagogickou kvalifikaci (učitelé). Vychovávaným jedincem je žák, skupina žáků, třída. Může ovšem ale nastat situace, kdy se žák dostane do role „učitele“. Žák si připraví pro ostatní spolužáky referát, seznamuje je s novým učivem, vede diskuzi apod.

Počet žáků ve třídě má vliv na průběh a výsledky pedagogické komunikace. Čím více osob se nachází ve školní třídě, tím se přímá mezilidská komunikace zužuje a naopak. Vzhledem k počtu žáků je nutné volit adekvátní vyučovací metody, které budou přinášet co nejlepší výsledek.¹⁷

Dle Gavory účastníci ve školní třídě vstupují do následujících vztahů:

- učitel – žák,
- učitel – skupina žáků,
- učitel – třída,
- žák – žák,
- žák – skupina žáků,
- žák – třída,
- skupina žáků – skupina žáků,
- skupina žáků – třída.¹⁸

Na základě těchto bodů lze vztahy dále dělit na symetrické a asymetrické. O asymetrických vztazích se hovoří u prvních třech bodů. Pedagog má při komunikaci nadřazené postavení a žák se musí podřídít. Učitel rozhoduje o jednotlivých otázkách diskuze, určuje, kdo s kým, kdy a o čem bude hovořit. Vyvolává a posuzuje správnost jednotlivých odpovědí. V případě zbylých pěti bodů mluvíme o symetrických vztazích,

¹⁶ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 26.

¹⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Komunikace ve škole*. s. 24–28.

¹⁸ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 26–27.

tzň., že všichni účastníci komunikace jsou si rovnocenní, mají tak stejná práva a možnosti. Pokud ovšem žáci pracují ve skupině (skupinové a kooperativní vyučování), může se objevit situace, kdy bude přítomen dominantní žák. Skupina si ho buď zvolí sama, nebo je určen učitelem. Tímto se vztahy mezi žáky mění a hovoří se opět o asymetrii. Míra asymetrie je samozřejmě daleko slabší než ve vztahu učitel – žák.

Zvolení partnera ve skupině závisí na preferenčních vztazích, upřednostňování jisté osoby před druhými. Výběr jedince je jedním z faktorů, které poukazují na jednotlivé vztahy mezi žáky. V těch se odráží přátelství, oblíbenost, nebo naopak nezájem či rivalita.¹⁹

Pod pojmem učitel si nemusíme představit vždy jen jedince, který se nachází v pedagogickém procesu. Pod tímto názvem jsou ukryti všichni, kteří vychovávají ve vzdělávacím prostředí (instruktor autoškoly, vedoucí kroužku, vychovatel na internátě, mistr odborného výcviku, asistent pedagoga, trenér apod.). Stejně je to i s pojmem žák, pod kterým si představíme žáka, posluchače, sportovce, účastníka kurzu atd. Komunikace mezi pedagogem a žáky neprobíhá pouze ve školní třídě. Uskutečňuje se i v jiných zařízeních jako jsou pracovní dílny, tělocvičny, sportovní stadiony, školení, výcviky, exkurze atd.

2.3 Pravidla pedagogické komunikace

2.3.1 Skryté kurikulum

Skryté kurikulum je neoficiální život učitele a žáků, který se nezdůrazňuje a aktéři si ho často ani sami neuvědomují. Obsahem skrytého kurikula jsou prvky sociálního chování (jak se chovat, sedět, hlásit se ve škole), jedná se o rozdělení moci mezi pedagogem a žáky, ale i mezi spolužáky. Jak se žáci ve škole cítí, zda má škola pro ně určitou hodnotu, jestli tam vládne rivalita apod. „*Skryté kurikulum se realizuje výlučně prostředky komunikace mezi učitelem a žáky a žáky navzájem, a to verbálně i nonverbálně – často náznakově, implicitně.*“²⁰

¹⁹ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 26–29.

²⁰ Tamtéž, s. 28.

2.3.2 Škola

Každá škola má mimo neoficiálních pravidel také stránku oficiální, předepsanou. Pravidla jsou zaznamenána ve školním řádu a učebních osnovách. Potíž ovšem činí velké množství psaných pravidel, žáci si je nechtějí, ale ani nemohou zapamatovat.²¹ Školní řád je vydán v souladu s § 30 zákona č. 561/2004 Sb. O předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání. Účelem školního řádu je vytvoření příznivých podmínek pro vyučování, výchovu, ochranu zdraví a bezpečnosti během vyučování a při akcích organizovaných danou školou, ochranu před patologickými jevy a před projevy diskriminace či násilí. Školní řád vydává ředitel školy.²²

2.3.3 Počet pravidel

Značné množství pravidel ztrácí na významu. Jak již bylo výše řečeno, žákům činí potíže si všechna pravidla zapamatovat, to vede k tomu, že se dle nich nechovají a nedodržují je. J. S. Cangelosi hovoří o efektivitě menšího počtu pravidel a uvádí následující důvody:

- malé množství pravidel si žáci lépe zapamatují,
- jednotlivá pravidla se v malém množství nařízení jeví jako důležitá,
- funkční pravidla kladou důraz na zdravý rozum žáků a vedou je k tomu, aby se zamysleli nad svým chováním,
- funkční pravidla se zaměřují na účelné chování než na nefunkční formality.²³

Stanovení pravidel není jednoduchou záležitostí, nelze proto poskytnout pedagogům obecně platná doporučení. Pedagog se musí vyvarovat úzkého, ale i obecného vymezení pravidel. Pravidla může stanovit sám učitel, mohou o nich rozhodovat žáci, anebo se žáci mohou podílet na utváření zásad společně s vyučujícím. Třetí postup se jeví jako nejrozumnější a nejvýhodnější, neboť na pravidlech se podílejí žáci společně s pedagogem. Aktéři jsou zapojeni do jejich formulování a lze předpokládat, že se budou snáze podřizovat pravidlům, která si sami navrhli než těm, která jim byla nařízena.²⁴

²¹ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 27–28.

²² *Zákon č. 561/2004 Sb., O předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání.*

²³ CANGELOSI, James. S. *Strategie řízení třídy: jak získat a udržet spolupráci žáků při výuce*. s. 122.

²⁴ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. s. 30–31.
KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Komunikace ve škole*. s. 32–35.

3 VERBÁLNÍ KOMUNIKACE

Alexandr Nikolajevič Radiščev (1749 – 1802) napsal ve vyhnanství filozofický traktát *O člověku, jeho smrtelnosti a nesmrtelnosti*, kde uvádí: „Zdá se, že řeč je prostředkem ke skládání myšlenek v jeden celek, jí člověk vděčí za všechny své vynálezy a zdokonalení. Kdo by si pomyslel, že tak nepatrný nástroj, jakým je jazyk, je tvůrcem všeho, co je v člověku krásné!²⁵

Verbální komunikace se uskutečňuje pomocí jazyka. Jazyk je nejužívanějším a nejdokonalejším prostředkem lidské komunikace. K označení slova jazyk došlo metonymickým přenesením slova jazyk s významem „*orgán lidského těla podílející se kromě jiného podstatnou měrou na tvorbě artikulované řeči*“²⁶. Jazyk je fenoménem společenským, což vyplývá z jeho dorozumívací funkce. Verbální komunikace je schopnost vlastní pouze lidem a výrazně je tudíž odlišuje od ostatních živých tvorů. Důležité je zmínit fakt, že člověku jazyk není vrozen, vrozené jsou pouze dispozice k jeho osvojení. Jazyku se učíme v nejranějším věku, nejčastěji od matky. Odtud také pochází pojmenování mateřský jazyk. Skrze jazyk dochází u člověka k rozvoji po stránce sociální, technické a kulturní.²⁷

Je nutné odlišovat pojem jazyk a řeč. Jazyk je systém a řeč je činnost prostřednictvím, které nasloucháme, mluvíme, čteme, píšeme. Jazyk se uskutečňuje prostřednictvím řeči. Projev může být jak mluvený (systém fonetických znaků), tak i psaný (systém grafických znaků). Noam Chomsky formulovat řeč pojmem *jazyková performance*, která je realizací jazykových pravidel při řečové činnosti. Lidé při verbálním sdělení využívají významové útvary různé velikosti – slova, syntagma, věta. Souvislým projevem mluvčího je promluva, která je větším útvarem než věta.²⁸

²⁵ LEPILOVÁ, Květuše. *Řečová komunikace verbální a neverbální*. s. 9.

²⁶ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVA, Eva. SVOBODOVÁ, Diana a SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. s. 11.

²⁷ Tamtéž, s. 11–13.

²⁸ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 53–54.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Komunikace ve škole*. s. 57–58.

Hubáček a kolektiv v knize *Čeština pro učitele* zmiňuje, že vedle základní funkce komunikativní, plní jazyk ještě další funkce, a to:

- **mentální** – jazyk jako nástroj myšlení,
- **kognitivní** – jazyk hraje důležitou roli při rozvíjení myšlení a poznávání okolního světa,
- **pojmenovací**,
- **národně reprezentativní** – jazyk je hlavním rysem národní příslušnosti,
- **prestižní** – spisovný jazyk jako způsob dosažení společenské prestiže,
- **metajazyková** – užití jazyka k popisu,
- **konativní** – jazyk jako způsob přiměnění posluchače k činnosti,
- **agitační** – jazyk sloužící k přesvědčení,
- **estetická** – jako nástroj estetického působení.²⁹

V *Psychologii pro právníky* se uvádí, že verbální komunikaci se zabývá mnoho vědných disciplín. Ovšem mezi ty nejzákladnější spadá:

- **filologie** – věda o lidské řeči,
- **lingvistika** – jazykověda,
- **paralingvistika** – studium „svrchních“ tónů řeči,
- **rétorika** – věda zabývající se řečnictvím,
- **sémantika** – nauka o významu a změnách významu jazykových jednotek,
- **syntax** – skladba, věda o správném řazení slov.³⁰

3.1 Verbální komunikace v pedagogickém procesu

Verbální projev je nejdůležitějším nástrojem v edukačním procesu a dochází při něm k přenosu kognitivních informací. Směřuje přímo k recipientům (žákům), z toho důvodu je emocionálnější a bezprostřednější než psané vyjádření. K mluvenému projevu využívá pedagog kratší věty, slovní spojení a větné konstrukce, které jsou podstatně jednodušší. Mluvený projev je vždy originálním dílem, a pokud není zaznamenán na diktafon, nelze se k němu zpětně vracet jako je tomu u psaného projevu.

²⁹ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Diana a SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. s. 13–14.

³⁰ HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. s. 228.

Láska k dětem je jednou ze základních vlastností pedagoga. Mezi učitelem a žákem je vztah osobní, vztah „Já a Ty“ a nelze ho označit za pouhý dialog. Skrze učitele proniká žák do světa společnosti, kultury apod. Jedná se o interakci, proces, „*ve kterém dvě nebo více osob navzájem na sebe reagují*“³¹. Při vzájemném působení učitele a žáka se dostávají do popředí aspekty sociální, pedagogické a psychologické. Interpersonální vztahy mezi oběma jedinci působí především na výkon a chování žáka, na jeho vnímání, paměť, myšlení a sociální prostředí ve třídě. Osobnost učitele je hlavní úlohou při vytváření vztahu mezi pedagogem a jeho žáky. Domácí i zahraniční výzkumy se shodují na tom, že kladný vztah mezi učitelem a žákem má žádoucí vliv na školní práci a úspěšnost žáka. V opačném případě dochází k útlumu a snižuje se efektivita školní práce.³²

Učitel je pro své žáky vzorem a je nezbytné, aby využíval ke svému verbálnímu projevu spisovný jazyk a správnou odbornou terminologii. Pro některé žáky se stává pedagog jediným člověkem, který k nim promlouvá spisovnou češtinou. Většinou se děti nacházejí v prostředí, kde se hovoří obecnou češtinou, slangem, nářečím. V některých rodinách se mohou objevovat i vulgarismy. Pedagog by měl ovládat spisovný jazyk, respektovat gramatická pravidla a znalost ortoepické normy. Vyučující by si měl dát pozor na správné vyslovování hlásek, zdvojených hlásek, koncovek, intonaci u vět oznamovacích, tázacích, rozkazovacích, přacích a dbát na správnou výslovnost slov přejatých a cizích. I mimo vyučovací proces, např. o přestávce, v době konzultačních hodin či zájmové činnosti by měl učitel svým žákům stát neustále přirozeným vzorem – „*nositelem kultivovaného projevu v chování, jednání a také v mluveném a psaném slově*“³³, i když nároky na spisovné vyjadřování jsou již podstatně mírnější. Pedagog by měl apelovat na žáky, aby se i oni na půdě školy vyjadřovali pomocí spisovné češtiny a užívali správnou odbornou terminologii (českou i cizí). Vulgární mluva žáků by neměla zůstat bez povšimnutí. Na mluvený projev pedagoga jsou kladeny následující požadavky:

- hovořit spisovně, plynule, nahlas,
- myšlenky formulovat jasně, srozumitelně a s logickou návazností,
- volit vyučovací metody a formy s ohlednutím na věk a zralost žáků,
- mít na paměti dosavadní vědomosti žáků.³⁴

³¹ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. s. 77.

³² Tamtéž, s. 77–78.

³³ DYTRTOVÁ, Radka a KRHUTOVÁ, Marie. *Učitel: příprava na profesi*. s. 79.

³⁴ Tamtéž, s. 77–80.

Mluvený projev mluvčího může být ovlivňován jak objektivními, tak i subjektivními činiteli.

3.1.1 Objektivní činitelé

Mezi objektivní činitele, které ovlivňují verbální projev pedagoga, řadíme obsah, který má vliv na výběr stylu promluvy (prostěsdělovací, odborný, publicistický, umělecký) a slohového útvaru. Většinou je na školách využíván k expozici nového učiva výklad. Charakteristickými prvky je odbornost, užívání odborné terminologie, přesnost, jednoznačnost a citově nezabarvená slova. Další možností k předávání nového učiva je vypravování, které se zaměřuje na dynamičnost, vzbuzení emocí u žáků a vytvoření určité atmosféry.

Na mluvený projev má dále vliv cíl a zaměření. Pedagog si před vyučovací jednotkou musí rozmyslet, zda chce svým projevem víc působit na city nebo intelekt žáků. Na základě toho poté volí slohové postupy a útvary. Délka a náročnost, prostředí, počet a věk posluchačů, vědomosti a zkušenosti jsou dalšími faktory ovlivňující verbální projev mluvčího.

3.1.2 Subjektivní činitelé

Psychické procesy, stavy, vlastnosti a obsahy jsou subjektivními činiteli učitelů. Dytrtová a Krhutová uvádí následující subjektivní činitele:

- odborná znalost,
- všeobecné vzdělání,
- schopnost vyjadřovat se,
- životní zkušenosti,
- připravenost projevu,
- temperament,
- téma,
- aktuální zdravotní a psychický stav,
- vztah k obsahu výpovědi,
- vztah k posluchačům (žákům).³⁵

³⁵ DYTRTOVÁ, Radka a KRHUTOVÁ, Marie. *Učitel: příprava na profesi*. s. 81–82.

Na závěr kapitoly budou uvedeny některé prohršky vyskytující se v mluveném projevu učitelů:

- časté opakování parazitních slov (*teda, jako, takže, třeba, prostě, pravda, nó*),
- mlaskání, přidechy a hezitační zvuky (*mm, ééé, hm*),
- užívání tzv. oddechových prostředků (*ted' mě napadlo, abych tak řekl, dejme tomu, abych nezapomněl* apod.),
- intenzita hlasového projevu není přizpůsobena počtu posluchačů a velikosti prostoru,
- používání odborné terminologie, které žáci nerozumějí,
- užívání obecné češtiny, slangu a nářečí místo spisovné češtiny,
- nevhodné frázování a kladení důrazu na špatné části výpovědi.³⁶

4 NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE

Neverbální komunikace neboli mimoslovní komunikace či řeč těla (angl. *nonverbal communication*) je proces, při kterém dochází ke komunikaci bez přítomnosti slov nebo s jejich užitím, a zaujímá v sociální komunikaci nezastupitelné místo. Pojem neverbální komunikace zavedl v roce 1979 Klaus Scherer a Harald G. Wallbott.

Křivohlavý o problematice říká, že: „*To, co si při osobním setkání chceme sdělit o svých vzájemných vztazích – o tom, jaké jsou a jaké bychom je chtěli mít, – to že neříkáme slovy, ale pohledem, úsměvem, gestem, podáním ruky, pohlazením, přiblížením, tónem hlasu atp.*“³⁷

Pokud se na neverbální komunikaci zaměříme z historického hlediska, zjistíme, že mimoslovní komunikace je starší než komunikace verbální. Naši dávní předkové se dorozumívali výhradně posunky, mimikou, gesty, tělesným hmatem a neartikulovanými zvuky. Lidé si tím tak sdělili vše, co potřebovali. Stáří nynějších živých jazyků je odhadováno na několik set let, stáří primárních podob jazykové komunikace na padesát tisíc let a stáří neverbálních projevů až na několik milionů let.³⁸

³⁶ DYTRTOVÁ, Radka a KRHUTOVÁ, Marie. *Učitel: příprava na profesi*. s. 83.

HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. s. 232.

³⁷ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. s. 7.

³⁸ PECH, Jaroslav. *Řeč těla a umění komunikace*. s. 14.

Studiem mimoslovní komunikace se zabývali lidé již v dávné době, v dobách starého Říma a Řecka. S neverbálním chováním se setkáváme v různých typech odvětví, jako je například psychologie, sociologie, psychiatrie a antropologie. S danou problematikou přicházíme do styku v běžném životě i ve světě obchodu. Řeč těla, jako oficiální studijní obor, se objevila až po roce 1945.³⁹

Roku 1872 byla napsána Charlesem Darwinem kniha *Výraz emocí u člověka a zvířat*. Publikaci lze považovat za jedno z nejvýznamnějších děl zkoumající chování a neverbální projevy člověka před 20. stoletím. Stala se tak inspirací pro řadu vědců z celého světa. Americký psycholog Albert Mehrabain, odborník na řeč těla, zjistil, že neverbální komunikace zaujímá největší procentuální složku lidského projevu⁴⁰. 55 % zaujímají neverbální signály, 38 % připadá na paralingvistické projevy (tempo řeči, síla, zabarvení hlasu apod.) a pouhých 7 % tvoří složka verbální. Tento procentuální poměr ovšem nelze aplikovat na veškeré komunikační situace.⁴¹

Neverbální komunikací je prosycen celý lidský život a tvoří významnou složku existence jedince ve společnosti. I když si to lidé neuvědomují, při kterémkoli setkání dochází často nejprve ke komunikaci neverbální (úsměv, zamávání apod.) a až poté se objevuje složka verbální.

Byla prováděna celá řada výzkumů, které odhalily, že lidské tělo není schopno věrohodně lhát. Pokud se o to lidé pokoušejí, většinou dochází k rozporu mezi gesty, mimickým výrazem a verbální komunikací. Při interpretaci jednotlivých signálů je nutno dbát na celkový kontext. Tak jako slovo vytržené z věty nemusí dávat ostatním lidem smysl, tak i jednotlivé neverbální signály si lidé nemusí správně vyložit. Dá se říct, že mimoslovní komunikace je jakýsi obraz do duše jedince. Vidět je tento fakt především u malých dětí, jejichž neverbální projevy jsou přirozené, spontánní, nehrané. S rostoucím věkem se komunikace stává bohatší, ale bohužel i vědomější. V dnešní době existuje i celá řada kurzů neverbální komunikace, které naučí člověka vnímat opravdu jemné mimoslovní signály druhých lidí a tím tak ovlivňovat průběh další komunikace. Někteří lidé se naučí

³⁹ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. s. 5.

⁴⁰ Viz příloha I., obr. 3.

⁴¹ PEASEOVI, Allan a Barbara. *Řeč těla*. s. 21–23.

využívat mimoslovní komunikaci tak dobře, že jsou schopni ji bez větších problémů falšovat.⁴²

Neverbální komunikací lze druhým lidem sdělovat emoce (nálady, afekty, pocity), zájem o sblížení (navázání důvěrného vztahu) či distancování se. Beze slov se lidé snaží utvořit u druhých dojem o tom, kdo jsou, snaží se záměrně působit na partnerův postoj a v neposlední řadě řídit chod mezilidské interakce. Mimoslovně ovšem nelze vyjádřit například nutnost volby mezi dvěma možnostmi, dilema, anebo slovo nic (nic nevidím, nic neslyším, nic necítím).⁴³

4.1 Neverbální projevy – vrozené nebo naučené?

Mnoho výzkumů bylo v minulosti věnováno otázce, zda-li jsou neverbální projevy vrozené, naučené či geneticky podmíněné. Vědcům dopomohlo k výsledkům pozorování nevidomých a hluchoněmých dětí, příslušníků cizích kultur, lidoopů a opic, kteří jsou lidem nejvíce podobní. Bylo zjištěno, že gesta spadají do všech výše uvedených skupin. Vědec Eibl-Eibesfeldt pozorováním slepých a hluchých dětí došel k závěru, že úsměv na jejich tváři je vrozený, jelikož ho nemohly obkukat od svých rodičů. Stejných výsledků docílili i vědci Ekman, Friesen a Sorenson, kteří zkoumali výrazy tváře u lidí z odlišných kultur. Tím tak potvrdili původní názory Charlese Darwina o vrozených výrazech a gestech.⁴⁴

Mnoho neverbálních signálů je univerzální všem lidem na světě. Doherty-Sneddon v publikaci *Neverbální komunikace dětí: jak porozumět dítěti z jeho gest a mimiky* zmiňuje amerického vědce Paula Ekmana, který došel k závěrům, že ve všech lidských společnostech se objevuje u lidí následujících šest univerzálních výrazů: smutek, štěstí, překvapení, strach, odpor a hněv. S danými výrazy se lidé nerodí, ale osvojují si je během prvních měsíců života.⁴⁵

⁴² STŘÍŽOVÁ, Vlasta. *Prezentace informací a komunikace*. s. 133.

⁴³ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. s. 46–47.

⁴⁴ PEASEOVI, Allan a Barbara. *Řeč těla*. s. 28–30.

⁴⁵ DOHERTY-SNEDDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí: jak porozumět dítěti z jeho gest a mimiky*. s. 127–130.

4.2 Složky působící na řeč těla

Existují čtyři složky, které působí na řeč těla, a to: myšlení, pocity, vnitřní postoj a vnímání.

Myšlení je složitý a zároveň nejmladší kognitivní proces. Jedná se o zprostředkované poznání, jelikož nám dovoluje poznat i to, co v danou chvíli bezprostředně nevnímáme. *Psychologie pro právníky* definuje myšlení jako: „Zprostředkovaný a zobecňující způsob poznávání předmětů a jevů na základě pochopení jejich vzájemných vztahů a souvislostí“⁴⁶. Tento proces je úzce spjatý s inteligencí, která stanovuje kvalitu myšlení daného člověka. Myšlení pomáhá lidem třídit, analyzovat a abstrahovat vjemy, které tak přecházejí ve zkušenosti. Díky danému kognitivnímu procesu jsou lidé schopni se učit, rozpomínat se nebo plánovat. Myšlení je také velmi úzce spjata s tvořivostí, jejímž výsledkem jsou nové myšlenky a nápady.⁴⁷

Na řeč těla mají velký vliv také city a emoce. Slovo emoce pochází z lat. *movere*, což znamená: hýbat se, pohybovat se. Emoce jsou definovány jako: „*prožívání subjektivního stavu nebo vztahu k působícím podnětům*“⁴⁸. Charakteristickým znakem je přitahování či odpuzování působících podnětů. City jsou závislé na subjektu. Ačkoliv se lidé snaží udržet své pocity na uzdě a nedávat je najevo, chtě nechtě se dříve, nebo později přece jen odrazí v neverbální komunikaci. Například má-li člověk z něčeho radost, vyplaví se mu do krve velké množství adrenalinu. To vede ke zvýšené aktivitě některých orgánů, což se projeví na zevnějšku dané osoby například úsměvem.

Vnitřní postoj je vědomý motiv, který nutí jedince k tomu, aby jednal tak a ne jinak. Řeč těla se mění na základě toho, jaký vnitřní postoj lidé momentálně zaujímají. Vnitřní postoj úzce souvisí s vnějším postojem, a proto je nutné mezi nimi zachovat harmonii, aby celkový dojem vystupování působil autenticky.

Vnímání neboli percepce je složitý proces, na který má vliv řada činitelů, například kvalita analyzátorů, množství zapojených smyslů, aktuální stav subjektu, motivace, síla působícího podnětu apod. Pomocí sensorických procesů – zraku, sluchu, čichu, chuti,

⁴⁶ HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. s. 76.

⁴⁷ PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. s. 262–264, 294.

⁴⁸ HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. s. 97.

hmatu, vnímá člověk svět kolem sebe, druhé lidi a jejich signály. Čím více je jedinec vnímavější, tím více se může dozvědět informací.⁴⁹

4.3 Okolnosti a prostředí ve vztahu k neverbální komunikaci

Značný vliv na interpretaci neverbální komunikace mají okolnosti a prostředí, ve kterém se odehrávají. Neverbální chování může být v některých situacích vhodné, v jiných naopak ne. Jednání lidí je ovlivněno sociálními normami, životními zkušenostmi, pohlavními, generačními a kulturními rozdíly. Všechny tyto vlivy mají dopad na lidské vnímání. Obecné kategorie vnímání zahrnují:

- **Formálnost** – míra formálnosti a neformálnosti je ovlivněna životními zkušenostmi a sociálním prostředím. Jako příklad lze uvést oběd v restauraci – je rozdíl mezi tím, zdali se lidé jdou naobědvat nebo navečeřet do krásné restaurace, kde je vše naaranžované a číšník jim ochotně přinese vše, co si jen budou přát, a mezi rychlým občerstvením. Všeobecně ovšem platí, čím vyšší míra formálnosti, tím víc je člověk křečovitější, zdráhá se v komunikaci a snaží se mít své neverbální projevy pod dohledem.
- **Soukromí** – významnou roli zde hraje velikost prostoru, ve kterém se jedinci nacházejí, počet osob, zda se jedná o otevřené nebo uzavřené místo a pokud je na lidi vidět či nikoliv. Jako příklad lze uvést návštěvu u lékaře – pokud se bude jednat o menší ordinaci, do které má přístup pouze doktor a zdravotní sestra, bude se pacient cítit daleko lépe než tam, kde je to více frekventované. Pokud je u lidí navozen pocit soukromí, snadněji komunikují, sedí blízko druhých osob, cítí se bezpečněji a tím tak umožňují, aby jejich tělo vyjadřovalo pravdivý obsah jejich mysli.
- **Důvěrná znalost** – tato složka ovlivňuje jednání člověka s ostatními lidmi. Důležitou roli zde hraje, nakolik je konkrétní situace nová či odlišná. Při vstupu do nové školy, zaměstnání nebo při první jízdě automobilem je člověk opatrnější a neverbální projevy jsou používány s rozvahou. Důvěrná znalost má vliv na upřímnost a otevřenost. Obecně platí, že čím je tento pocit větší, tím je řeč těla uvolněnější, hlas silnější a klidnější.
- **Jiní lidé** – vnímání ostatních lidí úzce souvisí s předešlými dvěma body. Jakmile se v okolí objeví jiní lidé, člověk si na ně ihned utvoří svůj názor. Pokud bude člověk

⁴⁹ ADAMCZYK, Gregor a BRUNO, Tiziano. *Řeč těla: přesvědčte svou mimikou, gesty a držením těla*. s. 14–41.

lidi ve svém okolí považovat za aktivní účastníky konverzace, přizpůsobí tomu svoji neverbální komunikaci. Bude s nimi navazovat například oční kontakt, usměje se na ně apod. Řeč těla je formálnější a rezervovanější jedná-li se o cizí lidi.

- **Tepl**o – další činitel ovlivňující neverbální komunikaci. Pocit tepla vychází víc z psychologických faktorů. Jedince ovlivňují barvy, vzory a předměty. Jako příklad lze zmínit obchod s elektronikou – po vstupu budou lidé cítit sice více fyzikálního tepla, ale z psychologického hlediska bude tepla daleko méně. Oproti tomu, vstoupí-li člověk do obchodu s dekorativním zbožím, bude prostředí díky barevnosti a vzorům působit daleko útulněji. Řeč těla je poté daleko uvolněnější a lidé používají otevřených pozic těla.
- **Vzdálenost** – důležité je rozlišovat mezi psychologickou a fyzickou vzdáleností. V přeplněném autobusu je člověk obklopen cizími lidmi. Fyzická vzdálenost je sice malá, zato psychologická značně velká. Fyzické poměry nelze měnit, je ale možné pozměnit řeč těla. Neudržovat oční kontakt, dívat se do země, stát tiše, bez pohybu, anebo se naopak smát a hovořit s lidmi v jeho blízkosti.
- **Fyzické prostředí** – vnímání fyzického prostředí je spjato s vnímáním tepla, soukromím a vzdáleností. Důležitou roli zde hraje také umístění věcí, světla, zvuku, budov apod. V místnosti, kde je všechen nábytek uspořádán v řadách, bude neverbální chování lidí formálnější. Naopak vejde-li člověk do pokoje, kde je vybavení různě rozmístěno, neverbální projevy budou uvolněnější, neboť prostředí bude působit příjemným, soukromým dojmem.
- **Čas** – lidé vnímají čas různě. Například cestuje-li autobusem skupina lidí, která se dobře zná, čas plyne daleko rychleji a neverbální projevy jsou otevřenější a přirozenější. Dalším příkladem může být naplánovaná schůzka. Má-li dotyčný zpoždění, projeví se to na neverbálních projevech čekající osoby. Bude přecházet z místa na místo, dívat se nervózně na hodinky, kroutit hlavou, zvedat oči v sloup apod. Ve vnímání času hraje důležitou roli i kultura, ve které byli jedinci vychováni. Například ve Spojených státech amerických lidé celý den neustále někam pospíchají a snaží se stihnout, co možná nejvíc věcí. Oproti tomu Brazilci vnímají čas naprosto rozdílně. Jejich benevolentní přístup k času lze shledat v řeči těla a neverbálním chování.⁵⁰

⁵⁰ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. s. 47–57.

4.4 Signály neverbální komunikace

Lidské tělo komunikuje nejen prostřednictvím pohybů a gest, ale celkovým svým vzhledem. I výška postavy a váha, barva a úprava vlasů mohou vysílat jistá sdělení ostatním lidem. Lidské tělo prozrazuje barvou a odstínem pleti rasu a může napovědět i něco bližšího o dané kultuře, ze které jedinec pochází. DeVito uvádí, že vědci rozlišují pět hlavních druhů pohybu: gesta, ilustrátory, afektivní projevy, regulátory a adaptéry.

4.4.1 Typy signálů

Gesta jsou znaky neboli symboly, které přímo zastupují jednotlivá slova či fráze. Například směřuje-li palec vzhůru, značí to dobrou zprávu. Gesta jsou používána lidmi záměrně a vědomě ke sdělování totožných významů. Gesta je nutné interpretovat podle vzorů, které jsou platné v jednotlivých kulturách. To co platí u nás, nemusí ještě nutně platit jinde.

Ilustrátory ilustrují verbální sdělení. Bez nich by byl verbální projev značně chudý. Nejčastěji se používají pohyby hlavy, rukou, nohou. Ilustrovat je možné i celým tělem. Lze je využívat nejčastěji k naznačení velikosti či tvaru předmětů. Studie prokázaly, že gestikulace má velmi dobrý vliv na paměť a pokud je při komunikaci využívána, lidé si pamatují až o 20 % více informací.

Afektivní projevy jsou mimické výrazy (šťěstí, překvapení, strach, hněv, smutek apod.), které mohou být doprovázeny pohyby rukou či pohyby celého těla (uvolněný/strnulý postoj) k vyjádření emocionální stránky. Lze je využít k doplnění a posílení verbálních projevů nebo jako náhradu slov. Afektivní projevy jsou nejčastěji patrné v obličeji.

Regulátory monitorují, udržují a kontrolují verbální projevy druhých lidí. Pokud lidé při rozhovoru pokyvují hlavou, značí tím partnerovi, že sdělení rozumí, a aby dál pokračoval ve svém projevu.

Adaptéry jsou gesta uspokojující osobní potřebu. Poškrábání se na hlavě, které zbaví jedince svědění či odhrnutí vlasů z očí. Mohou být zaměřeny na vlastní osobu (poškrábání se), druhé lidi (sebrání vlasu z kamarádky kabátu) nebo na předměty (mačkání

kousku papíru, pohrávání si s propiskou). Těchto gest je využíváno většinou při stresových situacích.⁵¹

4.5 Neverbální komunikace v pedagogickém procesu

Zatímco hlavním úkolem verbální komunikace ve škole je transfer kognitivních informací (znalostí, názorů, faktů), neverbální komunikace zprostředkovává žákům postoje a emocionální stavy. Gestikou, mimikou, polohou těla či tónem hlasu dává pedagog najevo radost, spokojenost nebo naopak hněv, rozčilení, nepřátelství. Dané signály může vysílat také žák k učiteli či ke svým spolužákům. Neverbální projevy jsou nepostradatelnou složkou komunikace ve škole. I když jsou některé nonverbální projevy dány biologicky, většina signálů je osvojená v procesu socializace.⁵²

Socializace lidí je vázána na kulturu. Každý jedinec si uvnitř sebe nese jisté vzorce myšlení, cítění a předpokladů pro jednání. Kultura sebou nese také prvky každodenního života jako pozdrav, způsoby stolování, pocity, respektování správné vzdálenosti od ostatních či dodržování osobní hygieny. Mnoho z toho bylo osvojeno v raném dětství, neboť v tomto věku je člověk nejvíce přizpůsobivý a učenlivý. Z toho vyplývá, že kultura není vrozená a člověk se jí musí naučit.⁵³ Děti se rodí do kultury svých rodičů a tím si osvojují specifické kulturní charakteristiky (normy, hodnoty, vzorce chování). Jedná se o tzv. proces „enkulturace čili o jakési postupné začleňování se do kultury“⁵⁴.

Jestliže se člověk dostane do styku s příslušníky cizích kultur, je nutné si uvědomit, že to co platí u nás, nemusí nutně platit v jiné kultuře. Neznalost mezinárodních gestkódů může způsobit nepříjemnosti. Například poklepání si na hlavě v místě spánku znamená v České republice - *Nemáš v hlavě vše v pořádku*, ale v Nizozemsku lidé tímto gestem dávají najevo - *Jsi bystrý*. Rozdílů mezi kulturami existuje mnoho. V dnešní době se v českých školách nachází i žáci jiných kultur (imigranti), proto je nutné, aby měl pedagog znalosti i v této oblasti.

⁵¹ DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 125–127.

⁵² GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 99.

⁵³ HOFSTEDE, Geert a HOFSTEDE, Gert Jan. *Kultury a organizace: software lidské mysli*. s. 13–16.

⁵⁴ MORGENSTERNOVÁ, Monika a ŠULOVÁ, Lenka. *Interkulturní psychologie: rozvoj kulturní senzitivity*. s. 35.

Rozdíly lze shledat i mezi generacemi. Mladší generace používá některých odlišných neverbálních projevů. Odlišnosti lze spatřit především ve stylu oblékání, úpravě zevnějšku, odlišných postojích apod. Je nutné, aby i tyto generační posuny pedagog respektoval.⁵⁵

4.6 Verbální versus neverbální komunikace

„Jedním z nejdůležitějších zjištění v oblasti sociální interakce je fakt, že verbální interakce se bez podpory neverbální komunikace prakticky neobejde.“⁵⁶ Neverbální komunikace zdůrazňuje mluvený projev (pedagog ukáže na žáka prstem a zároveň ho jmenuje), ale i protirečící verbálně vyjádřenému významu (vyučující řekne žákovi: „Ty jsi ale hrdina!“, zabarvením hlasu vyjadřuje ovšem pravý opak: „Ty jsi ale zbabělec!“). Jedná se tzv. dvojistou vazbu (*double bind*) a žák věří v těchto situacích neverbální komunikaci. Oba signály se navzájem doplňují. Neverbální signály mohou pozměnit obsah verbálního sdělení, zdůrazňovat význam nebo jsou komplementární.

Mark Knapp definoval kategorie komunikace, při kterých se lidé obejdou bez vydávání jakéhokoliv zvuku. Jedná se o:

- **Opakování** – neverbální komunikace pomáhá lidem často opakovat to, co již řekli verbálně. Například, když učitel řekne žákovi, že křída se nachází na stole a současně ukáže rukou na stůl. Pokud ovšem použije pedagog pouze druhou variantu, řeč je již o opakování. Ukázání prstem (neverbální projev) opakuje danou větu (verbální projev), kde se křída nachází.
- **Kontradikce** – neverbální chování může být v rozporu s verbálním. Rozpory v řeči těla jsou jasným důkazem toho, že druhý člověk lže. Je nervózní, cítí se zaskočeně, je nejistý. Jsou-li tyto prvky v rozporu, dávají lidé přednost neverbálnímu chování. Jako příklad lze uvést žáka, který se připravuje o přestávce na výstup před celou třídou. Nervózně přechází z místa na místo, třesou se mu ruce i hlas, ovšem spolužákům tvrdí, že je vše v pořádku.
- **Doplnění** – tato kategorie souvisí úzce s předcházející. Neverbální projevy podporují slovní prohlášení a jsou tak považovány za věrohodné.
- **Substituce** – v tomto případě může být verbální komunikace plně nahrazena. Neverbální chování může nastupovat v situacích, kdy člověk nemá náladu nebo

⁵⁵ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 99–100.

⁵⁶ *Řeč těla. Neverbální komunikace a proč je užitečné se jí zabývat*. s. 36.

není schopen hovořit. Po zkoušce ukáže žák palcem směrem k zemi a všichni vědí, že zkoušení nedopadlo dobře.

- **Akcent** – do této kategorie jsou řazeny druhy neverbální komunikace, jejichž cílem je posílit nebo zmírnit verbální sdělení. Například, bude-li chtít učitel dát žákovi najevo, že se skutečně zlobí, zamračí se, zakroučí hlavou apod.
- **Regulace** – jedná se o neverbální projevy, které usměřují tempo sdělované informace. Může být například použita v případě, že chce pedagog přejít od jednoho tématu k druhému.⁵⁷

Argyle o podobnosti řeči gest s řeči jazyka říká: „*Podstatná jména zastupující objekty nebo osoby mohou být neverbálně komunikována přímým odkazováním na předměty nebo ilustrativními gesty. Slovesa zastupující nějakou akci mohou být komunikována samostatnou akcí nebo její decentní verzí, například náznakem. Příslovce reprezentuje způsob, jímž je konkrétní akce prováděna, a předložky znovu nahrazují gesta. Jednotlivé složky neverbálního projevu pak lze spojit dohromady v jednu sekvenci a zastoupit tak celou větu.*“⁵⁸ Tento příklad je uváděn jako ideální případ, který ovšem nelze pokaždé uplatnit.

Jazyk má svá gramatická pravidla, která stanovují postavení slov ve větě. Podobné principy lze nalézt také u některých neverbálních projevů (uspořádání jídel v jídelníčku, kombinace různých druhů oblečení apod.). Mezi gramatikou a pravidly je ovšem základní rozdíl. Pravidla neverbální komunikace a jejich dodržování je závislé na aktuální interakční situaci a nikdy nemohou mít absolutní charakter.⁵⁹

Při verbální komunikaci si člověk uvědomuje, co říká, je tedy úmyslná. Komunikátor přemýšlí nad obsahem, uvažuje nad vhodnými slovy, rozmýšlí si strukturu projevu apod. Ovšem u neverbální komunikace to tak vždy nemusí být, ta je často neúmyslná. Člověk se při rozhovoru nepozoruje a nemůže tak analyzovat své mimoslovní projevy. Na druhé straně, někdy se ani recipient nezaměřuje na partnerovy projevy

⁵⁷ HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. s. 7–9.

Řeč těla. Neverbální komunikace a proč je užitečné se jí zabývat. s. 36–37.

⁵⁸ Tamtéž, s. 37.

⁵⁹ Tamtéž, s. 38.

a sleduje pouze jeho slovní vyjádření. Paradoxem ovšem je, že někdy nonverbální komunikace působí daleko přesvědčivěji než slova.⁶⁰

4.7 Prostředky neverbální komunikace

Peter Gavora v publikaci *Učitel a žáci v komunikaci* dělí neverbální komunikaci na dvě velké skupiny, a to: extralingvistické a paralingvistické prostředky.

5 EXTRALINGVISTICKÉ PROSTŘEDKY

Extralingvistické prostředky komunikace představují neverbální komunikaci čili řeč těla. Pokud tyto prostředky v komunikaci chybí, projev člověka je nepřirozený. Do skupiny jsou zařazována gesta, mimika, proxemika, haptika, posturologie a úprava zevnějšku.⁶¹

5.1 Gestikulace

Gesta a posunky se řadí do oblasti neverbální komunikace, jelikož se jedná o komunikaci bez použití slov. Se svými 700 000 znaky jsou považovány za úplně nejstarší formu komunikace. Tento termín pochází z latinského slova *gestus*, což znamená: posunek. Gestikulace je pouze „krátkodobá změna polohy části lidského těla, jež doprovází řeč, zdůrazňuje význam sdělení nebo nahrazuje slovo či tvrzení“⁶². Nejčastěji se posunky provádí pohyby rukou, méně pak pohyby hlavou a nohama. Sven Frotscher uvádí, že se gesta pravděpodobně vyvinula z „vypozorovaného instinktivního lidského jednání“⁶³. Charles Darwin v tomto spatřoval původ, kdy na znamení souhlasu lidé pokývnu hlavou nebo na znamení nesouhlasu hlavou zavrtí. Danému gestu se lidé učí již v raném dětství. Vidět je to nejlépe u kojenců, dítě naklání hlavičku dopředu za účelem, aby se napilo z matčina prsu mléka. Pokud má dost, odvrací hlavu. Do tří let se u dětí vyskytují gesta čistě popisná a názorná (pomocí pantomimy napodobují předměty a jevy ze svého okolí). Následující dva roky jsou pojímány jako přechod k sofistikovanější gestikulaci a od pátého roku dítě využívá symboličtějších gest charakteristických pro příslušnou kulturu.⁶⁴

Mnoho gest je vrozených jak člověku, tak i primátům a někdy i jiným savcům. U lidí se gesta rozvinula díky velké plastičnosti sensoricko-motorického ústrojí i centrální

⁶⁰ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 100.

⁶¹ Tamtéž, s. 100.

⁶² FRAŇKOVÁ, Slávka a KLEIN, Zdeněk. *Etologie člověka*. s. 49.

⁶³ FROTSCHER, Sven. *5000 Znaků a symbolů světa*. s. 43.

⁶⁴ BLAŽEK, Vladimír. *Komunikace a lidské tělo*. s. 78–79.

reprezentace. Řadu gest si lidé osvojují v průběhu života a jsou významným nástrojem v sociální komunikaci. Některá gesta mohou být prováděna i bez přítomnosti adresáta. Gesta mohou doprovázet, upřesňovat, v některých případech i plně nahradit mluvené slovo.⁶⁵

5.1.1 Frekvence používání gest

Každý člověk je něčím mimořádný. Ať svým vzhledem, stylem oblékáním (úpravou zevnějšku), vystupováním, chováním, verbální či neverbální komunikací. Frekvence užívání gest není u všech jedinců stejná. Četnost gest závisí na temperamentu, otevřenosti či uzavřenosti osoby, kulturních rozdílech, ale i na typu osoby. Jako příklad lze uvést úzkostnou osobu, která se bude projevovat schouleným držením těla, klopením zraku, těkavým pohledem nebo nejistými gesty. Takový člověk mnohdy podléhá vnitřní panice, bojí se rozhodnout, nevěří si apod. Naopak u narcistického jedince lze sledovat časté upravování zevnějšku a pohrávání si s módními doplňky. Typickým znakem je přezíravá mimika a gestikulace. Histriónský typ osob se pozná podle rychlé chůze, prudkých gest a velmi živé mimiky, která dává najevo emoce.⁶⁶

Jak již bylo výše řečeno, i mezi jednotlivými kulturami existují určité rozdíly. Například obyvatelé Francie či Itálie při komunikaci hojně využívají gestikulace, aby tím tak podtrhli význam mluveného slova. Naopak příslušníci orientálních zemí se chovají rezervovaněji. Důležitá je proto znalost mezinárodních gestkódů, jelikož „řada stejných gest má v různých zemích různé významy“⁶⁷. Špatná interpretace gest vede často k trapným situacím. Z čehož vyplývá, že v dnešní době je nutné porozumět nejen vlastní kultuře, ale i těm ostatním.

5.1.2 Dělení gest

Klein v publikaci *Atlas sémantických gest* uvádí, že existuje celá řada klasifikačních systémů gest, ovšem nejčastěji se využívá následující dělení:

- **Akustická gesta** nemusí lidé v některých případech ani vidět a i přesto je dokážou dobře interpretovat. Na mysli jsou gesta, která jsou přenášena pomocí zvuku (lusknutí prsty, potlesk apod.).

⁶⁵ FRAŇKOVÁ, Slávka a KLEIN, Zdeněk. *Etologie člověka*. s. 49–55.

⁶⁶ STRÍŽOVÁ, Vlasta. *Prezentace informací a komunikace*. s. 141–142.

JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. s. 99–106.

⁶⁷ FROTSCHER, Sven. *5000 znaků a symbolů světa*. s. 45.

- **Ilustrativní gesta** doprovázejí řeč a někdy mohou být užívána pro zdůraznění slov či frází, namalování obrazu ve vzduchu, naznačení vztahů apod. Většinou jsou prováděny rukou a paží. Ilustrátorem může být i jakýkoliv jiný pohyb těla, který hraje ve vztahu k verbální komunikaci důležitou roli. Pokud nejsou ilustrátory synchronní, stává se konverzace pro jednoho či oba účastníky komunikace nepříjemná, stresující, aniž by byli schopni vysvětlit, v čem tkví chyba. Synchronizace je v komunikaci důležitým aspektem, který vede k navození příjemné atmosféry a ovládnání situace. Bez ilustrativních gest by byl projev značně chudý. Doherty-Sneddon uvádí různé typy ilustrativních gest⁶⁸. Klasifikace těchto gest je důležitá, jelikož s věkem se mění pravděpodobnost výskytu. U malých dětí se setkáváme často s gesty zobrazovacími a ukazovacími. Rytmická a metaforická gesta se v prvních letech života téměř neobjevují. Používání gest je založeno na mentální schopnosti dítěte.
- **Sématická (významová) gesta** jsou ve většině případů přeložitelná do mluvené řeči pomocí jednoho či více slov. V sociální interakci se pomocí těchto gest předávají partnerovi jednoznačné informace, které mohou v některých případech mluvený projev plně nahradit. Sématickým gestem se rozumí specifický pohyb některé části lidského těla, který musí splňovat dané vlastnosti. V dané společnosti musí být pohybová koordinace poměrně ustálená, gesto musí být nositelem konkrétního významu a je nutné, aby bylo prováděno alespoň pro jednoho příjemce. Sématická gesta mohou lidem posloužit v situacích, kdy není možné z nějakého důvodu hovořit, nebo pokud člověk trpí určitou chorobou a verbální komunikace u něj není možná (například hluchoněmí lidé používá k dorozumívání znakovou řeč, ke komunikaci se zvířaty je využíváno povelů apod.).⁶⁹

Anglický zoolog, profesor Desmond Morris, se zabýval nejen chováním zvířat, ale i etologií člověka. Gesta dělil na primární, úmyslná, jejichž cílem je záměrné předávání informací (např. zamávání rukou při pozdravu nebo loučení) a sekundární, příležitostná, která jsou prováděna mechanicky na základě fyziologických pochodů (například kýchnutí). Primární gesta dále rozdělil do následujících kategorií:

- **Výrazová gesta** – tato skupina gest jako jediná je společná lidem a i některým živočichům. Zbýlých pět skupin je specifických pouze lidem. Morris uvádí, že jsou

⁶⁸ Viz příloha II., obr. 1.

⁶⁹ KLEIN, Zdeněk. *Atlas sématický gest*. s. 7–8.

tato gesta produkována jako vnější výraz vnitřních stavů. Do dané kategorie je zahrnován i smích.

- **Mimická gesta** – do dané kategorie řadí autor pohyby, které napodobují osobu, věc nebo činnost. Rozlišuje tak mimická gesta sociální (úsmev ze zdvořilosti), teatrální (podobná předchozím, ale formulována dle divadelního žánru – opera, opereta, činohra apod.), částečná (částečné napodobování – dítě napodobuje let ptáka) a náznaková (jedení, pití aj.).
- **Schematická gesta** – využívají pouze některého ze znaků zobrazované skutečnosti a často bývají transkulturně rozdílná.
- **Symbolická gesta** – symboly, které mohou rychle a jednoznačně nahradit verbální projev.
- **Technická gesta** – gesta specifická pro určité profesní skupiny, ostatním lidem nemusí být vždy srozumitelná. Důležitá jsou především v hlučném nebo odděleném provozu, kde se lidé nemohou dorozumívat akusticky. Řadí se sem různá gesta hasičů, potápěčů, námořníků.
- **Kódovaná gesta** – umožňují přesnou komunikaci stejně jako verbální projev. Vytváří tak komplexní soustavu: jedno písmeno = jeden znak. Jako příklad lze uvést prstovou abecedu hluchoněmých. Řadí se sem například i Morseova abeceda, prováděná pohyby rukou. Daná kategorie zahrnuje i signalizační systémy na dálku, například u námořnictva, s použitím praporek.⁷⁰

Schelfen dělí gesta do dvou základních skupin:

- **Ikonická gesta** – využívají se k popisu konkrétního předmětu či situace. Birdwhistell označuje tato gesta za demonstrativní. Řadí se sem různé povely („*Posad'te se.*“ „*Pojd'te sem*“ apod.), které jsou doprovázeny ukázáním ruky. Znázorňují tvary předmětů (ve vzduchu lidé kreslí danou věc), velikost předmětu (například, když rybář říká kamarádovi: „*Takhle velkou rybu jsem dnes chytil*“) a činnosti lidí (pohlazení břicha).
- **Symbolická gesta** - zahrnují obecné jevy nebo údaje, ke kterým dochází bez verbálního projevu, jelikož jsou snadno přeložitelná do mluvené podoby (zamávat, pohladit, poprosit apod.).⁷¹

⁷⁰ KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantický gest.* s. 12–18.

⁷¹ FRAŇKOVÁ, Slávka a KLEIN, Zdeněk. *Etologie člověka.* s. 50.

V odborné literatuře se dále můžeme setkat s pojmy jako bariérová gesta (uzavření se do sebe), gesta regulační (naznačují, co se od dané osoby očekává), akcentační gesta (důraz je kladen na verbálně sdělovanou informaci), uklidňující gesta (často se při nich využívá dotyku, obejmutí kolem ramen, pohlazení), vítězná gesta (zvednutí paže, vzájemné plácnutí rukou), gesta hrozby (naznačení úderu, nakročení), uvolňovací gesta (úkolem je zmírnit napětí jedince či zakrýt rozpaky, hraní si s tužkou, srovnávání brýlí na nose), gesta regionální (vytvářejí se v určité oblasti, některá zůstávají dlouho na daném území, některá se rozšíří do ostatních států, kontinentů) apod. Mnohá gesta lze zařadit ovšem do více skupin.⁷²

Důležité je dbát na správnou interpretaci řeči těla. To, co lidé vidí a slyší, ještě nutně nemusí vyjadřovat pravdivý postoj účastníků. Pro správný odhad druhých lidí se doporučují dodržovat tři základní pravidla. První pravidlo říká, že gesta mají být sledována ve shlucích. Pokud lidé interpretují každé gesto zvlášť, dopouštějí se chyby, neboť tak jako slovo vytržené z kontextu nedává smysl, tak i gesto nemusí být vždy srozumitelné. Poškrábání se ve vlasech může signalizovat lupy, pocení, nejistotu, blechy, lhaní nebo zapomnětlivost. Nelze tudíž posuzovat gesta bez ohledu na okolnosti. Každé gesto je zastoupeno jedním slovem, které může mít několik významů. Jako příklad lze uvést slovo koruna, oko apod. Skutečný význam lze rozpoznat až na základě vyřčené věty. Další pravidlo klade důraz na hledání shody. Neverbální komunikace by měla být v souladu s mluveným projevem. Pokud tomu tak není, spoléhají se lidé (především ženy) na neverbální projevy. Působí-li obě složky vyrovnaně, lze hovořit o nalezení klíče ke správné interpretaci řeči těla. Poslední pravidlo říká, že gesta mají být čtena v souvislostech. Všechna prováděná gesta je nutné hodnotit vzhledem k okolnostem, ve kterých probíhají. Například, bude-li sedět v zimním období na autobusové zastávce člověk s překříženými rukama, nohama a se svěšenou hlavou, bude to patrně známka toho, že je mu zima. Ovšem chová-li se takto člověk stejným způsobem na schůzce, lze z toho usoudit, že tímto postojem zaujímá obranné stanovisko.⁷³

⁷² BLAŽEK, Vladimír. *Komunikace a lidské tělo*. s. 79.

FRÁNKOVÁ, Slávka a KLEIN, Zdeněk. *Etologie člověka*. s. 49–52.

⁷³ PEASEOVI, Allan a Barbara. *Řeč těla*. s. 31–34.

5.1.3 Gestikulace v pedagogickém procesu

Kultivované a adekvátní užívání gest pedagogem se považuje za součást efektivní komunikace. Učitel dynamickou gestikulací naznačuje nadšení, který je jedním z faktorů ovlivňující motivaci u žáků. Ovšem příliš mnoho gest škodí. Žáci se soustředí na gestikulaci, ale už nevnímají obsah sdělení učitele. Na druhou stranu, gestikulační nehybnost, strnulost také není zcela v pořádku. Ve škole může být využito několik druhů gest, které plní rozličné dorozumívací funkce. Například akcentační gesta – doplňují verbální projev (pedagog gesty podtrhuje důležitost výkladu) a nemohou nikdy existovat samostatně, jelikož nemají vlastní význam. Dále lze využívat gesta-emblémy, které mají na rozdíl od akcentačních gest svůj vlastní význam, který se ustanovil konvencí. Nemusí doprovázet verbální projev a i přesto jim žáci dobře rozumějí (přiložený prst k ústům značí *ticho*, vztyčený ukazováček naopak *pozor*). Někteří učitelé si ve své třídě zavedli vlastní emblémy, které usměrňují komunikaci. Gesta-emblémy jsou využívány nejen učiteli, ale i žáky (například zdvižená ruka na znamení *chci něco říct*, dva prsty vodorovně zase *neslyším, nerozumím*). Ikonografická gesta slouží ke znázornění určitých jevů, vyjadřují vlastní obsah a jejich význam není záležitostí konvence, čímž se liší od emblémů. Učitel může ve škole využívat několik ikonografických gest, například rukou kreslí ve vzduchu děje nebo činnosti (zavěšení, mletí, nalévání), vlastnosti (tvrdý, tenký, plný), velikosti (dlouhý, malý, velký) nebo tvar (čtvercový, zvlněný). Lze také využívat uvolňovací gesta, která slouží ke zmírnění napětí člověka nebo k zakrytí rozpaků. Jako příklad lze uvést upravování si vlasů, klepání o stůl, hraní si s tužkou či srovnávání brýlí na nose.

Woodall a Folger prováděli výzkum, jaký vliv mají gesta při vysvětlování nového učiva pedagogem v souvislosti na množství zapamatované látky u žáků. Zjistili, že si žáci pamatují sedmkrát více z verbálního sdělení, pokud učitel často, ale funkčně používá ikonografická gesta. Při užívání akcentačních gest si žáci zapamatují třikrát více. Z výzkumu vyplývá, že používání různých druhů gest pedagogem má pozitivní vliv na školní výkony žáků.⁷⁴

⁷⁴ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 105–106.

5.1.4 Výběr několika gest využívaných ve školním prostředí

- **UKÁZÁNÍ⁷⁵** = natažený ukazováček směřuje k dané věci, osobě či v ukazovaném směru.

Význam: ukazování určité věci, osoby či směru. Často se dané gesto užívá jako gesto ilustrativní, zpřesňující, zdůrazňující verbální sdělení.

Využití ve škole: učitel ukazuje na dané věci: Ten. Toto. Tamtím směrem. Tudy ven. A ven! Dej si pozor!

- **UPOZORNĚNÍ⁷⁶** = vztyčený ukazováček směřuje do vzduchu. Dlaň nemíří na adresáta, ale do strany.

Význam: upozornění, důraz. Gesto často využívané.

Využití ve škole: učitel naznačuje tímto gestem: Dej si pozor. Je to závažné. Ticho. Nápad. Hrozba. Jedenkrát.

- **VAROVÁNÍ⁷⁷** = natažený ukazováček ve svislé poloze směrem k partnerovi dělá krátké a rychlé pohyby.

Význam: varování, hrozba.

Využití ve škole: učitel žákům říká: Dej si na mně bacha! Abys nelitoval! Příkaz. Ne. Sem a tam.

- **POJĎ BLÍŽE⁷⁸** = ruka je natažená k partnerovi, dlaň obrácená nahoru, natažený ukazováček dělá krátké pohyby směrem k adresátovi.

Význam: pojď blíže.

Využití ve škole: Pojď k tabuli. Pojď blíž. Vrať mi to. Dej mi to.

- **PALEC NAHORU⁷⁹** = vztyčený palec směřuje nahoru, ostatní prsty jsou sevřené v pěst (nejčastěji bývá gesto prováděno pravou rukou).

Význam: úspěch, pochvala, O.K.

Využití ve škole: učitel dává tímto gestem žákům najevo: Dobře to dopadlo. O.K. Je to jednička. Vyšlo to. Za prvé. Souhlas.

⁷⁵ Viz příloha II., obr. 2.

⁷⁶ Viz příloha II., obr. 3.

⁷⁷ Viz příloha II., obr. 4.

⁷⁸ Viz příloha II., obr. 5.

⁷⁹ Viz příloha II., obr. 6.

- **PALEC SMĚŘUJÍCÍ DOLŮ⁸⁰** = vztyčený palec míří k zemi a ostatní prsty jsou sevřeny v pěst.
Význam: neúspěch, K.O. Dané gesto vzniklo v antickém Řecku, kde obecnostvo tímto způsobem v aréně naznačovalo, že má být poražený zabit.
Využití ve škole: učitel může gestem vyjadřovat špatný konec, nebo naznačovat směr. Gesto často využívají i žáci k vyjádření, že něco nedopadlo dobře.
- **CHCI HOVOŘIT⁸¹** = ruka je zvednutá do výše očí, ukazováček a prostředníček jsou vztyčený a oba se navzájem dotýkají. Ostatní prsty jsou ohnuté a dlaň směřuje k partnerovi.
Význam: přísaha, chci hovořit.
Využití ve škole: gesto často využíváno žáky. Já to vím! Hlásí se o slovo. Slibuji. Opravdu nemluví. Dvě.
- **UKAZOVÁNÍ VELIKOSTI I.⁸²** = palec s ukazováčkem jsou natažený v různé vzdálenosti od sebe, ostatní prsty jsou ohnuté a dlaň směřuje k partnerovi.
Význam: naznačování velikosti.
Využití ve škole: učitel ukazuje, že bylo něco: Takhle tlusté. Asi tak široké. Dvakrát.
- **UKAZOVÁNÍ VELIKOSTI II.⁸³** = palec a ukazováček jsou natažený v různé vzdálenosti od sebe, jejich poloha je až horizontální (podobné předešlému gestu).
Význam: naznačování velikosti.
Využití ve škole: Takhle vysoký. Malý kousek. Asi 5 cm.
- **KROUŽEK⁸⁴** = ruka je zvednutá, dlaň otočená k partnerovi, palec a ukazováček spojen do tvaru písmene „O“.
Význam: pochvala, O.K., nula.
Využití ve škole: Výborně. Super. Paráda. Díra. Nula.

⁸⁰ Viz příloha II., obr. 7.

⁸¹ Viz příloha II., obr. 8.

⁸² Viz příloha II., obr. 9.

⁸³ Viz příloha II., obr. 10.

⁸⁴ Viz příloha II., obr. 11.

- **DŮRAZ⁸⁵** = úder sevřenou pěstí do stolu.
Význam: důraz. Jedná se o akustické gesto, gesto přenášené zvukem, které nemusí být viděno, ale i přesto lidé vědí, co se děje.
Využití ve škole: učitel bouchne do stolu a vyjadřuje tím tak žákům: Mám toho dost. Tak to teda ne. Konec.
- **POTLESK⁸⁶** = rychlé pohyby otevřených dlaní proti sobě s cílem vydat charakteristický zvuk.
Význam: uznání. Jedná se opět o akustické gesto.
Využití ve škole: zatleskání žákům po referátu nebo po nějaké besedě či přednášce. Gesto značí slova jako: Výborně. Vynikající. Učitel si jím může ale i zjednat klid ve třídě: Klid. Prosím. Raz – dva. Další.
- **KLID⁸⁷** = dlaně směřují k zemi, prsty jsou narovnané a pohybují se směrem dolů.
Význam: klid, ticho, směrem dolů, počkejte, níže.
Využití ve škole: učitel gestem utiňuje žáky nebo jim dává najevo, aby se posadili.
- **PŘEMÝŠLENÍ⁸⁸** = otevřená dlaň se dotýká tváře (jedinec si „opírá hlavu“), dále palec a ukazováček se dotýkají spodní části tváře („mnutí tváře“) nebo lze gesto přemýšlení vyjádřit také mnutím ušního lalůčku mezi palcem a ukazováčkem.
Význam: přemýšlení, rozpačitost.
Využití ve škole: gesto je často využíváno žáky, když řeší nějaký problém, o něčem přemýšlí, jsou bezradní, unavení apod.
- **TICHO⁸⁹** = vztyčený ukazováček je kolmo přiložen na sevřená ústa.
Význam: ticho.
Využití ve škole: gesto využívané k utišení žáků, především těch menších.

⁸⁵ Viz příloha II., obr. 12.

⁸⁶ Viz příloha II., obr. 13.

⁸⁷ Viz příloha II., obr. 14.

⁸⁸ Viz příloha II., obr. 15.

⁸⁹ Viz příloha II., obr. 16.

- **ŠPATNĚ SLYŠÍM⁹⁰** = otevřená dlaň s mírně ohnutými prsty je přiložená za ušní boltec. Vytvoří se tzv. pomyslný trychtýř, který slouží jako umělý nástavec, tudíž umožňuje zachytit to, co by lidé jinak neslyšeli. Gesto se používá i v případě, že aktér mluví příliš potichu. V tomto případě je dlaň u ucha držela jen krátce.

Význam: špatně slyším, co říkáš.

Využití ve škole: gesto může být využito jak učitelem, tak i žáky. Dávají tím tak najevo: Špatně slyším. Cože? Hlasitěji. Opakuj to ještě jednou.

- **NADŘAZENOST⁹¹** = obě ruce jsou „opřeny“ v pase.

Význam: nadřazenost, zlost, zloba, příprava k práci. Klein uvádí, že v případě daného gesta existují mezipohlavní rozdíly.

Využití ve škole: učitel tím může naznačovat nadřazené postavení vůči žákům. Může tím tak dávat najevo: To jsem na tebe zvědav. Tak co je? Čekám.

- **SOUHLAS** = vertikální pohyby hlavou.

Význam: souhlas, přitakávání, pozdrav, máš pravdu.

Využití ve škole: Žáci přitakávají učiteli při výkladu nové látky na znamení, že rozumí, ale i naopak.

- **NESOUHLAS** = krátké pohyby hlavou ze strany na stranu.

Význam: nesouhlas, záporný postoj, tohle teda ne, to není možné.

Využití ve škole: žák kroutí hlavou, pokud nerozumí výkladu učitele, nebo jím může odpovídat na učitelovu otázku. Lze využít i v opačném případě.

- **TĚČKO⁹²** = natažená ruka je vodorovně a druhá se jí svisle dotýká zespodu – gesto znázorňující písmeno „T“ („time“, „time-out“).

Význam: konec hry, přestávka.

Využití ve škole: využívá se tehdy, chce-li vyučující dát žákům najevo, že je čas přerušit nebo ukončit konání, jehož se v danou dobu účastní.

⁹⁰ Viz příloha II., obr. 17.

⁹¹ Viz příloha II., obr. 18.

⁹² Viz příloha II., obr. 19.

- **PŘEKŘÍŽENÉ PAŽE**⁹³ = obě paže jsou položeny přes hrudník jako pokus postavit jakousi překážku mezi daného člověka a někoho nebo něco, co se dotyčnému nelíbí.

Význam: obranné nebo záporné gesto.

Využití ve škole: gesto může být použito při čekání, nebo při distancování se od určité aktivity.

5.2 Mimika

Mimika je další kategorií neverbální komunikace. Jedná se o komunikaci výrazem tváře (obličeje). Termín pochází z řeckého výrazu *mimeomai*, což znamená: představovat, napodobovat. Pozornost byla dané problematice věnována již v období pravěku a starověku. Jednalo se především o kultovní, divadelní či taneční masky, které v dané době zastupovaly různé mimické výrazy. Evropská církev ovšem neměla tento způsob zábavy v oblibě a razila proto heslo: „každý, kdo zakrývá svou tvář, zakrývá i svou duši“⁹⁴. Blažek a Trnka v publikaci *Lidský obličej* dokonce uvádí, že někteří novodobí vědci považují význam líčení tváře v dnešní době, jako užívání masek v dobách minulých. Lidé, především ženy, se tím tak do jisté míry snaží pozměnit svoji identitu. Mimické výrazy zachycují ve svých písemných dílech i někteří starověcí myslitelé. Problematice se dle autorů věnoval například řecký filozof Theofrastos. Tento myslitel napsal dílo *Povahopisy*, jež obsahuje třicet krátkých portrétů, které zachycují různé druhy jednání. Dále se problémem zajímal řecký filozof Sokrates, který své žáky vedl k názoru, že slova mohou klamat, ovšem lidská tvář nikoliv. V pozdější době se o výrazy tváře zajímal také filozof René Descartes a francouzský malíř, grafik a architekt Charles Lebrun, dle kterého výraz tváře vyjadřuje vášeň, tak jako hodiny čas. Skotský anatom, malíř a chirurg Charles Bell je považován za zakladatele mimického výrazu. Změny obličeje jsou dle autora zapříčiněny příjemnými (svalstvo je relaxované) nebo nepříjemnými sentimenty (svalstvo je v napětí).⁹⁵

Střídání výrazů obličeje je u lidí vrozenou záležitostí, která je zároveň ovlivněna zkušenostmi. Studie obličejových výrazů prokázala, že lidské chování je jak vrozené, tak i naučené. Skrze obličej lze vyjádřit různé informace, od emocí (štěstí, odpor, smutek),

⁹³ Viz příloha II., obr. 20.

⁹⁴ BLAŽEK, Vladimír a TRNKA, Radek. *Lidský obličej*. s. 40.

⁹⁵ Tamtéž, 40–41.

pocitů, nálad, citových prožitků a afektů, až po mimická gesta (pozvednuté obočí značí nedůvěru, nevěřicný pohled atd.). Mimika zahrnuje také tzv. instrumentální pohyby (například výrazy obličeje při kýčání, zívání). Výraz tváře lze také využít jako pozdrav či jím vyjádřit uznání. Celá řada vyjádření se uplatňuje ve všech kulturách a některá z nich dokonce ani nepotřebují slovní doplnění. U lidí se vyvinula schopnost vytvářet jemné a dramatické výrazy tváře, kterým okolí věnuje pozornost.

Vytvářet výrazy tváře a porozumět jim je zapříčiněno řadou vrozených mechanismů. Novorozenci například reagují na hořkou chuť znechuceným výrazem a po narození se raději dívají na obrázky lidských obličejů než na předměty. Ovšem rozlišování a porozumění obličeji se vyvíjí až s věkem. Ovládání výrazů obličeje se zlepšuje v mladším školním věku. Je nezbytné, aby se dítě naučilo porozumět a používat výrazy obličeje pro rozvoj sociálních dovedností a společenské přijatelnosti.

Lidský obličej je tvořen 32 svaly, které umožňují zřetelnou mimiku, jež druhým lidem sděluje momentální emocionální stav. U lidí se rozlišují dva základní typy výrazů tváře, který se od sebe liší svým původem. Spontánní (bezděčné) výrazy jsou evolučně starší, objevují se automaticky, a proto není možné je mít vždy zcela pod kontrolou (pokud je člověk šťastný nebo smutný, vždy se to projeví v jeho tváři). Jedná se o první výrazy, se kterými se setkáváme u dětí. Spontánní výrazy lze shledat i u primátů. Naproti tomu strojené (úmyslné) výrazy jsou takové, které lidé předstírají. Nemusí proto vyjadřovat skutečné emocionální naladění. U dospělých lidí jsou výrazy tváře spíše směsicí obou výše zmíněných typů.⁹⁶

5.2.1 Role lidského obličeje

V interpersonální komunikaci sehrává mimika jednu z nejdůležitějších rolí. Lidé se dostávají každý den do kontaktu s druhými lidmi, ať už členy rodiny, přáteli, kolegy, spolužáky, neznámými lidmi na ulici, herci ve filmech či známými osobnostmi v televizi. Vedle obličeje si všímají také gestikulace, tělesných proporcí, oblečení a dokonce registrují i tělesné pachy. Na základě vzhledu tváře si lidé často na druhé utvoří názor ještě před začátkem samotné komunikace. Lidský obličej prozrazuje mnoho informací a díky němu jsou lidé schopni rozlišovat pohlaví a věk, sociální postavení či aktuální emocionální stav

⁹⁶ DOHERTY-SNEDDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí: jak porozumět dítěti z jeho gest a mimiky*. s. 21–22, 123–127.

daného jedince.⁹⁷ Blažek a Trnka uvádí: „*Obličej není jen jednou z částí našeho těla, ale odráží vše, čím jsme zvláštní, a čím se lišíme od zvířat. (byť i to, v čem jsme jim naopak blízcí – alespoň ve vztahu k šimpanzům, gorilám a orangutánům)*“⁹⁸.

Při komunikaci na dálku (e-mail, sociální sítě, mobilní telefon) mají lidé možnost vyjádřit své pocity pomocí tzv. smajlíků⁹⁹, což je grafické znázornění emocí.

5.2.2 Obličejové zóny¹⁰⁰

Lidský obličej se skládá ze tří zón, které slouží pro správné čtení partnerovy mimiky. V horní části obličeje se nachází čelo a obočí, uprostřed oči a spodní část tvoří nos, ústa a brada.

1 zóna – čelo a obočí

Čelo a obočí tvoří nejvyšší partii lidského obličeje. Díky této části lze snadno rozeznat úzkost či zájem. Svraštěním čela dochází k vytváření vrásek a s jejich pomocí je pak možné rozeznávat momentální rozpoložení jedince. Po vytažení čela se objeví vodorovné vrásky, které značí úzkost či údiv. Vodorovné vrásky se vyskytují převážně u lidí, kteří mají úzkostné rysy, jsou horliví a ochotní vyhovět druhým. Pokrčením čela vznikají vertikální vrásky, které značí negativní postoj. Kolmé vrásky u kořene nosu jsou typické převážně pro přísné lidi. Naopak pozvednuté obočí značí zájem a někdy je využíváno jako přátelské pozdravení. Jedná se o univerzální gesto, které se používá po celém světě.

2 zóna – oči a víčka

Oči jsou nejen pro lidi, ale i pro celou řadu zvířat důležitou součástí obličeje. V očích druhých lidí lze vyčíst lásku, nenávisť, soucit, nadřazenost, strach, smutek. Z tohoto důvodu se nejspíš říká, že oči jsou oknem do duše člověka. Julius Fast ale ve své knize *Řeč těla* píše: „*Oči nejsou žádná okna do duše, protože z fyziologického hlediska jsou mrtvé, jsou to pouhé orgány zraku a nic víc a je sice pravda, že u různých lidí mají různou barvu, ale samy o sobě nejsou schopny vyjadřovat emoce... Emocionální projev očí*

⁹⁷ BLAŽEK, Vladimír a TRNKA, Radek. *Lidský obličej*. s. 11–12, 139.

⁹⁸ Tamtéž, s. 12.

⁹⁹ Viz příloha III., obr. 1.

¹⁰⁰ Viz příloha III., obr. 2.

je dán tím, jak používáme nejen oči, ale celý zbytek obličeje.“¹⁰¹ „Pohled z očí do očí patří k nejhlubším neverbálním projevům v sociální dyadické interakci.“¹⁰² Pohled do očí druhé osoby má fyziologické účinky a zvyšuje se jí tepová i dechová frekvence a spouští se galvanická kožní reakce (člověk se daleko víc potí). Za určitých okolností to lidé vnímají jako příjemný zážitek (např. v přítomnosti milované osoby), nebo naopak negativní zážitek (např. upřený pohled značící výhrůžku). Z toho vyplývá, že oční kontakt může být jak známkou náklonnosti, tak i signálem hrozby. Interpretace pohledů závisí vždy na dané situaci a zúčastněných osobách.¹⁰³

Emocionální stav daného jedince má na vliv na rozšiřování či zužování zornic¹⁰⁴. Zornice očí vysílají signály, na které lidé podvědomě reagují, aniž by si toho byli vědomi. Na rozšíření zornic působí mnoho faktorů. Například slabá intenzita osvětlení, sexuální přitažlivost, fyziologické vzrušení a mnoho dalších činitelů. Zvětšené zornice jsou vnímány dospělými lidmi jako přitažlivé. Byla provedena studie, kdy byly mužům ukazovány dvě fotografie mladé ženy. Fotografie byly stejné, ovšem na jedné měla slečna rozšířené zornice a na druhé zúžené. Muži o dané úpravě nevěděli a za přitažlivější považovali fotografii, kde měla dívka rozšířené zornice. Daného účinku si byly vědomy ženy již v minulosti a z toho důvodu si do očí kapaly atropin, aby se staly pro muže přitažlivější. Další studie prokázaly, že malé děti na velikost zornic nereagují, z čehož vyplývá, že se jedná o jev do jisté míry naučený a začíná nabývat na důležitosti až v období puberty.¹⁰⁵

Lewis uvádí, že celá řada výzkumů prokázala, že muži a ženy se dívají rozdílně. Ženy se dívají při komunikaci na mluvčího častěji a udržují delší zrakový kontakt, což může souviset se skutečností, že ženy jsou při naslouchání pozornější. Celkové množství zrakového kontaktu samozřejmě závisí na tom, co si od toho druhí slibují. Pokud se jedná o formální setkání, bude intenzita zrakového kontaktu menší než při navazování důvěrnějšího vztahu. Při obchodním a formálním setkání se zrakový kontakt mezi dvěma muži odhaduje na 60 až 70 %. V případě, že muž jedná se ženou, měl by být zrakový kontakt snížen na 50 %. Naopak žena jednající s mužem, která se chce prosadit, používá

¹⁰¹ ELLSBERG, Michael. *Síla očního kontaktu*. s. 35–36.

¹⁰² KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. s. 21.

¹⁰³ JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. s. 32–36.

¹⁰⁴ Viz příloha III., obr. 3.

¹⁰⁵ DOHERTY-SNEDDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí: jak porozumět dítěti z jeho gest a mimiky*. s. 87–91.

vizuálního kontaktu okolo 70 %. Hovoří-li žena se ženou, měl by se udržovat zrakový kontakt také kolem 70 %. Uvedená procenta platí pouze v západních státech. Je proto nutné opět respektovat kulturní odlišnosti jednotlivých zemí.¹⁰⁶

Při komunikaci se lidé zaměřují především na oči druhých lidí. Navazování a udržování očního kontaktu je důležitým aspektem dorozumívání. Četnost pohledů je kulturně podmíněná, tak jako ostatní složky neverbální komunikace. Správným očním kontaktem je partnerovi dáván najevo zájem, ovšem délka musí být vhodně uzpůsobena okolnostem. U lidí, kteří se dobře neznají, trvá tento jev krátce (cca 1,5 sekundy). S delšími pohledy se setkáváme většinou u lidí, kteří jsou spjaty blízkými sociálními vztahy. Existuje celá řada různých pohledů. Adamczyk a Bruno uvádí následující dělení:

- **Pohled ze strany**¹⁰⁷ - na lidi tento pohled působí kriticky a zkoumavě. Svislé vrásky na čele působí skepticky, oproti tomu horizontální vrásky signalizují zájem.
- **Pohled svrchu**¹⁰⁸ - daný typ pohledu působí na ostatní dominantně a arogantně. Při pohledu mají ostatní pocit, že je na ně nahlíženo z výšky.
- **Pohled zdola**¹⁰⁹ - opak předchozího bodu. Skloněná hlava dopředu a ramena povytažená nahoru značí plachost a nejistotu.
- **Otevřený a přímý pohled**¹¹⁰ - jedinec danou mimikou naznačuje, že se cítí dobře a rád naslouchá mluvčímu. Vztyčená hlava působí na ostatní vstřícně.
- **Hlava nakloněná ke straně**¹¹¹ - vytažené obočí a otevřený pohled značí aktivní zájem, úžas či další očekávání.
- **Pohled uzavřený**¹¹² - lehce sevřené rty a založené ruce jsou signálem negativního či kritického postoje. Jedinec působí na ostatně skepticky a nepřátelsky.
- **Pohled dovnitř**¹¹³ - nazýván také jako oční bariéra. Člověk působí nepřítomně.¹¹⁴

¹⁰⁶ LEWIS, David. *Tajná řeč těla*. s. 130–134.

¹⁰⁷ Viz příloha III., obr. 4.

¹⁰⁸ Viz příloha III., obr. 5.

¹⁰⁹ Viz příloha III., obr. 6.

¹¹⁰ Viz příloha III., obr. 7.

¹¹¹ Viz příloha III., obr. 8.

¹¹² Viz příloha III., obr. 9.

¹¹³ Viz příloha III., obr. 10.

¹¹⁴ ADAMCZYK, Gregor a BRUNO, Tiziano. *Řeč těla*. s. 61–64.

3 zóna – nos, ústa a brada

V dolní části lidského obličejce dominuje nos, ústa a brada, z nichž lze snadno vyčíst údiv, radost, smutek, vztek apod. Aktuální náladu nejlépe zachycují rty. Falešný úsměv bývá velmi často odhalen, jelikož věrohodně předstírat ten pravý, není vůbec jednoduchou záležitostí. Existují rozdíly mezi úsměvem a smíchem. Odlišnosti lze shledat například ve velikosti ústního otvoru, tvaru úst či v doprovodných akustických projevech. Smích je charakterizován do široka otevřenými ústy a vidět jsou jak horní, tak i dolní zuby dané osoby. Při smíchu je hlava většinou zakloněna a oči přivřené. Oproti tomu úsměv se vyznačuje široce rozevřenými ústy. V tomto případě nedochází ani při nejintenzivnějším úsměvu k odhalení dolních zubů. Úsměv je viděn nejčastěji při setkání přátel, lidí známých a sympatických. Lze rozlišit několik typů úsměvů:

- **Opravdový úsměv**¹¹⁵ - ústa jsou do široka otevřená, úsměv je doprovázen vráskami kolem očí a úst a značí radost či upřímnost.
- **Falešný úsměv**¹¹⁶ - tento úsměv se od opravdového liší strnulou čelistí, upjatého horního rtu, studenými, přivřenými očima a chybějícími vráskami kolem nich. Tělo zůstává při daném úsměvu nehybné. Na tento projev je nutné dávat si pozor.
- **Hořký úsměv**¹¹⁷ - úsměv v tomto případě působí skepticky či kriticky. Semknuté rty většinou poukazují na vnitřní napětí. Silně sevřené rty značí pocity trapnosti či bezcitnosti.
- **Otevřená ústa**¹¹⁸ - daný výraz značí údiv, neschopnost promluvit, obočí je mírně zvednuté, což značí zájem.
- **Vnitřní úsměv** - zavřená ústa jsou dokreslena lehkým úsměvem. Člověk se směje tzv. sám pro sebe, často se objevuje při vzpomínkách či při snění.
- **Obrácený úsměv** - koutky otočené směrem dolů značí smutek.¹¹⁹

5.2.3 Mimika v pedagogickém procesu

Mimika patří mezi nejčastější neverbální způsoby sdělování v sociální komunikaci. Nejdůležitějším mimickým projevem pedagoga je úsměv, který vyjadřuje upřímnost, srdečnost a nastoluje tak přátelskou atmosféru ve třídě. Pedagog se dívá na své žáky a žáci se dívají na svého pedagoga. Během vyučování by měl učitel udržovat se svými žáky

¹¹⁵ Viz příloha III., obr. 11.

¹¹⁶ Viz příloha III., obr. 12.

¹¹⁷ Viz příloha III., obr. 13.

¹¹⁸ Viz příloha III., obr. 14.

¹¹⁹ ADAMCZYK, Gregor a BRUNO, Tiziano. *Řeč těla*. s. 64–65.

neustálý oční kontakt a to i tehdy, pokud píše na tabuli. Bez zrakové kontroly si nelze vytvořit u žáků autoritu. Žák, který je v hodinách chválen, se dívá svému učiteli daleko častěji do očí než žák, který je kárán. Takový jedinec se snaží oční kontakt s vyučujícím omezit na minimum. Z objemu pohledů se dá vysledovat i míra sympatií. Pokud přijde učitel žákům sympatický, dívají se na něj mnohem déle. Stejně je tomu i mezi spolužáky. Intenzita očního kontaktu dále závisí na výběru tématu. Pokud je téma věcné, neosobní, dívají se žáci na svého učitele častěji než u osobních, intimních témat.¹²⁰

Pedagog, který je schopen přijímat a dešifrovat mimické projevy, daleko lépe porozumí svým žákům. Z čehož vyplývá, že i pedagogická komunikace bude efektivnější a příjemnější. Učitel může mimickými projevy žákům vysílat celou řadu informací. Pokud jsou žáci na takové projevy zvyklí, nemusí například učitel při napomenutí některého z žáků přerušovat výklad, ale postačí malý úšklebek či zamračení a žáci vědí, co tím učitel chce říct.

Vědomosti z oblasti mimiky a řeči očí prokázaly, jak důležitá je tato složka neverbální komunikace. Nelešovská uvádí: „*Tím, co naše oči dělají, sdělujeme druhým lidem nejen to, jak nám je, jak se cítíme, ale i jaký k nim máme vztah. Nebýt této řeči očí, byl by náš osobní styk i styk učitele se žáky o něco skutečně cenného a podstatného ochuzen*“¹²¹.

5.3 Proxemika

Proxemika je druh neverbální komunikace, který spočívá ve vyjádření vztahu k druhému jedinci ve vzdálenosti, kterou od sebe komunikující zaujímají. Pojem byl zaveden roku 1966 americkým antropologem Edwardem T. Hallem. Každý člověk chápe vzdálenost při styku s druhými lidmi subjektivně.

Prostorovou komunikaci ovlivňuje celá řada faktorů. Například postavení, kultura, pohlaví a věk, předmět komunikace, zdravotní stav, temperament, emocionální vztah jedinců (sympatie, antipatie) apod. Bylo zjištěno, že extraverti udržují při komunikaci menší vzdálenost než introverti. Lidé, mající stejné postavení, udržují při rozhovoru menší odstup. V případě nestejného postavení se nadřazený člověk může přiblížit k podřízenému

¹²⁰ KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. s. 105–109.

¹²¹ NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. s. 51.

blíže než podřízený k němu. Rozdíly ve vzdálenosti lze samozřejmě zaznamenat i v jednotlivých kulturách. Obyvatelé severní Evropy a mnoho Američanů při komunikaci udržuje značný odstup, na rozdíl od jižní Evropy a obyvatel blízkovýchodních kultur. Předmět komunikace také výrazně ovlivňuje prostorovou vzdálenost. Jsou-li témata osobní, udržuje se menší vzdálenost mezi komunikujícími, než když se jedná o neosobní záležitosti. Další rozdíly lze spatřit mezi lidmi z venkova a z města. Lidé žijící na venkově mají intimní zónu daleko větší než obyvatelé měst, kteří jsou dennodenně zvyklí na přeplněné hromadné dopravní prostředky. Obecně platí, čím méně zalidněná oblast, tím si lidé zachovávají větší odstup při osobním kontaktu. I pohlaví a věk působí na vzdálenost. Ženy většinou k sobě stojí blíže než muži. S rostoucím věkem se mění proxemické vzdálenosti. Děti k sobě mají mnohem blíže než dospělí jedinci, z čehož by se dal vyvodit závěr, že proxemika je naučenou záležitostí.¹²²

5.3.1 Proxemický tanec¹²³

Opakované překračování osobní zóny vyvolává proxemický tanec. Daný jev lze pozorovat při rozhovoru dvou a více lidí s rozdílně velkými osobními zónami. Projevuje se to neustálým oddalováním a přibližováním účastníků komunikace. Osoba s menší osobní zónou se přibližuje k člověku, jehož osobní zóna je naopak větší. Takový jedinec ustupuje, provádí různé úhybné manévry do stran a danou situaci chápe jako nepříjemnou. U lidí to může vyvolávat pocity ohrožení, nejistoty a dochází ke snížené koncentraci pozornosti. Většinou bývá tento proxemický konflikt vyřešen kompromisem, tzn. zaujetím určité polohy, která bude pro všechny účastníky komunikace přijatelná, a budou se v ní cítit příjemně.¹²⁴

5.3.2 Proxemické zóny¹²⁵

Edward T. Hall rozlišil čtyři zóny osobního prostoru, tzv. pomyslné bubliny, které definují typ vztahu mezi lidmi. Jedná se o zónu intimní, osobní, společenskou a veřejnou. Tyto sféry je možné dále dělit na užší a širší zóny. Velikost osobní zóny je individuální záležitostí. Allan a Barbara Peaseovi uvádí, že všechny níže zmíněné vzdálenosti se většinou mezi dvěma ženami zmenšují a naopak mezi dvěma muži prodlužují.

¹²² DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 132–135.

¹²³ Viz příloha IV., obr. 1.

¹²⁴ JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. s. 24.

¹²⁵ Viz příloha IV., obr. 2.

Intimní zóna (15 – 45 cm)

Intimní zóna je prostor, který nemají lidé pod kontrolou očí, a proto do něj pouští pouze osoby, kterým důvěřují. Důležitou roli zde hrají vjemy čichové a hmatové. Daná vzdálenost je tak těsná, že ji mnoho lidí považuje na veřejnosti za nevhodnou. *Užší intimní vzdálenost (do 15 cm)* je určena pro činnosti jako je objímání, milování, útěchu a ochranu. Tato sféra může být nazývána také jako uzavřený intimní prostor. Do zmíněné zóny lidé pouštějí i několik cizích lidí, například lékaře, dentisty, krejčího či kadeřníka. Do *širší intimní zóny (15 – 45 cm)* je umožněn vstup příbuzným, manželovi (manželce), snoubenci (snoubence), rodičům, dětem, milenci (milence) a velice blízkým přátelům. Zrakové vjemy nám v tomto případě poskytují již více informací, ale přesto zde stále hrají hmatové a čichové vjemy důležitou roli. K narušení intimní zóny často dochází v přeplněných dopravních prostředcích, ve výtahu, v obchodních centrech, na koncertech, při sportovních utkání apod. Vstup do intimní zóny vyvolává u lidí pocity ohrožení a tělo spouští obranné mechanismy. Svaly se napnou k útoku či úniku, zrychlí se tep a dech. Lewis říká: „*Dbejte na to, abyste nikdy neúmyslně nenarušovali intimní zónu jiné osoby. Pokud tak činíte úmyslně v rámci manipulativní strategie, uvědomte si, že vyvoláváte silný nárůst vzrušení.*“¹²⁶

Osobní zóna (45 – 120 cm)

Osobní zóna je prostor, který často odpovídá vzdálenosti natažených paží. Do *užší osobní zóny (45 – 90cm)* vstupují blízcí příbuzní a přátelé. Rysy obličeje druhé osoby nejsou již zkreslené a lidé lépe vnímají detaily tváře. Osobní prostor by neměl být, stejně tak jako intimní prostor, narušován bez svolení druhé osoby. Lidé si často svůj osobní prostor, teritorium (ve škole, v čekárnách, hromadné dopravě, restauracích) značí taškami, oblečením či jinými předměty. Ve výše zmíněné vzdálenosti dochází k důvěrné komunikaci. *Širší osobní zóna (75 – 120 cm)* slouží k udržení si lidí od těla. Danou vzdálenost upřednostňují především obyvatelé západních států při komunikaci s náhodnými přáteli, sousedy, kolegy, spolužáky, se kterými jsou v dobrých, nikoliv důvěrných vztazích. Narušení osobní zóny se často projevuje opatrným couváním.

¹²⁶ LEWIS, David. *Tajná řeč těla*. s. 99.

Společenská zóna (1,2 – 3,7 m)

Jedná se o vzdálenost mezi člověkem a cizími lidmi. O společenské zóně se hovoří v případě obchodního jednání, služebního styku, komunikaci ve skupinách apod. Lidé jsou v těchto případech zvyklí dodržovat větší odstup, než stanovuje osobní zóna. Bývá označována také jako zóna respektu. *Užší společenská zóna (1,2 – 2,1 m)* již neumožňuje vzájemný kontakt (dotyk). Obličej a trup dané osoby je viděn bez jakéhokoliv zkreslení. Výše zmíněná zóna se vyskytuje při setkání s cizími lidmi a při neosobním jednání. *Širší společenská zóna (2,1 – 3,7 m)* zprostředkovává komunikaci ve skupinách. Využití jí lze při diskuzích, pohovorech, schůzích apod. Účastníci sedí ve vzdálenosti, která jim umožňuje vzájemnou výměnu názorů bez náznaku intimnosti.

Veřejná zóna (více než 3,7 m)

Ve veřejné zóně dochází k setkávání se zcela cizími lidmi. Může se jednat o lidi na ulici, učitele ve třídě či posluchárně, herce na jevišti apod. V tomto případě je viděna celá postava mluvčího a jeho pohyby. *Užší veřejná zóna (3,7 – 7,6 m)* je dostatečně velká, aby lidé mohli provést úhybný manévr v případě ohrožení. *Širší veřejnou zónu (7,6 m a více)* dodržují často přednášející, s jejíž pomocí si udržují prestiž a autoritu.¹²⁷

5.3.3 Proxemika v pedagogickém procesu

V pedagogickém procesu probíhá komunikace ve společenské zóně (například při zkoušení žáka) a veřejné zóně (učitel ve třídě či posluchárně). S intimní sférou se na půdě školy nesetkáváme. Při oficiálním setkání se udržuje vzdálenost větší než při přátelském shledání. Učitel by si měl vždy ujasnit, o jaký typ schůzky mu jde, aby se tak vyhnul případnému nedorozumění. Zavolání do kabinetu si žák může vyložit jako oficiální schůzku a zaujme proto větší vzdálenost. Pedagog je ve sborovně „doma“ a žáka si pozval, aby s ním například prodiskutoval jeho osobní problémy.

Proxemika se nezabývá pouze vzdálenostmi mezi lidmi, ale všímá si rovněž, kdo si vedle koho ve třídě sedne při skupinové práci apod. Proxemika se zabývá rovněž tématem zvaným teritorialita. Jedná se o členění prostoru (školy, třídy, lavic, pracovního stolu apod.) na oblasti, které daná osoba považuje za své území. Pedagog se s tímto problémem

¹²⁷ LEWIS, David. *Tajná řeč těla*. s. 94–103.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. s. 103–105.

PEASEOVI, Allan a Barbara. *Řeč těla*. s. 181–184.

setkává v případě, že vstoupí tam, kam obvykle vstupují pouze žáci, nebo při řešení sporu o lavici či pracovní stůl. Žáci základní školy si často kreslí na lavici oddělovací čáru a přetlačují se. S tímto projevem se lze setkat i na vysoké škole. Boj o prostor ovšem není tak evidentní z důvodu nedodržování zasedacího pořádku. Charakteristickým projevem je, že si člověk obloží stůl a okolní židle kabátem, knihami, taškou apod. a tím tak zvětší svůj osobní prostor.

Ve školním prostředí nastávají situace, kdy učitelé vstupují i do osobního prostoru žáků. Například při kontrole zadané práce, při chemických, fyzikálních, biologických experimentech či v hudební nebo tělesné výchově. Přítomnost pedagoga by měla být omezena na minimálně potřebnou dobu a žáci by měli být přesvědčeni o její nezbytnosti a funkčnosti. Začínající učitelé většinou k žákům nepřistupují příliš blízko a raději udržují větší vzdálenost. Vzdálenost učitele závisí také na volbě výukové metody. Při výkladu se bude pedagog nacházet ve zcela jiné proxemické zóně než při individuální výuce či zkoušení.¹²⁸

5.4 Haptika

„Zrak náš může šálit, sluch nás může oklamat, ale hmat nás přesvědčí o vjemu skutečnosti.“¹²⁹

Haptika je z vývojového hlediska považována za nejpůvodnější kanál nonverbální komunikace, jedná se o disciplínu, která zkoumá dotyky. Termín pochází z řeckého slova *haptain*, což znamená: dotýkat se. Daný pojem zavedl do sociální psychologie lingvista William Austin. Sociální psychologie hovoří o dotyku či taktilní komunikaci. Dotyky jsou nepostradatelnou součástí lidských vztahů a mají vliv na vývoj jedince. Mohou mít přínos jak v oblasti sociální, emoční, duševní, tak i tělesné.

Dotyky jsou primitivní formou komunikace, se kterou se lze setkat i u zvířat. Komunikace dotykem doprovází lidi po celý život, od narození až do posledního okamžiku je pro ně důležitým kontaktem s okolním světem. Hmat se rozvíjí dříve než ostatní smysly a již v děloze přijímá dítě dotykové podněty. Po narození se stává dotyk důležitým prvkem

¹²⁸ GAVORÁ, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 107–108.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. s. 111–112.

¹²⁹ ŠEDIVÝ, Vladimír. *Sociální komunikace*. s. 59.

v každodenní péči o dítě. Existují důkazy o tom, že nedostatečný tělesný kontakt mezi matkou a dítětem vede v konečném důsledku až k citové deprivaci dítěte. Dlouhodobé neuspokojení dotyku vede ke zpomalení vývoje jedince a může způsobit i dlouhodobou psychickou újmu. Dotyk se s věkem mění a nikdy již v životě nebude člověk zažívat tak intenzivní tělesný kontakt jako v dětství.¹³⁰

Bylo zjištěno, že hmat není pouze jedním smyslem, ale souborem několika smyslů, které mají společné to, že jejich orgány jsou zakončeny v kůži. Souhrnně se hovoří o taktilním kontaktu, který zahrnuje:

- příjem zpráv o působení tlaku, který způsobuje deformaci kůže,
- příjem zpráv o působení tepla,
- příjem zpráv o působení chladu,
- příjem zpráv o vlivu podnětů, které způsobují bolest,
- smysl pro vibrace, který zaznamenává chvění.

Kůže zahrnuje miliony smyslových orgánů tlaku, tepla, chladu, bolesti, vibrace apod., které nejsou ovšem rovnoměrně rozloženy. Na některých místech těla se jich nachází více (prsty, zápěstí, obličej), na některých naopak méně.¹³¹

Při dotykovém sdělování mezi dvěma jedinci lze hovořit o tom, jakou částí těla se jedna osoba dotýká druhé, ale i blíže charakterizovat druh daného dotyku (například jde-li o podání ruky, o objetí, o stisk, poplácání, políbení apod.). Dotyk může být buď to přímý („kůži na kůži“ či „tělo na tělo“), nebo nepřímý (například poplácání partnera po rameni holou rukou, přičemž on má na sobě oblečení).

Prostřednictvím dotyku lidé vnímají, poznávají, hovoří, hladí, soucítí, ale také trestají. Haptika může být v sociální interakci charakterizována jako projev přátelský i nepřátelský. Některé dotyky mají povahu vyloženě přátelskou jako například pohlazení, některé naopak nepřátelskou jako například pohlavek. Důležitou roli ovšem hraje pohlaví účastníků komunikace. Křivohlavý uvádí, že lidé se více dotýkají žen než mužů, nikoli jen muži žen, ale i ženy žen. Muži obvykle nemají rádi, když se jich dotýkají cizí muži, ale

¹³⁰ DOHERTY-SNEDDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí: jak porozumět dítěti z jeho gest a mimiky*. s. 159–163.

¹³¹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. s. 108.

dotyky od žen (i od neznámých) jim nevadí. Ženy reagují na dotyky vstřícněji než muži a vysvětlují si je jako projev srdečnosti a přátelskosti. Častěji se dotýkají také přátelé než lidé sobě navzájem si lhostejní. Dotyky mohou být i formální či neformální.¹³²

Dotyky jsou stejně tak jako pohled účinným prostředkem komunikace. Například blahopřání, které je dokresleno podáním ruky, poplácáním či polibkem, působí daleko upřímnějším dojmem než samotná slova. Byla provedena celá řada výzkumů, která zjišťovala, jaký vliv mají dotyky na přesvědčování dospělých lidí. Z výzkumného šetření vyplynulo, že pokud se lidé snaží přesvědčit druhou osobu, pomáhají si k úspěšnosti často dotyky.¹³³

Jones a Yarbrough, identifikovali pět nejdůležitějších významů dotyku:

- vyjádření pozitivních emocí (podpora, ocenění, sexuální zájem a náklonnost),
- vyjádření hravosti ve smyslu náklonnosti či agresivity,
- ovládání nebo usměrňování chování, postojů či pocitů druhých lidí. Například vyžaduje-li učitel pozornost, dotkne se žáka a tím mu dává najevo: „*podívejte se na mne*“, „*ztiš se*“,
- rituální dotyky se týkají pozdravů, loučení (podání ruky, objetí nebo položení ruky kolem ramen),
- funkční dotyky se provádí za účelem nějakého úkonu (odstranění řasy z obličeje, smítka z oděvu druhé osoby apod.).¹³⁴

Lidé vedle tendence dotýkat se druhých, mají také sklon vyhýbat se dotykům. Andersen a Leibowitz zjistili některé zajímavé vztahy mezi vyhýbáním se dotykům a dalšími proměnnými v komunikaci. O vyhýbání se hovoří například v souvislosti s obavou z komunikace. Lidé obávající se ústní komunikace, mají většinou tendenci obávat se i dotyků. Nižší frekvence dotyků je spojena také s věkem a pohlavím. Například starší lidé se vyhýbají haptice s osobami druhého pohlaví a i frekvence dotyků se výrazně snižuje.¹³⁵

¹³² KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. s. 109.

¹³³ DOHERTY-SNEEDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí: jak porozumět dítěti z jeho gest a mimiky*. s. 165–166.

¹³⁴ DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 141.

¹³⁵ Tamtéž, s. 142–143.

5.4.1 Dotyková pásma

Mikuláščík v publikaci *Komunikační dovednosti v praxi* uvádí, že je možné rozlišit některá dotyková pásma, která jsou v rámci taktilní komunikace respektována, a to:

- pásmo společenské, profesionální, zdvořilostní (ruce, paže),
- pásmo osobní, přátelské (paže, ramena, vlasy, obličej),
- pásmo intimní, erotické a sexuální (neomezené).¹³⁶

Existují samozřejmě i jisté výjimky, například u lékaře či při tanci. Na pracovišti se lidé nejčastěji setkávají s formálními a přátelskými dotyky (podání ruky, přátelské poplácání po paži nebo rameni). Správné podání a potřesení ruky hraje důležitou roli v soukromém, ale i pracovním životě. Podáním ruky lidé sdělují, kdo jsou, jaké mají postavení a co chtějí.

5.4.2 Haptika v pedagogické procesu

Sdělování dotykem tkví v mimořádné citlivosti kožního smyslu. Studie provedena ve Spojených státech amerických ukázala, že u učitelů v předškolních zařízeních existuje značná četnost dotyků s dětmi. Někteří vychovatelé využívají haptiku jako projev náklonnosti a útěchy. Nejužívanějším dotykem byl dotyk pečovatelský, řídicí, pomocný či trestající. Nejčastěji se dostávalo pozitivních dotyků žákům, kteří projevovali učitelům náklonnost. Ohleduplný a přiměřeně volený dotyk mezi učitelem a dítětem hraje při výchově v tomto věku významnou roli. Samozřejmě platí, že se zvyšujícím věkem se učitelé svých žáků dotýkají méně.

Lidské tělo je tvořeno několika dotykovými pásmy. Ty, která jsou označována jako intimní, těch se učitelé nesmí dotýkat. Haptika souvisí úzce s proxemikou, dotykem učitelé vstupují žákovi do jeho osobní zóny a tím tak narušují jeho soukromí. Povoleným pásmem je pouze hlava, ramena, záda a ruce. Svobodová a Höflerová uvádí, že ženy učitelky se svých žáků dotýkají daleko více než muži učitelé. V interakci učitel-žák může dotyk nabývat dvou forem. V první řadě se jedná o situaci, kdy pedagog žáka uklidňuje, projevuje mu sympatie či ho povzbuzuje. V druhém případě může učitel záměrně narušovat osobní prostor žáka za účelem vyvolání pocitu napětí, autority.¹³⁷

¹³⁶ MIKULÁŠČÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. s. 130.

¹³⁷ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 107.

5.5 Posturologie

Další složkou neverbální komunikace je posturologie. Jedná se o vědní disciplínu zabývající se studiem poloh těla. Termín posturologie pochází z francouzského slova *posture*, což znamená: držení těla. Pod pojmem se rozumí držení těla, napětí či uvolnění, poloha rukou, nohou, hlavy, náklon a směr natočení těla. Postoje zaujímají lidé při komunikaci s jednou či více osobami. Fraňková a Klein uvádí, že se jedná o „*celkové uspořádání těla v prostoru*“.¹³⁸ Pokud se jedná o vzájemnou polohu dvou částí těla při stejné základní a tělesné poloze, hovoří se o tzv. kompozici. Jestliže jde o vyjádření vzájemných poloh všech částí těla při základní tělesné pozici, je řeč o tzv. konfiguraci. Konfigurace nezahrnuje pouze konkrétní polohu rukou a nohou, ale i polohu celého těla (hlavy, krku apod. – schoulení, vzpřímení, zaklonění). Poziturou je chápán celek který udává jak základní tělesnou polohu, tak i polohovou konfiguraci všech částí těla. Postoj je relativně statický projev člověka, který má obvykle delší trvání a je zaujímán jedincem i v nepřítomnosti druhých lidí. Lidé ovšem zaujímají polohy podle toho, kde se nacházejí. O samotě bude poloha jedince odlišná od polohy, kterou by zaujímal, pokud by věděl, že je někým pozorován.¹³⁹

Pro posturologii platí to samé co pro gesta. Některé postoje jsou vrozené, jiné naopak získané během života. Na uspořádání těla při postojích má vliv celá řada faktorů, například temperament, kultura, aktuální psychická atmosféra, strach, únava, deprese, znalost a velikost prostředí, uspořádání předmětů apod. V cizím prostředí se lidé cítí nejistě, zaujímají obranný postoj a raději volí v neznámé místnosti nenápadná místa (boční stěny, rohy, nikdy ne střed místnosti). Způsob držení těla je dán u lidí také jejich povoláním. Policista, profesionální voják, manažer, modelka, pedagog atd. Ti všichni zaujímají charakteristické postoje při své profesi a okolí tak může lehce odhalit, jaké povolání daná osoba vykonává. Na jednotlivé postoje je nutné nahlížet z hlediska účelnosti pro danou činnost.¹⁴⁰

¹³⁸ FRAŇKOVÁ, Slávka a KLEIN, Zdeněk. *Etologie člověka*. s. 78.

¹³⁹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme*. s. 58, 61–62.

¹⁴⁰ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. s. 214–215.

5.5.1 Základní tělesné polohy a postoje lidí

Lidé zaujímají několik poloh a postojů, jako je stoj, sed, klek, leh, vytažení se na špičky apod. Ovšem fyziologie rozlišuje tři základní polohy jedince – vestoje, vsedě a vleže.¹⁴¹

První základní polohou člověka je poloha ve stoje. Když se řekne poloha ve stoje, zcela jistě si všichni představí vzpřímený postoj. Schopnost stát rovně je důkaz jistého vítězství nad zemskou přitažlivostí. Jde o akt, který vyžaduje jak vysoký stupeň svalové koordinace, tak i rozvinutý senzomotorický aparát. Pro daný postoj je charakteristickým znakem narovnaná páteř, hrud' přirozeně posazená a volně spuštěné ruce podél těla. Hlava, krk, páteř, pánev a nohy ve stejné linii, kosterní svalstvo je uvolněné a umožňuje tak jedinci volné, dobře koordinované pohyby. Tento postoj je známkou odpočínutého, aktivního jedince, který je nabit energií. Osoby zaujímající daný postoj, jsou většinou sebevědomé, dominantní a nepochybují o svých schopnostech. Odklon od přirozeného vzpřímeného postoje upozorňuje na některé problémové oblasti. Například při působení stresu se tělo dostává do polohy, která má podobu otazníku. Nahrbené tělo je většinou známkou nízkého sebevědomí a značí pokoru, podřízenost. Oba výše uvedené případy jsou považovány za extrémní. Většinou lidé nespadají ani do jedné zmíněné kategorie a pohybují se někde na rozhraní.¹⁴²

Druhou polohou člověka je poloha vsedě. Stejně tak jako poloha ve stoje je i poloha vsedě otázkou vývoje. Při posuzování jednotlivých způsobů sezení je nutné brát na vědomí přirozenou potřebu těla měnit polohu. Tělo nevydrží v téže poloze dlouhou dobu, což je zapříčiněno nedostatečným prokrvováním. Židle, křeslo či stolička představuje prostor, který člověka ovlivňuje a tvaruje. Tvarují jedince anatomicky, to znamená, že ho nutí, aby se přizpůsobil tvaru konstrukce, která podporuje, respektuje či zakřivuje páteř. Usnadňuje či neusnadňuje dýchání, má vliv na prokrvování částí těla apod. Stylizuje člověka a dává možnost ukázat některé kvality lépe, než je tomu u postojů.

Ze způsobu sezení lze vyčíst mnoho informací. Nejtypičtější posed je s překříženými nohama. Překřížené nohy mohou být vnímány jako bariéra, uzavření,

¹⁴¹ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme*. s. 61.

¹⁴² TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. s. 195, 199–200. *Řeč těla*. s. 213–214.

přestože horní polovina těla působí otevřeně. Posed s překříženými nohama není ovšem vnímán za uzavřený. Člověk si prověřuje podněty z okolí a z toho důvodu je chápán jako univerzální, výchozí posed. V průběhu hovoru dochází ke změně posedu. Ochota přijímat či vysílat informace se projeví otevřením, nebo naopak uzavřením. Například člověk sedící na židli s překříženými nohama nedává příliš najevo své záměry, pocity a snaží se je pravděpodobně skrýt. Oproti tomu jedinec s doširoka roztaženými nohama dává najevo svoji sílu a nebojácnost. Pohlavní orgán je nechráněn a vystaven jakoby na obdiv. Tento posed zaujímají většinou sportovci, lidé fyzicky zdatní, úspěšní a sebevědomí. Příklon či odklon při komunikaci je známkou kvality kontaktu. Oboustranný příklon je známkou větší otevřenosti a soustředěnosti na obsah sdělení. Naopak odklon může být projevem nezájmu.¹⁴³

Poslední základní polohou je leh. Jedná se o soukromou záležitost, se kterou lidé v běžné společenské interakci nepřicházejí do styku. Nemohou si jen tak někde na veřejnosti lehnout. Poloha vleže je předváděna pouze omezenému počtu osob, z toho důvodu není analýza výše zmíněné polohy pro nonverbální komunikaci příliš důležitá.¹⁴⁴

5.5.2 Posturologie v pedagogickém procesu

Při komunikaci lidé zaujímají různé polohy těla. Učitel k žákům hovoří vestoje, vsedě, polosedě (opírání se o stůl) či při chůzi. Začínající učitelé často ke své třídě hovoří zády. Pokud učitel komunikuje vestoje, lze snadno zaznamenat, jaký postoj zaujímá. Zda je uvolněný či napjatý, strnulý. Může pokyvvovat hlavou ze strany na stranu, ramena má buď zdvižená nebo skleslá, hlavu vztyčenou či vztaženou mezi rameny apod. Z polohy a držení těla lze vyčíst například dominanci nebo submitivitu, sebevědomí nebo nejistotu, obranu nebo výbojnost.

Z výše zmíněných hledisek je možné rozlišovat otevřený nebo uzavřený postoj. Otevřený postoj je charakteristický vzpřímených a uvolněným postojem. V obličeji lze spatřit přátelskost. Pohled lidí zaujímající tento postoj je pozorný a přímý. Hruď je nekrytá, ruce jsou volně u těla nebo gestikulují, nohy jsou od sebe většinou na širší boků a jedna noha může být mírně předsunutá. Otevřený postoj působí suverénně a otevřeně. Při uzavřeném postoji má člověk naopak svěšenou hlavu, ohnutý trup a většinou překřížené

¹⁴³ TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. s. 233–237, 241–242.

¹⁴⁴ *Řeč těla*. s. 224.

ruce na hrudi, jakoby se bránil. Typický znakem je malý oční kontakt a nedůvěřivý pohled zdola nahoru značící plachost a nejistotu.

Žáci ve škole zauímají stejně jako učitel celou řadu postojů. Žáci odpovídají pedagogovi v dnešní době většinou vsedě, ovšem v minulosti tomu tak nebylo. Bylo zvykem při komunikaci s vyučujícími povstat. Existuje mnoho aktivit, při nichž žáci mohou sedět či ležet na koberci. Většinou se jedná o aktivity provozované na základní škole.

Vzájemná poloha dvou lidí v interakci naznačuje, jak moc jde hovořícímu o to, o čem hovoří a nakolik je pro něj významné posluchače přesvědčit. Toto je důležité pro učitele a všechny pedagogické pracovníky. Z jejich postojů musí být znatelný zájem pro téma, o kterém hovoří. Poloha naslouchajícího žáka dává učiteli najevo, do jaké míry ho zajímá, co v danou chvíli říká.¹⁴⁵

5.6 Úprava zevnějšku

Zdobení a úprava těla včetně nošení oblečení a šperků jsou projevy, kterými se lidé jednoznačně odlišují od zvířat. Úprava a zdobení těla jsou projevy značně starobylé. Nejstarší doklady pochází z jihoafrické jeskyně Blombos (asi 70.000 let), kde byly nalezeny provrtané ulity, které tvořily korále. Lze tedy předpokládat, že tehdejší lidé nosili korále a nechávali si pomalovat svoji kůži. Od mladšího paleolitu se již objevují předměty mající charakter ozdob, šperků apod. Lepší důkazy lze shledat v posledních pěti tisíci letech především ve změnách tvaru těla (například deformace lebek, trepanace) a úpravy povrchu těla (tetuáže – například nálezy mumii ze Sibíře či z raného Egypta). C. Lévi-Strause říká, že malování a úprava zevnějšku lidí je nedílnou součástí myšlení jedince.¹⁴⁶ „Člověk musel být malovaný, aby byl člověkem; ten, kdo zůstal v přirozeném stavu, nelišil se nijak od zvířete.“¹⁴⁷

Tělesný vzhled poskytuje druhým lidem informace o osobnosti, společenském postavení, zaměstnání, individuálních vztazích, příslušnosti jedince k dané skupině, míře agresivity apod. Lidé by měli dbát na vytváření vlastní image, ať už jde o líčení, oblékání,

¹⁴⁵ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 107.

¹⁴⁶ BLAŽEK, Vladimír. *Komunikace a lidské tělo*. s. 96.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 96.

šperky či výrazy obličej. Péče o vzhled je dán kulturou, fantazií, individualitou, skupinovým názorem a v průběhu života se mění. Tělesná krása je hodnocena moderní civilizací na základě zdraví a sexuální přitažlivosti. Psychologové se přiklánějí k názoru, že tělesná krása má vliv na sexuální přitažlivost a rozmnožování.

Pohled na krásu je velice individuální záležitostí, ovšem některé normy jsou platné po celém světě. Za tělesně krásné jsou většinou považované ženy ve věku od 17 do 22 let a znakem krásy je symetrický obličej, hladká čistá pleť bez vrásek, velké oči, menší nos, plné rty, zdravé a rovnoměrně rozmístěné zuby, lesklé vlasy atd. U mužů jsou kladně hodnoceny například ostře řezané tvary obličej, vystupující lící kosti, větší oči a vousy. Široká ramena, svalnaté paže, široký hrudník, úzké boky jsou u mužů považovány za součást hezké postavy. V posledních letech přestává být na tloušťku nahlíženo jako na symbol úspěchu a bohatství, a daleko více se lidé snaží být štíhlý. Štíhlost je lidmi chápána jako výkonnost, atraktivita, osobní štěstí, ale i zdraví. Nadváha se stává motivačním činitelem pro zdravý způsob života. Lidé nespokojení s vlastním tělem mají většinou nízké sebevědomí, s čímž souvisí tendence stranit se okolnímu světu.¹⁴⁸

Mezi reverzibilní úpravy těla spadá líčení, úprava (i barvení) ochlupení, šperky a oblečení. Líčení je především ženskou záležitostí a je ho využíváno nejčastěji k zvýšení atraktivity, připoutání pozornosti či zakrytí nedostatků. Například pomocí rtěnky mohou ženy opticky zvětšit své rty nebo načerněním řas zvětšit své oči. Do úprav těla lze zahrnout také opalování, bělení kůže a zvyšování svalnatosti kulturistikou. Důležitou roli hraje také úprava (barvení) ochlupení, vousů, obočí a především vlasů. Kvalitní vlasy jsou známkou zdraví. Používání ozdob (šperků) a amuletů bývá mimo zkrášlování, označení a zdůraznění pohlavnosti či příslušnosti k dané skupině důležitým předmětem magických činností a ceremonií. Lidé si se svými šperky často pohrávají a snaží se tím tak zamaskovat nejistotu, netrpělivost, obavy či nedostatek sebevědomí. Oblečení na rozdíl od výše zmíněných úprav plní i další funkce. Ochranu před klimatickými vlivy (vítr, déšť, zima, teplo apod.) nebo ochranu před poraněním. Rozmanité životní podmínky si vyžadují jisté oblečení. Někteří lidé věnují oblečení zvlášť důležitou pozornost, jelikož oděv podává informace o jejich stavu, příslušnosti, statusu, profesi atd. V průběhu historie se barevnost oděvu měnila a to především u mužů. Dříve se muži oblékali většinou do černé, hnědé či

¹⁴⁸ JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. s. 54–56.

zelené barvy. V dnešní době ale čím dál tím více mužská populace dává přednost barevnému oblečení.

Využívání barev je dalším aspektem, který do dané skupiny lze zahrnout. Všichni lidé mají fyziologické předpoklady vnímat barvy takřka stejně a i přes to dochází k jejich rozlišování. Označení a rozlišování barev je kulturně podmíněné. Některé barvy mají specifické postavení. Blažek uvádí, že černou a bílou barvu z fyzikálního hlediska není možno považovat za barvy. Černá barva je známkou smutku, tajemství, smrti a neštěstí. Někdy bývá spojována se skromností a odříkáním. V některých asijských zemích má černá barva vztah k plodnosti. Bílá barva značí naopak čistotu, nevinnost, ctnost a radost, ovšem v některých asijských společnostech se spojuje se smutkem. Červená barva je barvou krve a z toho důvodu se stala symbolem válek a krveprolití. Při zčervenání kůže je vyjádřena ovšem láska a vášně. Barvy mají v životě důležitou roli a ovlivňují nejen lidskou psychiku, ale i chování a jednání.¹⁴⁹ Barvy je nutné, stejně tak jako ostatní neverbální signály těla, interpretovat s přihlédnutím k dané kultuře.

I tetování a piercing o lidech mnoho vypovídá. Dříve bylo tetování a kovové ozdoby v obličejí, bradavkách apod. specifickým symbolem hlavně příslušníků domorodých kmenů, ovšem v dnešní době se výše zmíněné ozdoby stávají módou především mladých lidí. Celá řada studií prokázala, že tito lidé bývají většinou společností hůře hodnoceni.

Neverbální projevy zahrnují dále tělesné vůně a pachy. Jedná se o čichovou neboli olfaktorickou komunikaci. Každý jedinec má svůj specifický pach, který slouží k jeho identifikaci. Výzkumy prokázaly, že například malé děti své příbuzné poznávají na základě jejich tělesného pachu. V současné moderní společnosti lidé často volí různé parfémy, deodoranty, aby potlačili tělesný pach a tím tak zvýšili svoji atraktivitu. V dnešní době nejsou parfémy používány pouze ženami. Vůně se staly doménou i mužského pohlaví.¹⁵⁰

¹⁴⁹ BLAŽEK, Vladimír. *Komunikace a lidské tělo*. s. 106–108.

¹⁵⁰ DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 165–167.

5.6.1 Úprava zevnějšku v pedagogickém procesu

S úpravou zevnějšku se setkávají pedagogové především u dospívajících žáků. Jde například o způsob oblékání, volbu batohů a kabelek, úpravu účesů, volbu nápisů, emblémů či odznaků na oblečení. Bittnerová upozorňuje na to, že projevy jsou dány kulturou a vše představuje jednu z cest hledání dospělosti. Učitelé by tento fakt měli respektovat. Negativní postoje učitelů k úpravě zevnějšku vedou k negativním komentářům žáků a tím tak dochází k narušování vzájemného vztahu mezi učitelem a žákem.

Učitel by měl být vzorem pro své žáky i v této oblasti. Přiměřenou úpravou zevnějšku dává pedagog najevo svůj vztah a postoj k posluchačům. Měl by být sám sebou, ale také by měl sledovat normy oblékání a vzhledu. Zmuchlané oblečení, špinavá košile, neumyté vlasy, nepříjemný tělesný pach apod. snižuje celkový dojem učitele. Na druhé straně je důležité, aby součásti oděvu, výrazné líčení a velké množství šperků neupoutalo u žáků větší pozornost než samotné mluvené slovo učitele.

DeVito uvádí, že byla provedena celá řada výzkumů a bylo zjištěno, že studenti vnímají učitele, který je neformálně oblečen jako přátelského, spravedlivého, nadšeného a přizpůsobivého, zatímco formálně oblečeného učitele chápou jako spořádaného, inteligentního a připraveného.

I úprava prostředí o lidech mnohé vypovídá. Úprava kabinetu naznačuje něco o učiteli, úprava třídy o žácích, úprava bytu o rodině a dětský pokoj a jednotlivých žácích.¹⁵¹

¹⁵¹ DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 164.
KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Komunikace ve škole*. s. 112–113.

6 PARALINGVISTICKÉ PROSTŘEDKY

Paralingvistické prostředky jsou prostředky, díky kterým je realizována verbální komunikace. Slovo paralingvistika je utvořeno předponou para, což znamená v řečtině: v řeči stojící mimo. Lingvistika je totéž co jazykověda. Mezi paralingvistické prostředky komunikace se řadí hlasitost řeči, pauzy, rychlost řeči, slovní důraz a barva hlasu. Někteří autoři uvádí ještě intonaci, rytmus, akustický náplň pauz atd.¹⁵²

V komunikaci se klade pozornost nejen na to, co kdo říká, ale také na to, jak se to říká. Způsob sdělení zpravidla prozradí o vztahu mluvčího k adresátovi mnohem víc než rozbor samotného obsahu řeči. V zájmu paralingvistiky není pouze to, co se říká a jak se to říká, ale i to, co se děje, když jedinec mlčí. Rozbor pomlk řeči toho může o lidech mnoho vypovědět. Jedním z jevů, které paralingvistika také sleduje, je rozložení slova v rozhovoru. Kdy se kdo ujímá slova, kdo si po kom bere či nebere slovo, kolikrát kdo hovoří, jak hovoří, kdo komu vstoupil do řeči apod.¹⁵³

6.1 Hlasitost řeči

Hlasitost čili intenzita hlasu je dána napětím hlasivek. Fyzikální jednotkou hlasitosti je decibel (dB). Lidské ucho citlivě reaguje na širokou škálu hlasitosti, od nejmenšího šepotu až po nesnesitelný řev. Nejslabší zvuk, který je ucho schopno zachytit, je 5 dB. Šepot má 15 dB, běžný hovor 40 – 50 dB a křik 60 dB. Zvuky nad 90 decibelů působí na lidi jako stresory. Hlasitost nad 125 decibelů vyvolává pocity bolesti v uších a někdy může vést až ke ztrátě sluchu. O hluku se hovoří tehdy, pokud zvukové vlny s různou frekvencí nevytváří harmonický souzvuk.¹⁵⁴

Člověk musí přizpůsobit svůj hlas počtu a rozmístění posluchačů, hluku z okolí, velikosti a akustické kvalitě místnosti. Pedagog musí ve větší místnosti hovořit hlasitěji než v místnosti malé, aby zajistil, že ho uslyší žáci i v posledních lavicích. Silný hlas učitele je ukazatelem dominance. Někdy musí učitel natolik zvýšit hlas, že až křičí a na žáky to působí negativně. Většina začínajících učitelů volí často tichý hlas, což je známkou nedůvěry ve vlastní síly, strachu, trémy, ale i nedostatečné praxe. Cvičením je možné sílu hlasu trénovat a tím ji tak zlepšit.

¹⁵² GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 100.

¹⁵³ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. s. 117–119.

¹⁵⁴ PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. s. 116–117.

Hlasitost by měla být měněna na základě obsahu řeči. Změna hlasitosti, stejně tak jako změna tempa řeči, je důležitým faktorem utváření učitelova projevu. Hlasitostí učitel zdůrazňuje podstatné části projevu a žáci si tím tak fakta lépe zapamatují.

Špatná akustika učeben nutí učitele ke zvyšování hlasu, což vede k únavě hlasivek a popřípadě jejich následnému onemocnění. Je nutné, aby učitelé, herci, moderátoři a lidé, kteří mluví často i několik hodin denně, dodržovali hlasovou hygienu.¹⁵⁵

6.2 Pauzy

Pauzy, přestávky, pomlky a podobné projevy narušují plynulost řeči. Délka pomlky může naznačovat rozpaky, konflikt, vyhasínající emoce apod. Pomlky mohou být úmyslné nebo neúmyslné, které většinou působí rušivě a jsou známkou nižší úrovně projevu. U přestávky v řeči je nutné pozorovat tři aspekty. Prvním je délka doby ticha. Podstatným kritériem je, jak dlouho trvá pomlka. Existují pauzy, které trvají několik tisícín sekundy, jiné třeba i několik minut. Druhým kritériem je typ pomlky. Paralingvistika rozlišuje tiché, akusticky nenaplněné pomlky a naplněné pomlky, při kterých jde ale o hluk, který nemá významový charakter. Posledním aspektem je umístění pomlky. I přesto, že se dvě pomlky jeví stejně, co do délky trvání a typu, může mezi nimi být podstatný rozdíl.¹⁵⁶

Fyziologickou pauzu si dělá při verbální komunikaci každý člověk. Jedná se o přestávku, která slouží jedinci k nádechu. Fyziologická pauza by měla být kladena ideálně tam, kde má být umístěna pauza logická. Frekvence fyziologických pauz je individuální a závisí na aktuálním psychickém a fyzickém stavu člověka. Logická pauza je používána k členění výpovědi. Vyčleňuje hranice úseků řeči, vět a taktů. Dále existují pauzy váhání, se kterými se lze setkat v situaci, kdy člověk neví, jak má odpovědět. Často jsou doplněny prázdnými slovy typu: *éééé, totiž, prostě, abych pravdu řekl* apod. Dané výrazy působí na posluchače negativně a je nutné se jim vyvarovat. Dramatické pauzy slouží v řeči ke zdůraznění určité části projevu, jsou expresivní a ve školním prostředí jsou učitelem používány k vysvětlování učiva, vypravování apod. Výstražná pauza je pedagogem používána k upoutání pozornosti. U začínajících učitelů bývají pauzy frekventovanější, delší a často neodůvodněné.¹⁵⁷

¹⁵⁵ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 101–102.

¹⁵⁶ KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme*. s. 142.

¹⁵⁷ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 102–103.

6.3 Rychlost řeči

Rychlost verbálního projevu závisí na celé řadě okolností. Například na sdělovaném obsahu a míře jeho porozumění, individuálních vlastnostech a aktuálním stavu mluvčího, kultuře (tempo řeči Italů a Francouzů je rychlejší než obyvatel Skandinávie) apod. Příliš rychlá řeč je posluchači vnímána obtížně a vede k únavě. Jedinci se musí soustředit s daleko větším úsilím, aby vše zaznamenali. Pomalé tempo řeči bývá naopak většinou projevem rozvahy, vyrovnanosti, váhavosti či celkové zpomalenosti v aktivitě.¹⁵⁸

Rychlost řeči je vyjádřena počtem slov nebo počtem slabik za minutu. Nepřipravené, spontánní projevy bývají často rychlejší než ty, se kterými se setkáváme ve školním prostředí. Veřejná řeč, slavnostní projevy jsou většinou pomalejší (60 – 80 slov/min), jelikož rychlou řečí by utrpěl slavnostní charakter. Rychlost promluvy je ovlivněna množstvím informací, které má být posluchačům předáno. Tempo řeči má vliv na kvalitu výslovnosti, na přenos a srozumitelnost obsahu.

Pedagog často v hodinách mluví rychle, aby stihl žákům předat, co možná nejvíce nových informací. Příliš rychlé i příliš pomalé tempo působí na žáky negativně. Rychlá řeč způsobuje napjatou atmosféru, při pomalém projevu zase ztrácejí žáci pozornost a je pro ně těžké vyučujícího sledovat. Učitel by měl proto v hodinách měnit tempo řeči. Změna tempa slouží ke zvýraznění či upozornění.¹⁵⁹

6.4 Slovní důraz

Slovní důraz je důležitým prostředkem usměrňování pozornosti žáků. Projev bez důrazu na posluchače působí monotónně a únavně. Slova se nevyslovují nikdy stejně silně. Některá jsou zdůrazňována, jiná naopak ne. Důraz je chápán jako přiložení síly na výslovnost slova (např. *Synonyma jsou slova, která mají podobný význam. Antonyma jsou slova, která mají opačný význam.*)¹⁶⁰

¹⁵⁸ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. s. 120.

¹⁵⁹ GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. s. 103.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 104.

6.5 Barva hlasu

Každý člověk má odlišnou barvu hlasu (hlasový tón). Díky součtu kmitočtů lze rozlišovat hlas sametový, dunivý, nakřáplý, chraptivý, skřehotavý apod. To vše ovlivňuje, jak je zpráva od mluvčího vnímána. Je prokázáno, že důvěryhodně působí hlas hlubší než vyšší. Zabarvení hlasu se mění krátkodobě (například aktuálním zdravotním stavem – nachlazení, citové vzrušení, únava, radost, smutek apod.) nebo dlouhodobě (stářím).¹⁶¹

¹⁶¹ MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. s. 120.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

7 METODOLOGIE VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Výzkumné šetření může obsahovat kvantitativní nebo kvalitativní výzkum. Ke sběru dat byl v dané diplomové práci použit jak kvantitativní, tak i kvalitativní výzkum.

7.1 Cíl výzkumného šetření

Hlavním cílem výzkumného šetření bylo zjistit, jakou neverbální komunikaci používají čeští pedagogové vyučující na středních školách a jak jejich neverbální komunikace vnímají jejich žáci. Pozornost byla zaměřena především na gestikulaci, mimiku (pohled, výrazy obličeje, úsměv), proxemiku, posturologii (poloha těla, postoj), paraligvistické aspekty řeči (intenzita hlasu, tempo řeči, barva hlasu, kladení pauz) a úpravu zevnějšku. Ke sběru dat byl použit kvantitativní i kvalitativní výzkumný nástroj.

7.2 Charakteristika výzkumného šetření

7.2.1 Dotazník

Dotazník je způsob písemného kladení otázek a získávání písemných odpovědí od respondentů, který spadá do kvantitativního výzkumu. Dotazník je nejfrekventovanější metodou, která postihne velký počet jedinců při relativně nízkých nákladech. Ke zjištění neverbální komunikace pedagogů středních škol byly předkládány k vyplnění dva typy dotazníků.

První dotazník byl určen žákům středních škol¹⁶², který obsahoval uzavřené, polouzavřené i otevřené otázky. Celkem dotazník zahrnuje 13 otázek a 2 položky. Výzkumu se zúčastnili žáci z pěti různých středních škol. Jednalo se konkrétně o Střední školu Kralovice, Střední školu informatiky a finančních služeb v Plzni, Střední zdravotnickou školu v Písku, Střední školu v Rokycanech a o Střední školu v Oselcích. Celkem bylo rozdáno 250 dotazníků, návratnost byla 227 dotazníků, tedy 90,8 %.

Druhý dotazník byl určen pro pedagogy středních škol¹⁶³, který obsahoval 12 otázek, které byly uzavřené a otevřené. Výzkumu se zúčastnili učitelé z pěti různých středních škol. Osloveny byly stejné školy jako u dotazníků pro žáky. Celkem bylo

¹⁶² Viz příloha V., Dotazník neverbální komunikace – žáci.

¹⁶³ Viz příloha V., Dotazník neverbální komunikace – pedagogové.

rozdáno 65 dotazníků a návratnost byla 61 dotazníků, což je 94 %. Jeden dotazník učitele nemohl být použit z důvodu neúplného vyplnění (pouze první strana dotazníku) a čtyři učitelé se daného šetření odmítli zúčastnit.

7.2.2 Pozorování

Pozorování je nejznámějším a zároveň nejstarším způsobem, jakým se člověk dozvídá o světě kolem sebe. Pozorování patří k nejzákladnějším metodám sběru dat, které řadíme do kvalitativního výzkumu. Jedná se o vědecké vnímání, které je plánovitě selektivní a vědec musí odpovídat na dvě základní otázky pozorování, co pozorovat a jakým způsobem to pozorovat.

Pro výzkumné šetření bylo osloveno pět pedagogů jedné nejmenované střední školy. Pozorování mělo povahu reduktivní deskripce a bylo prováděno naturalistickým způsobem vždy v jedné vyučovací jednotce (45 minut). Pozorování bylo zaznamenáváno do předem vytvořeného Záznamu pozorování neverbální komunikace pedagoga¹⁶⁴. Námětem pro jeho sestavení se stal Záznam pozorování nonverbální komunikace učitele od Petera Gavory.

¹⁶⁴ Viz příloha V., Záznam pozorování neverbální komunikace pedagoga.

8 VÝSLEDKY VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

8.1 Kvantitativní výzkum

8.1.1 Dotazník neverbální komunikace – žáci

Otázka č. 1.

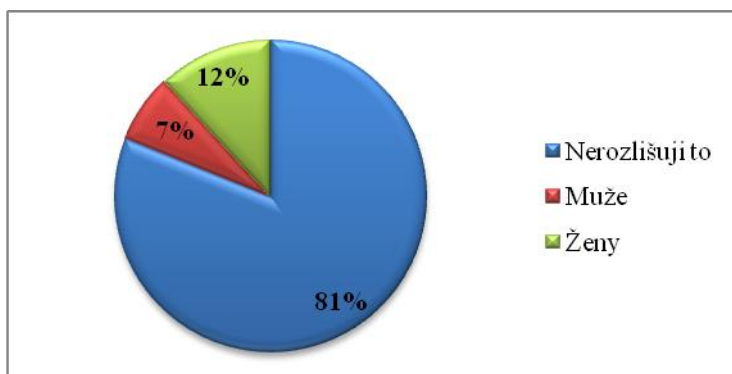
Je pro tebe důležité, zda-li je vyučující muž nebo žena? Proč?

- a) Nerozlišuji to
- b) Preferuji raději učitele muže
- c) Preferuji raději učitele ženy

Tab. 1

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
1.	Nerozlišuji to	184	81,06
	Muže	16	7,05
	Ženy	27	11,89
	Σ	227	100

Graf 1

Z grafu je patrné, že 81 % žáků nezáleží na pohlaví učitele. Konkrétně 15 respondentů uvedlo, že jim nezáleží na pohlaví vyučujícího, ale především na jejich pedagogických schopnostech a vědomostech. Upřednostňují kvalitní metody vyučování a lidský přístup. 12 % respondentů preferuje raději učitele ženy. 14 dotazovaných napsalo, že vyučující žena je příjemnější, chápavější, umí lépe vysvětlit probíranou látku, dokáže lépe pracovat s žáky a nevyzařuje z ní taková autorita. Zbylých 7 % respondentů preferuje raději učitele muže. Konkrétně 8 dotazovaných odpovědělo, že muži jsou lepší učitelé, jelikož mají větší nároky na práci, forma výuky je zábavnější, vyzařuje z nich větší respekt, mívají lidštější přístup a dokážou probíranou látku lépe vysvětlit.

Otázka č. 2.

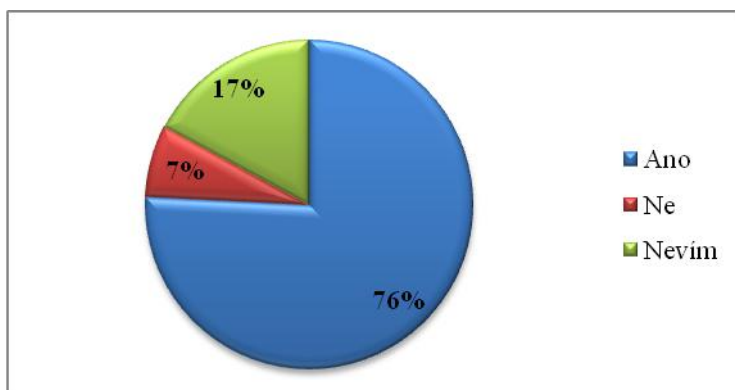
Je pro tebe vedle verbálního projevu učitelů (ústní, s pomocí slov) důležitý také jejich neverbální projev (gesta, oční kontakt, úsměv apod.)?

- a) Ano
- b) Ne
- c) Nevím, nikdy jsem se na neverbální komunikaci učitele nesoustředil/a

Tab. 2

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
2.	Ano	172	75,77
	Ne	16	7,05
	Nevím	39	17,18
	Σ	227	100

Graf 2

Z grafu jednoznačně vyplývá, že pro 76 % dotazovaných je vedle verbálního projevu důležitý také neverbální projev pedagoga. Nikdy se na neverbální projev pedagogů nesoustředilo 17 % žáků a 7 % žáků zaškrtno, že neverbální projev nepovažují za důležitý.

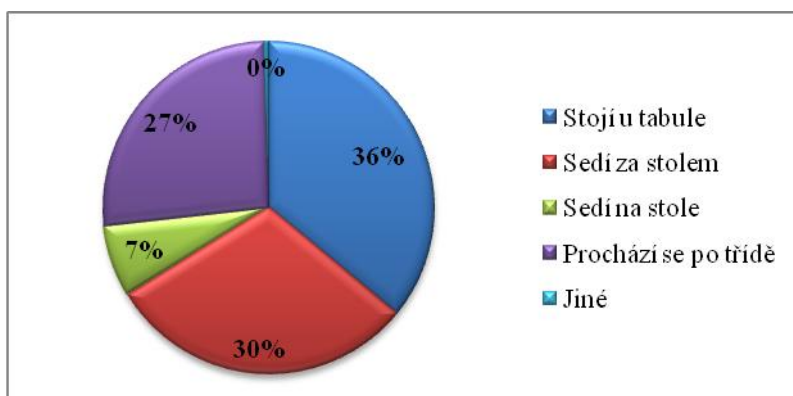
Otázka č. 3.

Jakou pozici nejčastěji zaujímají učitelé?

- a) Stojí u tabule
- b) Stojí za stolem
- c) Sedí na stole
- d) Prochází se po třídě
- e) Jiné

Tab. 3

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
3.	Stojí u tabule	82	36,12
	Sedí za stolem	69	30,40
	Sedí na stole	16	7,05
	Prochází se po třídě	60	26,43
	Jiné	0	0,00
	Σ	227	100,00

Graf 3

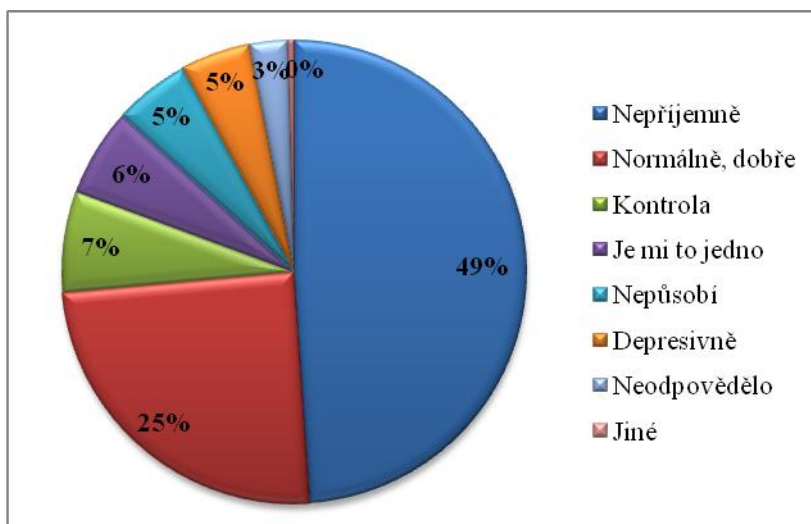
Celkem 36 % respondentů odpovědělo, že učitelé nejčastěji zaujímají pozici u tabule, dále pak sedí za stolem či se procházejí po třídě. Nejméně dotazovaných, konkrétně 16 žáků, uvedlo, že jejich učitelé sedí na stole. Jiné pozice během vyučovací jednotky pedagogové dle respondentů nezaujímají.

Otázka č. 4

Jak na tebe působí, když se učitelé prochází po třídě?

Tab. 4

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
4.	Nepříjemně	111	48,90
	Normálně, dobře	56	24,67
	Kontrola	16	7,05
	Je mi to jedno	14	6,17
	Nepůsobí	12	5,29
	Depresivně	11	4,85
	Neodpovědělo	6	2,64
	Jiné	1	0,44
	Σ	227	100,00

Graf 4

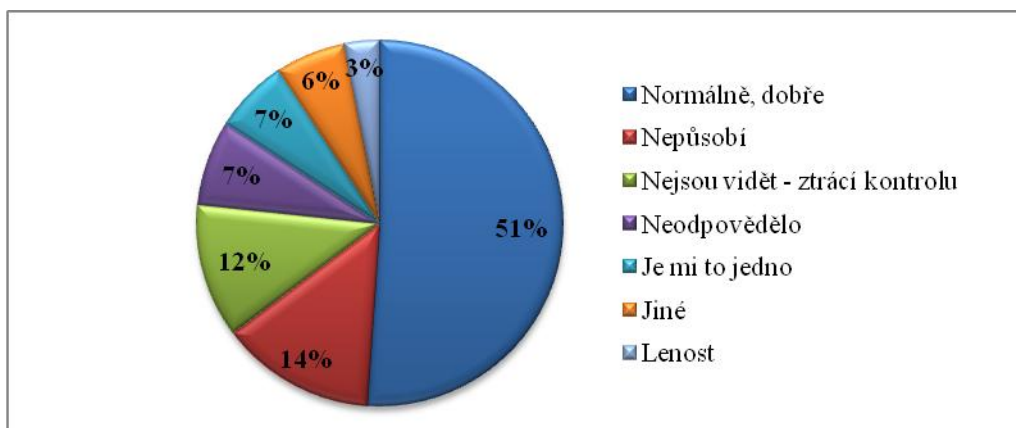
Z šetření vyplývá, že na 49 % žáků působí chůze učitele po třídě během vyučovací jednotky nepříjemně, cítí se nejistě a nervózně. Na 25 % respondentů působí chůze pedagoga normálně, dobře a pohyb učitele po třídě jim vůbec nevadí. Někteří dotazovaní dokonce uvádí, že se tím tak více soustředí na probíranou látku. 7 % žáků chápe chůzi učitele naopak jako kontrolu, 6 % žákům je jedno, zda učitel sedí či se prochází po třídě. Na 5 % respondentů pohyb učitele po třídě vůbec nepůsobí, na některé působí depresivně a 3 % dotazovaných na otázku vůbec neodpovědělo. 1 respondent uvedl, že pohyb učitele na něj působí vyrovnaně.

Otázka č. 5

Jak na tebe působí, když učitel sedí za stolem?

Tab. 5

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
5.	Normálně, dobře	116	51,10
	Nepůsobí	31	13,66
	Nejsou vidět - ztrácí kontrolu	27	11,89
	Neodpovědělo	17	7,49
	Je mi to jedno	15	6,61
	Jiné	14	6,17
	Lenost	7	3,08
	Σ	227	100,00

Graf 5

Polovina dotazujících uvedla, že učitelé sedící za stolem na ně působí normálním, běžným dojmem. Uvádí, že je to jejich běžná pozice. Na 14 % respondentů daná pozice vůbec nepůsobí. 12 % dotazovaných uvádí, že jim učitel sedící za stolem vadí, jelikož není vidět. Ztrácí kontakt se svými žáky, tím i tak kontrolu nad třídou a je mu všechno jedno. Celkově to na respondenty působí nepříjemným dojmem. 7 % dotazovaných na otázku vůbec neodpovědělo. 7 % je jedno, zda učitel sedí za stolem nebo chodí po třídě. Do položky jiné je zahrnuta důstojnost, nervozita a autorita. Učitel zaujímající danou pozici působí na 3 % respondentů líně.

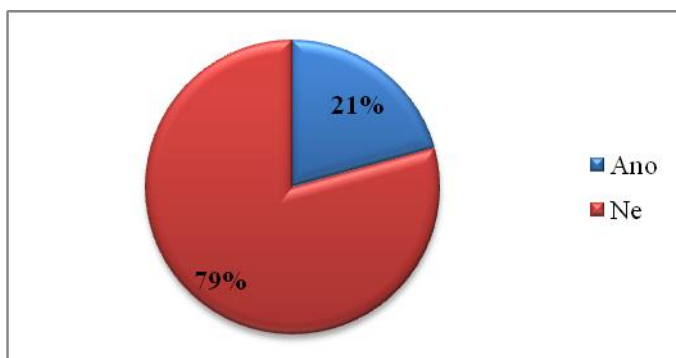
Otázka č. 6

Vadí ti některé neverbální projevy učitelů?

- a) Ano
- b) Ne

Tab. 6

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
6.	Ano	47	20,70
	Ne	180	79,30
	Σ	227	100,00

Graf 6

Více jak 75 % respondentů odpovědělo, že jim neverbální projevy učitelů nevadí. 21 % dotazovaných ovšem uvádí, že existuje nonverbální chování, které jim vadí. Konkrétně jmenovali žáci přehnanou gestikulaci, bouchání do stolu, tleskání, zvednutý prostředníček, dupání, klapání bot, pohled nadřazenosti, přísný pohled, oči v sloup, krabacení obočí, dotyk, mlaskání, prskání a syčení.

Otázka č. 7.

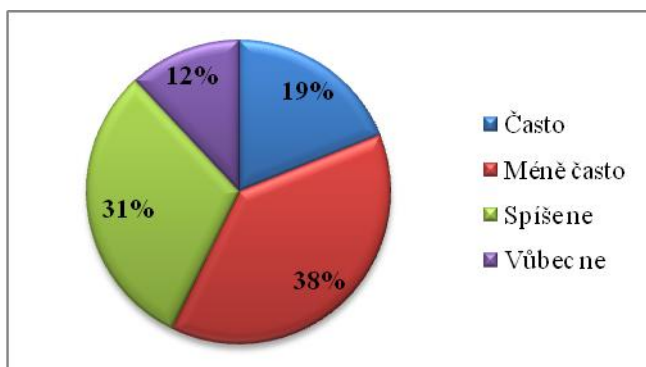
Je pro tebe důležité, když s tebou učitelé během vyučování udržují oční kontakt?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 7

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
7.	Často	43	18,94
	Méně často	87	38,33
	Spíše ne	70	30,84
	Vůbec ne	27	11,89
	Σ	227	100,00

Graf 7

Z grafu vyplývá, že pro žáky je často a méně často důležité, aby s nimi jejich učitelé udržovali oční kontakt. Spíše ne uvedlo v odpovědích celkem 31 % žáků. Pro zbylých 12 % žáků není vůbec důležité, aby s nimi jejich vyučující po vyučovací jednotku udržovali oční kontakt.

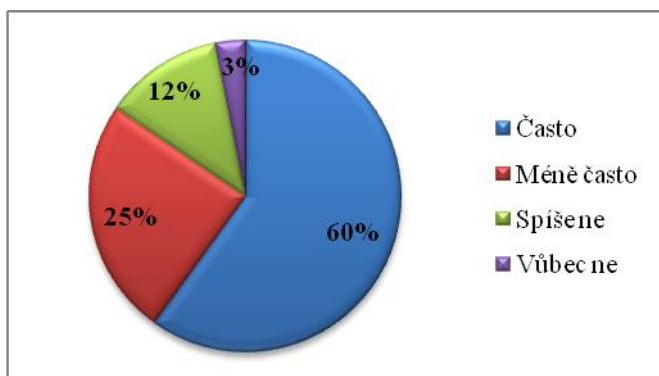
Otázka č. 8.

Všímáš si při výuce celkového vzhledu učitelů (úpravy zevnějšku – oblékání, účesu, módních doplňků)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 8

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
8.	Často	136	59,91
	Méně často	56	24,67
	Spíše ne	28	12,33
	Vůbec ne	7	3,08
	Σ	227	100,00

Graf 8

Z výzkumného šetření vyplývá, že celkem 60 % žáků si během vyučování všímá u svých pedagogů úpravy zevnějšku, tedy jejich oblečení, účesu, líčení a módních doplňků. Z čehož vyplývá, že by učitelé měli dbát na svoji vizáž. 25 % respondentů odpovědělo, že si takových věcí u učitelů všímá méně často. 12 % dotazovaných uvedlo, že si úpravy zevnějšku spíše nevšímá a 3 % si dané problematiky nevšímá vůbec.

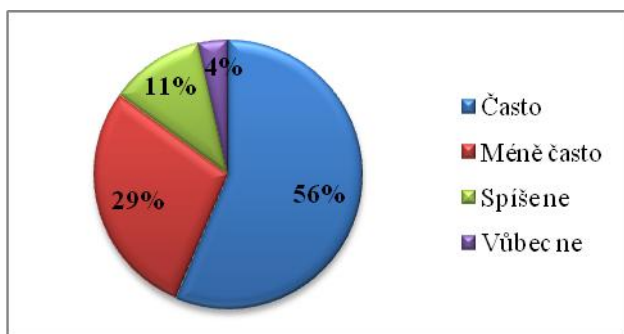
Otázka č. 9.

Dodržují učitelé vhodné proxemické zóny (vhodnou vzdálenost od žáků)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 9

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
9.	Často	128	56,39
	Méně často	65	28,63
	Spíše ne	26	11,45
	Vůbec ne	8	3,52
	Σ	227	100,00

Graf 9

Z šetření bylo zjištěno, že učitelé během vyučovací jednotky často dodržují vhodné proxemické zóny. Méně časté dodržování uvedlo 29 % respondentů. Zbýlý počet dotazovaných odpověděl, že jejich vyučující spíše nedodržují nebo vůbec nedodržují vhodnou vzdálenost od svých žáků.

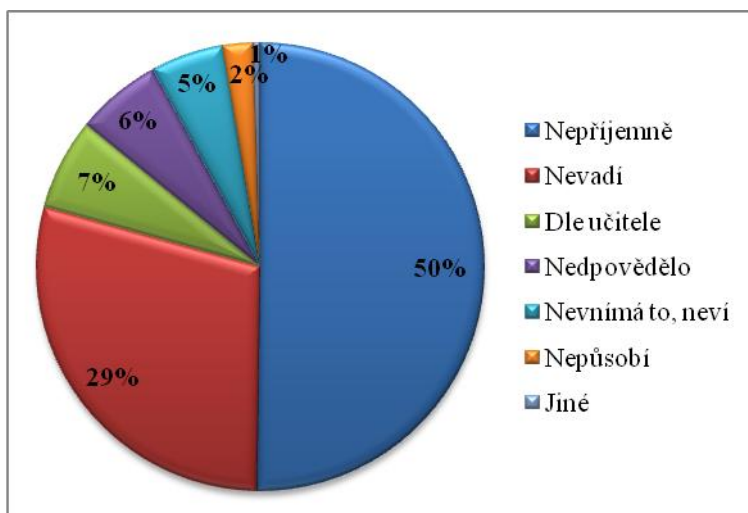
Otázka č. 10.

Jak na tebe působí přílišná blízkost učitele? (například při kontrole zadané práce, při chemických, biologických, fyzikálních experimentech, tělesné výchově apod.)

Tab. 10

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
10.	Nepříjemně	114	50,22
	Nevadí	66	29,07
	Dle učitele	15	6,61
	Neodpovědělo	14	6,17
	Nevnímá to, neví	12	5,29
	Nepůsobí	5	2,20
	Jiné	1	0,44
	Σ	227	100,00

Graf 10

Z výzkumu vyplývá, že přesně na polovinu dotazovaných respondentů působí blízkost pedagoga během vyučovací jednotky nepříjemně a cítí v takovém případě nervozitu. 29 % žákům blízkost učitele naopak nevadí a chápou ji jako samozřejmost v případě kontroly zadané práce apod. 7 % dotazovaných uvedlo, že jim blízkost vadí či nevadí dle konkrétního učitele. Někteří žáci uvedli, že jim přiblížení učitele vadí pouze na hodinách tělesné výchovy, v případě že vyučující zapáchá potem či mu zapáchá z úst. 6 % respondentů na danou otázku neodpovědělo. 5 % dotazovaných danou problematiku nevnímá a tudíž neví, jak na ně blízkost vyučujícího působí. Zbylí respondenti odpověděli, že na ně blízkost učitele nepůsobí. Položka jiné obsahuje kontrolu zadané práce.

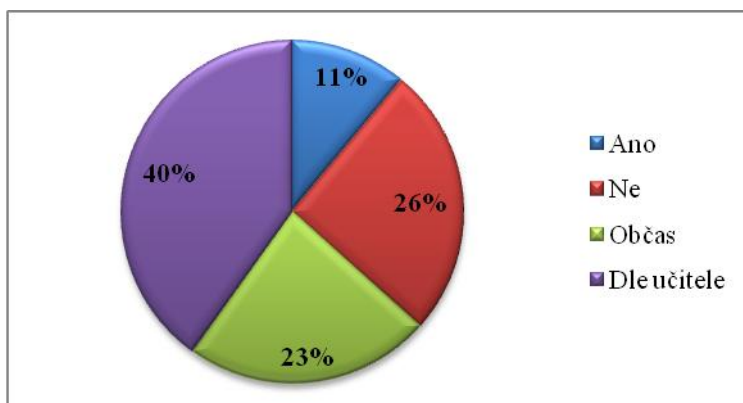
Otázka č. 11.

Jsou ti příjemné dotyky (podání ruky, poplácání po rameni apod.) od učitelů?

- a) Ano
- b) Ne
- c) Občas
- d) Od některých ano, od některých ne

Tab. 11

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
11.	Ano	25	11,01
	Ne	58	25,55
	Občas	53	23,35
	Dle učitele	91	40,09
	Σ	227	100,00

Graf 11

Celkem 40 % respondentů odpovědělo, že jim jsou dotyky jako podání ruky, poplácání po rameni apod. příjemné pouze od některých učitelů. 26 % žáků uvedlo, že jim dotyky od pedagogů nejsou vůbec příjemné, 23 % odpovědělo, že pouze občas a 11 % žákům dotyky nevadí a jsou jim příjemné.

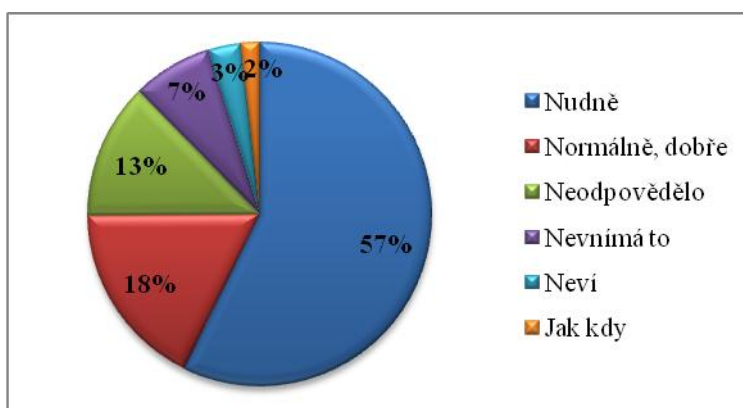
Otázka č. 12.

Jak na tebe působí monotónní (jednotvárný) projev učitelů?

Tab. 12

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
12.	Nudně	130	57,27
	Normálně, dobře	40	17,62
	Neodpovědělo	29	12,78
	Nevnímá to	17	7,49
	Neví	7	3,08
	Jak kdy	4	1,76
	Σ	227	100,00

Graf 12

57 % žáků uvedlo, že monotónní hlas vyučujícího na ně působí nudně. Takový projev je uspává a považují ho za velmi nepříjemný. 18 % žáků chápe monotónnost v hlase normálně, dobře a nevadí jim. Na otázku neodpovědělo 13 % dotazovaných. 7 % uvedlo, že monotónní hlas učitele nevnímá a 3 % nevěděli, jak na ně daný projev působí. 4 respondenti uvedli, že výše zmíněný projev nemá vliv na jejich pozornost.

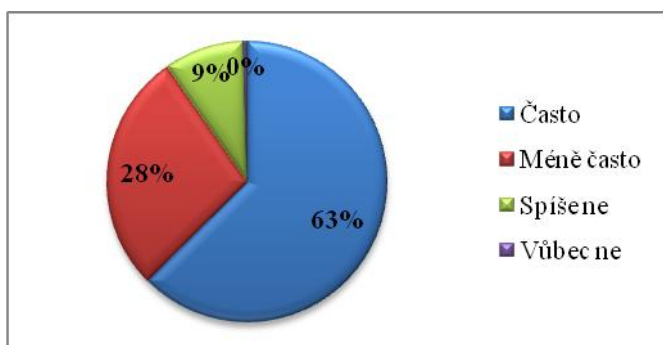
Otázka č. 13.

Vítáš u učitelů během vyučování úsměv?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 13

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
13.	Často	142	62,56
	Méně často	63	27,75
	Spíše ne	21	9,25
	Vůbec ne	1	0,44
	Σ		227

Graf 13

Z grafu je patrné, že více jak polovina žáků vítá u svých pedagogů během vyučovací jednotky úsměv a jsou rádi, když se na ně během hodiny usmívají. Odpověď méně často uvedlo 28 % žáků. 9 % respondentů odpovědělo, že spíše nevitají u pedagogů úsměv a 1 žák uvedl, že ho nevitá vůbec.

Otázka č. 14.

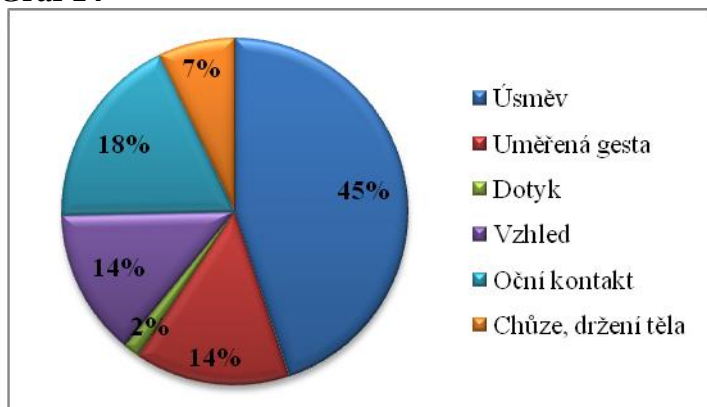
Zaškrtni, které složky z neverbální komunikace u pedagogů upřednostňuješ.

(lze zaškrtnout více variant)

a) Úsměv	d) Vzhled
b) Uměřená gesta	e) Oční kontakt
c) Dotyk	f) Chůze, držení těla

Tab. 14

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
14.	Úsměv	170	65,89
	Uměřená gesta	55	21,32
	Dotyk	6	2,33
	Vzhled	52	20,16
	Oční kontakt	69	26,74
	Chůze, držení těla	27	10,47
	Σ	258	100,00

Graf 14

U výše zmíněné položky měli žáci možnost zaškrtnout více možností. Respondenti uvedli, že nejvíce upřednostňují z neverbální komunikace úsměv, oční kontakt, uměřená gesta a vzhled. Nejméně z výše zmíněných složek preferují respondenti chůzi, držení těla a dotyk.

Otázka č. 15

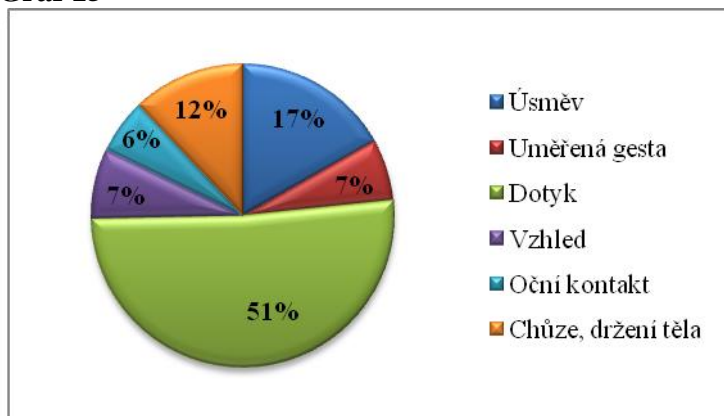
Zaškrtni, které neverbální projevy učitelé používají minimálně.

(lze zaškrtnout více variant)

a) Úsměv	d) Vzhled
b) Uměřená gesta	e) Oční kontakt
c) Dotyk	f) Chůze, držení těla

Tab. 15

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost
15.	Úsměv	52	16,88
	Uměřená gesta	20	6,49
	Dotyk	158	51,30
	Vzhled	23	7,47
	Oční kontakt	18	5,84
	Chůze, držení těla	37	12,01
	Σ	308	100,00

Graf 15

Respondenti mohli u poslední položky opět zaškrtnout více odpovědí. Dotazovaní odpověděli, že jejich pedagogové nejméně používají ve vyučovací jednotce dotyky. Další v pořadí vyšel z průzkumu úsměv, v těsné blízkosti byla pak chůze a držení těla. Vzhled, uměřená gesta a oční kontakt jsou dle šetření nejčastěji používanými neverbálními projevy.

8.1.2 Dotazník neverbální komunikace – pedagogové

Otázka č. 1.

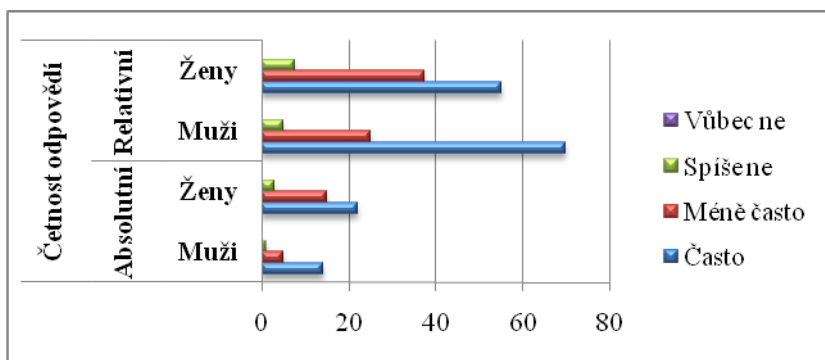
Uvědomujete si svoji neverbální komunikaci při vyučování?

- Často
- Méně často
- Spíše ne
- Vůbec ne

Tab. 1

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
1.	Často	14	22	70	55
	Méně často	5	15	25	37,5
	Spíše ne	1	3	5	7,5
	Vůbec ne	0	0	0	0
	Σ	20	40	100	100

Graf 1

Z výzkumného šetření vyplývá, že jak muži, tak i ženy si během vyučování uvědomují svoji neverbální komunikaci. Nonverbální komunikaci si často uvědomuje 70 % mužů, méně často pak 25 % dotazovaných. 55 % žen si řeč těla uvědomuje často, 37,5 % méně často a 5 žen uvedlo, že si svoji řeč těla spíše neuvědomuje. Položku vůbec ne nezaškrtl ani jeden vyučující.

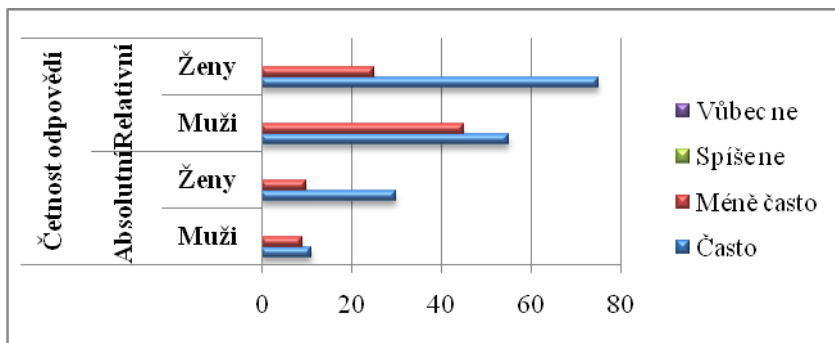
Otázka č. 2

Považujete neverbální komunikaci ve vyučování za důležitou?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 2

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
2.	Často	11	30	55	75
	Méně často	9	10	45	25
	Spíše ne	0	0	0	0
	Vůbec ne	0	0	0	0
	Σ	20	40	100	100

Graf 2

Z šetření vyplývá, že učitelé považují neverbální komunikaci ve vyučování za důležitou. Více jak 50 % mužů a 75 % žen uvedlo, že považuje neverbální komunikaci ve vyučovací jednotce často za důležitou. To je samozřejmě dobře, jelikož 76 % žáků v dotazníkovém šetření uvedlo, že vedle verbální projevu učitelů se soustředí a považují za důležitý také projev neverbální. Téměř polovina mužů a čtvrtina žen uvedli, že řeč těla v hodině považují méně často za důležitou. Položky spíše ne a vůbec ne nebyly zvoleny ani jedním pohlavím.

Otázka č. 3

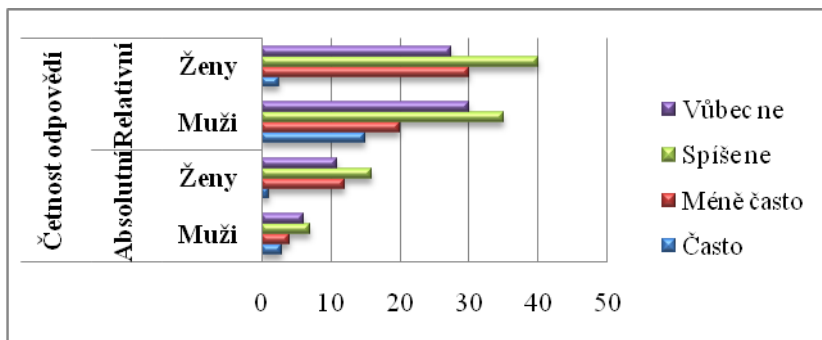
Myslíte při přípravě na vyučování na to, jaké neverbální prostředky budete v dané hodině využívat?

- Často
- Méně často
- Spíše ne
- Vůbec ne

Tab. 3

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
3.	Často	3	1	15	2,5
	Méně často	4	12	20	30
	Spíše ne	7	16	35	40
	Vůbec ne	6	11	30	27,5
	Σ	20	40	100	100

Graf 3

Z šetření je patrné, že se učitelé, jak muži, tak i ženy, při přípravě na hodinu nezaměřují na neverbální prostředky, které budou v dané hodině používat. Pouze 3 muži a 1 žena uvedli, že se na neverbální komunikaci při přípravě zaměřují často.

Otázka č. 4

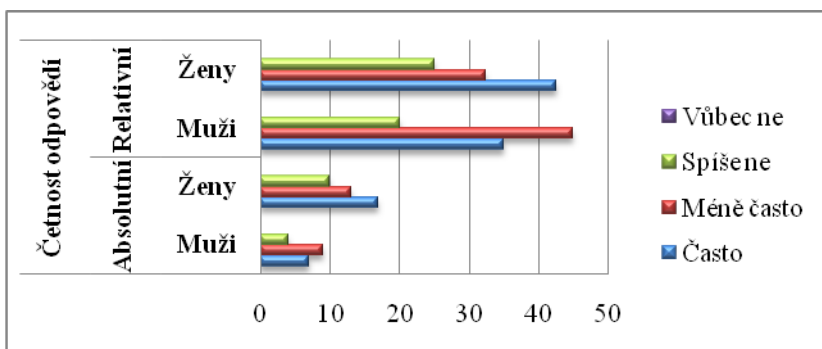
Myslíte si, že Vaše neverbální komunikace pomáhá žákům k lepšímu zapamatování látky?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 4

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
4.	Často	7	17	35	42,5
	Méně často	9	13	45	32,5
	Spíše ne	4	10	20	25
	Vůbec ne	0	0	0	0
	Σ	20	40	100	100

Graf 4

Z grafu vyplývá, že si učitelé myslí, že jejich řeč těla při vyučování spíše pomáhá žákům

k lepšímu zapamatování dané učební látky. Konkrétně 35 % mužů a 42,5 % žen se domnívá, že jejich neverbální projevy vedou často k lepšímu zapamatování probírané látky. 45 % mužů a 32,5 % žen míní, že to žákům pomáhá méně často, 20 % mužů a 25 % žen si myslí, že jejich neverbální komunikace spíše nemá vliv na lepší zapamatování učiva. Ani jeden dotazovaný pedagog nezvolil položku, že jeho neverbální komunikace vůbec nepomáhá studentům k lepšímu zapamatování.

Otázka č. 5

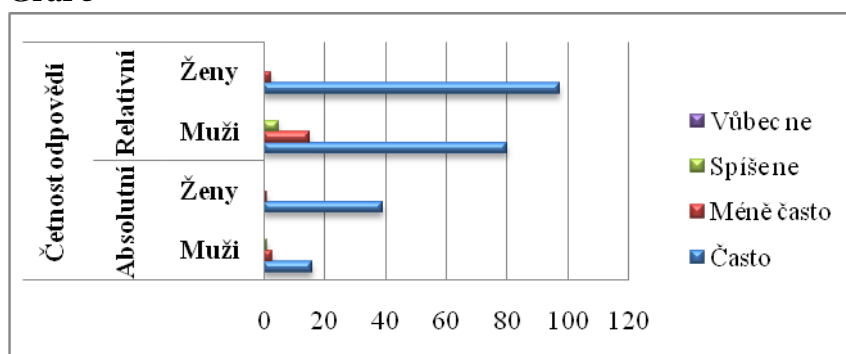
Udržujete se třídou při výuce oční kontakt?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 5

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
5.	Často	16	39	80	97,5
	Méně často	3	1	15	2,5
	Spíše ne	1	0	5	0
	Vůbec ne	0	0	0	0
	Σ	20	40	100	100

Graf 5

Z výzkumného šetření vyplývá, že 80 % mužů a 97,5 % žen udržuje často se svojí třídou při vyučovací jednotce oční kontakt. Méně často ho udržuje 15 % mužů a 2,5 % žen. Položku spíše neudrhuje oční kontakt se třídou, zvolil na výběr pouze 1 muž. Položka vůbec ne, nebyla v dotazníkovém šetření zaškrtnuta ani jedním pedagogem.

Otázka č. 6.

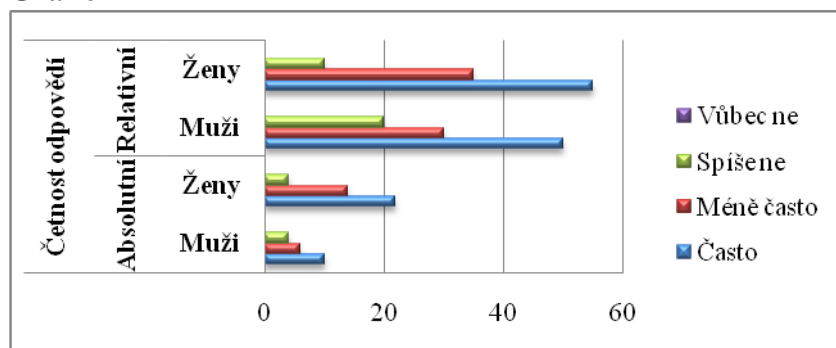
Uvědomujete si svoji mimiku (výraz obličeje) při kontaktu s žáky?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 6

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
6.	Často	10	22	50	55
	Méně často	6	14	30	35
	Spíše ne	4	4	20	10
	Vůbec ne	0	0	0	0
	Σ	20	40	100	100

Graf 6

Z grafu vyplývá, že 50 % mužů a 55 % žen si často uvědomuje svoji mimiku, výrazy tváře, při kontaktu se svými žáky. 30 % mužů a 35 % žen uvedlo, že si výrazy obličeje uvědomuje méně často. Výraz tváře si 20 % učitelů a 10 % učitelek spíše neuvědomuje. Poslední položka nebyla zvolena ani jedním vyučujícím.

Otázka č. 7

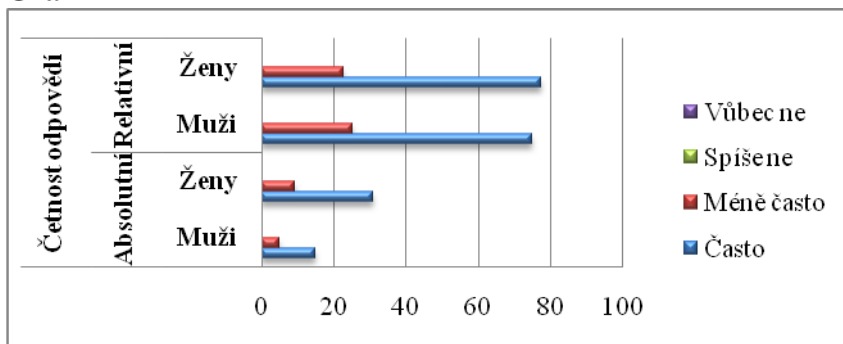
Udržujete vhodné proxemické zóny (vhodnou vzdálenost mezi Vámi a žáky)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 7

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
7.	Často	15	31	75	77,5
	Méně často	5	9	25	22,5
	Spíše ne	0	0	0	0
	Vůbec ne	0	0	0	0
	Σ	20	40	100	100

Graf 7

Z šetření vyplývá, že 75 % mužů a 77,5 % žen dodržuje vhodné proxemické zóny, méně často je pak udržuje 25 % učitelů a 22,5 % žen. Pedagogové respektují dodržování vhodných proxemických zón a do osobního prostoru žáků téměř nevstupují. Přiblížení lze většinou spatřit pouze při kontrole zadané samostatné práce či při zavolání žákem samotným.

Otázka č. 8

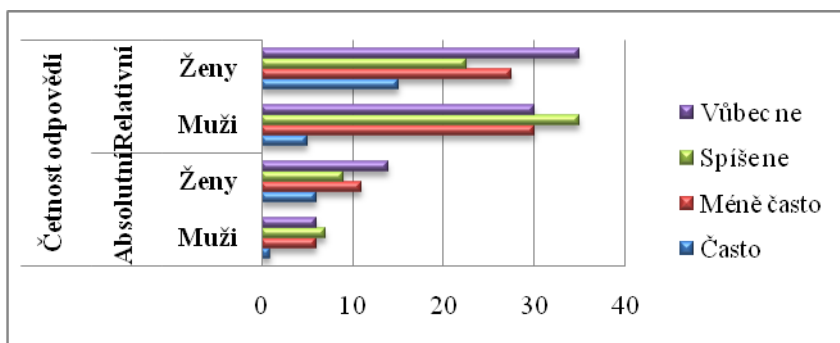
Používáte při hodinách haptiku (podání ruky, poplácání po rameni apod.)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 8

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
8.	Často	1	6	5	15
	Méně často	6	11	30	27,5
	Spíše ne	7	9	35	22,5
	Vůbec ne	6	14	30	35
	Σ	20	40	100	100

Graf 8

Pomocí dotazníkového šetření bylo zjištěno, že učitelé během vyučovací jednotky spíše nepoužívají nebo vůbec nepoužívají haptiku. Časté používání dotyků uvedl pouze 1 muž a 6 žen. Méně častou frekvenci dotyků zaškrtnlo v dotazníku 6 mužů a 11 žen. Povoleným pásmem pro dotyk ve školním prostředí je pouze hlava, ramena, záda a ruce.

Otázka č. 9

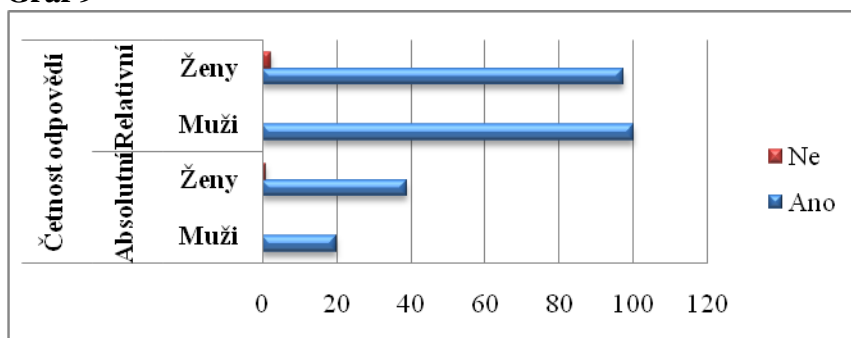
Úprava zevnějšku je jednou ze složek neverbální komunikace. Myslíte si, že žáci u učitelů hodní i úpravu zevnějšku?

- a) Ano
- b) Ne

Tab. 9

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
9.	Ano	20	39	100	97,5
	Ne	0	1	0	2,5
	Σ	20	40	100	100

Graf 9

Úprava zevnějšku je jednou ze složek neverbální komunikace. Učitelé uvedli, že si myslí, že jejich žáci u nich hodnotí vedle verbálního projevu, gest, mimiky, proxemiky a haptiky, také úpravu zevnějšku, jejich vizáž, módní doplňky apod. Celkově tak uvedlo 100 % mužů a 97,5 % žen. Pouze 1 žena se domnívá, že žáci úpravu zevnějšku u pedagogů nehodnotí.

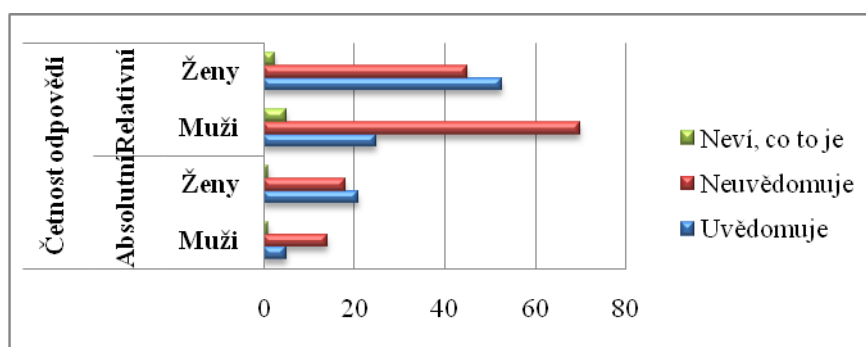
Otázka č. 10

Uvědomujete si své paralingvistické chyby při vyučování? Pokud ano, uveďte jaké.

Tab. 10

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
10.	Uvědomuje	5	21	25	52,5
	Neuvědomuje	14	18	70	45
	Neví, co to je	1	1	5	2,5
	Σ	20	40	100	100

Graf 10

Výše zmíněná otázka měla otevřenou formu a učitelé měli možnost na ni odpovědět dle svého nejlepšího uvážení. Celkově bylo z výzkumného šetření zjištěno, že si své paralingvistické chyby při vyučování uvědomuje 26 pedagogů a neuvědomuje 32 dotazovaných. Dále bylo zjištěno, že 2 učitelé neví, co jsou to paralingvistické aspekty řeči. Z výzkumného šetření vyplývá, že si pouze 25 % mužů uvědomuje své paralingvistické chyby při vyučování. Nejčastěji se objevilo rychlé tempo řeči a s tím spojené špatné kladení pauz. 70 % mužů uvedlo, že si své paralingvistické chyby neuvědomuje. Pomocí šetření bylo také zjištěno, že jeden vyučující neví, co jsou to paralingvistické aspekty řeči, jelikož na otázku odpověděl, že se paralingvistických chyb dopouští, je si jich vědom a jako příklad uvedl přešlapování na místě. Ženy jsou si svých paralingvistických chyb vědomy daleko více než muži. Chyby v řeči si uvědomuje 52,5 % dotazovaných žen. Nejčastěji bylo uváděno rychlé tempo řeči a s tím spojené špatné kladení pauz, přechnutí se nebo nedokončování výpovědí (apoziopeze). Dále opakování slov, monotónní hlas, hezitační zvuky a parazitní slova (*tak, takže, jo, vlastně, jako*). Z dotazníkového šetření bylo zjištěno, že i jedna žena neví, co jsou to paralingvistické aspekty řeči, jelikož na danou otázku odpověděla, že se chyb pouští. Jako příklad ovšem uvedla úsměv, mračení se, palec nahoru či dolů. Dané projevy ovšem nejsou paralingvistické, ale extralingvistické.

Otázka č. 11

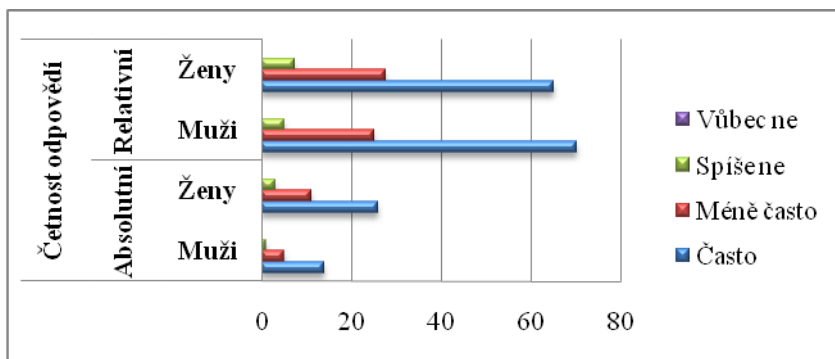
Sledujete v hodinách neverbální komunikaci žáků?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Tab. 11

Otázka č.	Odpověď	Četnost odpovědí			
		Absolutní		Relativní	
		Muži	Ženy	Muži	Ženy
11.	Často	14	26	70	65
	Méně často	5	11	25	27,5
	Spíše ne	1	3	5	7,5
	Vůbec ne	0	0	0	0
	Σ	20	40	100	100

Graf 11

V dotazníkovém šetření bylo zjištěno, že učitelé často sledují při vyučovací jednotce neverbální projevy svých žáků. Uvedlo tak 70 % mužů a 65 % žen. Méně často si pak řeči těla svých studentů všímá 25 % mužů a 27,5 % žen. 5 % mužů a 7,8 % žen uvedlo, že neverbální projevy svých žáků spíše nesledují. Poslední položku, vůbec ne, nezvolil ani jeden vyučující.

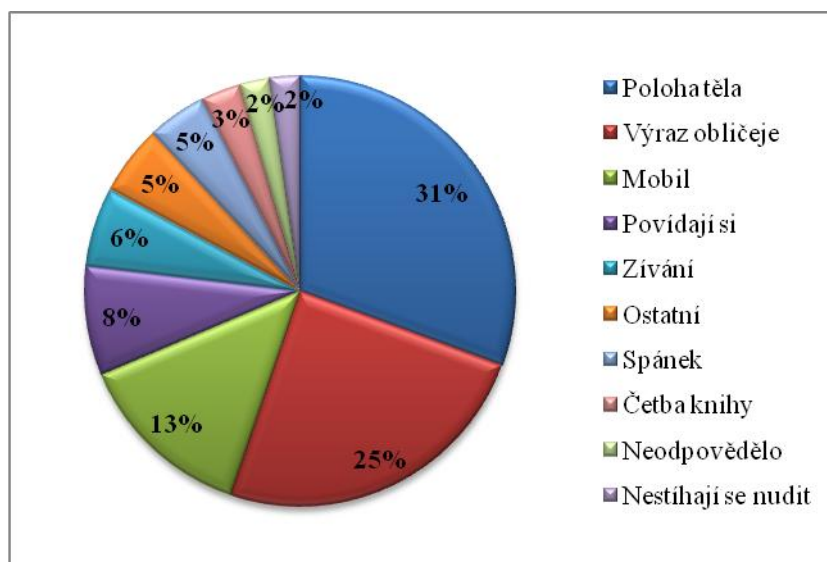
Otázka č. 12

Podle jakých projevů poznáte, že se Vaši žáci při vyučování nudí?

Tab. 12

Otázka č.	Odpověď	Absolutní četnost	Relativní četnost	
12.	Poloha těla	41	30,60	
	Výraz obličeje	33	24,63	
	Mobil	18	13,43	
	Povídají si	11	8,21	
	Zívání	8	5,97	
	Ostatní	7	5,22	
	Spánek	6	4,48	
	Četba knihy	4	2,99	
	Neodpovědělo	3	2,24	
	Nestíhají se nudit	3	2,24	
	Σ		134	100,00

Graf 12

Poslední otázka dotazníku zjišťovala, podle jakých projevů učitelé poznají, že se jejich žáci při hodině nudí. Nejčastěji učitelé uváděli, že jsou projevy nudy patrné z polohy těla (žáci často polehávají na lavicích, poposedávají na židli, protahují se a nesedí vzpřímeně) a výrazu obličeje (žáci se neusmívají, neudržují s vyučujícím oční kontakt a raději hledí z okna). Dále učitelé sdělili, že žáci často v hodinách manipulují s mobilním telefonem, povídají si se sousedem v lavici nebo zívají. 6 učitelů uvedlo, že žáci v hodině dokonce spí a 4 uvedli, že si žáci často čtou knihu. 3 vyučující sdělili, že se žáci v jejich hodinách nestačí nudit, kolik jim zadávají práce. Na danou otázku neodpověděli 3 dotazovaní. Položka ostatní zahrnuje chůzi na toaletu, poslech hudby, kresbu po sešitě či hru s propiskou.

8.2 Kvalitativní výzkum

Jméno učitele: Mgr. Michaela Š.

Délka praxe: 6 měsíců

Vyučovací předmět: Český jazyk a literatura

Ročník: 3. A (učební obor)

Datum pozorování: 9. 2. 2015

V hodině českého jazyka se objevila u magistry Michaely Š. celá řada gest. Nejčastěji se objevovalo gesto počítání, při výčtu jednotlivých složek, rozhazování rukama a prsty do špetky na znamení důrazu. Často se také vyskytovalo gesto ukazování a pokyvování hlavou ze strany na stranu na znamení nesouhlasu. Po celou dobu vyučovací jednotky si hrála paní učitelka s papíry, které držela v ruce. Patrné byly také emblémy, například gesto ticha k utišení žáků a vztyčený ukazováček značící slovo pozor. Častokrát se objevilo u vyučující uvolňovací gesto, konkrétně poškrábání se u ucha. Gestikulace byla přirozená (5), nepůsobila rušivým dojmem vzhledem k dané situaci (3).

V hodině byla zaznamenána výrazná mimika. Po celou dobu vyučovací jednotky paní učitelka sledovala třídu očima a její pohled byl věnován rovnoměrně všem žákům. Paní magistra se usmívala, i když v mnoha případech k tomu neměla sebemenší důvod (vyrušování žáků, nespolupráce, vzájemná komunikace, manipulace s mobilním telefonem apod.). V obličejí byly patrné i vertikální vrásky značící negativní postoj, výraz údivu nad některými odpověďmi žáků a pozvednuté obočí představující zájem.

Po celou hodinu si vyučující udržovala vhodnou proxemickou vzdálenost od žáků. Do osobního prostoru vstoupila pouze v případě kontroly zadané práce.

Vyučující zaujímala po celou dobu výuky otevřený postoj, který působil uvolněným a přirozeným dojmem. K žákům hovořila po celou hodinu vestoje. Patrné bylo časté přešlapování na místě. Pohyb po třídě byl zahájen při zadávání a kontrole samostatné práce.

Pokud se zaměříme na paralingvistické aspekty řeči, intenzita hlasu byla u vyučující vyšší, někdy až velmi hlučná (4 – 5). Zvyšování hlasu bylo používáno vždy

k tišení žáků, jelikož na průměrnou intenzitu hlasu žáci vůbec nereagovali. Barva hlasu byla u vyučující výraznější (4) a tempo řeči se v hodině často měnilo, ale bylo spíše pomalejší než rychlejší (2). Pauzy v řeči byly kladeny většinou náležitě. Vyučující vhodně pracovala s hlasem a z toho důvodu nebyl její projev monotónní.

Úprava zevnějšku vyučující byla přiměřená. Paní magistra byla vkusně oblečená (světlé kalhoty, zelené triko, černý svetřík), líčení obličeje bylo jemné a celkově působila upraveným dojmem.

Žáci se po celou dobu vyučovací jednotky chovali nevhodně. Zaznamenáno bylo neustálé vyrušování, otáčení se, chůze po třídě, dívání se z oken, používání mobilním telefonů a tabletů, houpání se na židli a konzumace jídla.

Jméno učitele: Mgr. Jaroslava K.

Délka praxe: 17 let

Vyučovací předmět: Speciální pedagogika

Ročník: 3. S

Datum pozorování: 2. 2. 2015

V hodině speciální pedagogiky se u magistry Jaroslavy K. objevila velmi výrazná (4), ovšem přirozená (5) gestikulace, která podporovala lepší zvládnutí a ilustrativnost učební látky. Často využívala vyučující gesto ke znázornění velikosti (rozměr), gesto počítání, gesto mytí rukou, ukázání na celou svou postavu (ukázání těla), chycení se kolem krku jako naznačení přiškrcení se pupeční šňůrou, palec a ukazováček na bradě jako známka zamyšlení či prsty do špetky značící důraz. Běžná byla také ilustrativní gesta doprovázející výklad, například namalování kruhu ve vzduchu. Vyskytovala se také uvolňovací gesta sloužící ke zmírnění napětí, zaznamenáno bylo hraní si s fixem, poklepávání fixem o stůl či krátké upravení si vlasů.

Mimika byla po celou dobu vyučování téměř neměnná. Zaznamenáno bylo pouze povytažené obočí při zamyšlení. Vyučující udržovala se třídou neustálý oční kontakt, který byl zaměřen rovnoměrně na všechny žáky. Celou hodinu měla přirozený a milý úsměv a nebyly zpozorovány žádné uměle vytvořené grimasy či úšklebky.

Proxemiku výše zmíněné vyučující byla po celou dobu téměř neměnná. Paní magistra dodržovala vhodnou vzdálenost od svých žáků a nevstupovala do jejich osobní zóny.

Po celou dobu hodiny docházelo u vyučující ke střídání postoje otevřeného, který se vyznačoval celkovou uvolněností těla, a postoje uzavřeného, při kterém střídala magistra neustále tyto pozice – překřížené nohy, ruce v kapse, založené ruce na prsou či založené ruce s gestem ukazování. To bylo zaznamenáno po celou hodinu, což mohlo působit odtažitým dojmem. Výklad probíhal vestoje a vyučující se zdržovala z důvodu prezentace pouze v blízkosti svého stolu.

Pokud se zaměříme na paralingvistiku, intenzita a barva hlasu byla u vyučující průměrná (3). Celkově měla příjemný a milý hlas, ovšem nebylo s hlasem příliš pracováno, což mohlo na některé žáky působit monotónně. Rychlejší tempo řeči (4) vedlo často k apoziopzi či přechnutím. Pauzy byly ve většině případů kladeny náležitě.

Úprava zevnějšku byla vkusná. Vhodně zvolené oblečení (černé kalhoty, černé delší šaty a barevný šátek) a jemné líčení obličeje působilo celkově přirozeným dojmem.

Žáci byli po celou dobu vyučovací jednotky pozorní, neobjevoval se hluk, zívání ani polehávání po lavicích. Nebyla zaznamenána ani manipulace s mobilním telefonem.

Jméno učitele: Bc. Roman Ch.

Délka praxe: 4 roky

Vyučovací předmět: Strojírenská technologie

Ročník: 1. A (učební obor)

Datum pozorování: 4. 2. 2015

Hodina strojírenské technologie, kterou vedl bakalář Roman Ch., byla velmi bohatá na gestikulaci. Časté bylo opět gesto ukazování – ukazování na žáky či připravenou prezentaci, dále se objevilo gesto počítání, které využil vyučující k výčtu jednotlivých částí. Často se vyskytovalo gesto sloužící ke zdůraznění konkrétní věci (prsty jedné ruky se v mírné reflexi dotýkají špičkami a ruka směřuje k partnerovi, prováděno dlaní nahoru), mnutí rukou v případě, když chtěl učitel, aby si žáci na něco vzpomněli. K vyjádření

nesouhlasu s žáky využíval pedagog často pohyby hlavou ze strany na stranu či pohyb ruky a zápěstím ve výši brady opět na znamení nesouhlasu. Patrné bylo u vyučujícího i gesto přemýšlení, kdy měl položený pravý palec pod bradou a pravým ukazováčkem tůkal o svoji tvář. Často se objevovala natažená dlaň k určité věci či žákům značící přátelskou atmosféru. Objevovala se také ilustrativní gesta doprovázející řeč jako nakreslení kruhu ve vzduchu či otáčky ukazováčkem ve vzduchu. Zaznamenáno bylo také akustické gesto, konkrétně lusknutí prsů, které slouží k upozornění na vlastní osobu. Z pozorování byla patrná také uvolňovací gesta. Vyučující se často poškrábal na krku, bradě či spánku, pohrával si s fixem či ovladačem od dataprojektoru. Celkově byla hodina prostoupena vhodnou (3) a přirozenou (5) gestikulací. Nebylo spatřeno nic, co by působilo rušivým dojmem.

Ve vyučovací jednotce byla zaznamenána přiměřená mimika. Po celé vyučování pedagog většinou sledoval třídu očima a jeho pohledy byly rovnoměrně rozloženy na všechny žáky. Pohledy byly od začátku do konce hodiny přátelské. Při jednotlivých rozhovorech s žáky nikdy neodvracel zrak a délku očního kontaktu přizpůsobil trvání rozhovoru. Pedagog dával často najevo své mimické výrazy. Jednalo se konkrétně o překvapení (zvednuté čelo, horizontální vrásky, zvednuté obočí a otevřená víčka) či rozčilení (vertikální vrásky, spadlé obočí a sevřené rty). Po celou hodinu měl učitel přirozený a milý úsměv.

Při výuce byla udržována vhodná vzdálenost od žáků. Do osobního prostoru vstoupil vyučující v případě kontroly zadané práce. Zaznamenána byla ve dvou případech i haptika. Jednalo se o dotyk na rameno jako výzva k vyjádření se k dané problematice.

Vyučující po celou dobu dával najevo uvolněné držení těla, které se projevilo přirozeným vzpřímeným postojem. Klidný a uvolněný postoj měl vliv na přátelskou atmosféru. Celou hodinu vyučující stál, nebo se procházel hlavní uličkou mezi lavicemi, aby udržel větší pozornost žáků. Často pedagog pohyboval pro zdůraznění některých klíčových slov trupem směrem dopředu. Neverbální komunikace prostřednictvím polohy a postoje těla byla odpovídající danému prostředí i věku žáků.

Pokud se zaměříme na paralingvistiku, intenzita hlasu vyučujícího byla optimální (3), ke zvýšení došlo pouze při snaze ztišit žáky. Tempo řeči bylo spíše pomalejší (2)

a barva hlasu průměrná (3). Pauzy v řeči kladl vyučující ve většině případů náležitě. Patrný byl především slovní důraz.

Celkově pedagog působil upraveným a příjemným dojmem.

Žáci se během hodiny zapojovali do diskuze s vyučujícím a to často vedlo k vzniku hluku. Občas se v ruce žáků objevil mobilní telefon, časté bylo také povídání se sousedem, ale jinak nebyly spatřeny žádné jiné projevy nudy.

Jméno učitele: Ing. Marie J.

Délka praxe: 20 let

Vyučovací předmět: Ekonomika

Ročník: 3. S

Datum pozorování: 6. 2. 2015

Při hodině ekonomiky, kterou vedla inženýrka Marie J., se objevovalo, stejně tak jako u jejích kolegů, gesto ukazování a gesto počítání. Ovšem v daleko nižší frekvenci než u výše zmíněných. Vyučující často pokyvovala hlavou na znamení souhlasu či nesouhlasu. Vyskytlo se také například ilustrativní gesto doprovázející řeč, konkrétně nakreslení šipky ve vzduchu. Ve vyučovací jednotce se objevil také emblém, konkrétně gesto k utišení žáků (přiložený ukazováček pravé ruky na ústa). Vyučující si hrála s rolákem u krku, při čemž bylo patrné uvolňovací gesto. Všechna použitá gesta působila spíše přirozeným dojmem (4) a nebylo spatřeno nic, co by působilo rušivě. Ovšem celkově byla hodina ekonomiky na gestikulaci poměrně chudší (2).

Mimiku vyučujícího lze v hodině ekonomiky hodnotit za uspokojivou. Po celou dobu výuky sledovala očima svoji třídu a pohled byl rovnoměrně rozložen na všechny žáky. Mimické výrazy byly střídány podle prožitých emocí. Nebála se dát najevo nespokojenost (přimhouření očí či přísnější pohled), zájem i překvapení (zvednuté čelo, horizontální vrásky, zvednuté obočí a otevřená víčka). Občas se objevil úšklebek levým koutkem úst, jinak se po celou vyučovací hodinu tvářila mile a přirozeně. Usmívala se a bylo možné spatřit také smích.

Po celou dobu výuky dodržovala vyučující většinou vhodnou vzdálenost od žáků. Do osobního prostoru vstoupila pouze při vybírání písemných prací.

Vyučující po celou hodinu zaujímala uvolněné držení těla, které se projevilo především přirozeným vzpřímeným postojem. Stála u tabule nebo se procházela po třídě s rukama za zády či překříženýma rukama na prsou. Třídou se procházela pouze v době písemné práce a to nejspíš z důvodu kontroly žáků, aby tak předešla opisování. Chůze byla ovšem velice tichá a nepůsobila tudíž rušivě či stresově. Při výkladu zaujímala naprosto uvolněný postoj, často se opřela rukou o stůl nebo se pohupovala na jedné noze.

Pokud se zaměříme na paralingvistiku, intenzita hlasu vyučující byla optimální (3), zvýšena hlasitost byla patrná především při diktování nové látky. Tempo řeči se během hodiny lišilo. V případě diskuze bylo tempo řeči rychlejší (4), v případě diktování nového učiva samozřejmě pomalejší (2). Barva hlasu byla nejčastěji průměrná (3), z čehož vyplývá, že hlas vyučující nebyl nevýrazný, ale ani nadsazený. Pauzy v řeči kladla vyučující ve většině případů náležitě. Slovní důraz u některých slov byl až zbytečně příliš silný a občas mohl působit rušivě. V mluveném projevu se často objevovaly prodloužené počáteční nebo koncové slabiky a také výrazné sykavky, které opět mohly na některé žáky působit rušivým dojmem.

Úprava zevnějšku vyučující byla přiměřená. Paní inženýrka byla vkusně oblečená (kalhoty, melírovaný rolák), líčení bylo velmi jemné, což celkově působilo upraveným a příjemným dojmem.

Po celou dobu vyučovací jednotky bylo ve třídě naprosté ticho, žáci mluvili pouze tehdy, když k tomu byli vyzváni. Všichni si při diktování nové látky psali poznámky a po celou dobu nebyly zaznamenány žádné projevy nudy, používání mobilního telefonu, tabletu či notebooku.

Jméno učitele: Mgr. Gabriela V.

Délka praxe: 7 let

Vyučovací předmět: Český jazyk a literatura

Ročník: 4. S

Datum pozorování: 16. 2. 2015

Hodina českého jazyka, vedená magistrou Gabrielou V., byla velmi bohatá na gestikulaci. Časté bylo gesto počítání, které vyučující využila k výčtu jednotlivých částí. Vyskytovalo se také ukazovací gesto - ukazování velikosti, jednotlivých složek, ukazování na tabuli apod. K vyjádření souhlasu s žáky pedagog využíval pohyby hlavou dopředu a dozadu. U vyučující bylo jednou zaznamenáno gesto, kdy měla otevřenou dlaň s mírně flektovanými prsty přiloženou na ušní boltec. Dané gesto se využívá při špatném slyšení, lidé si tím tak vytváří u ucha pomyslný vějíř, aby lépe slyšeli dané informace. Zaznamenána byla také celá řada ilustrativních gest, například namalování obrazu ve vzduchu, naznačení psaní, naznačení papíru A4 ve vzduchu či gesto sloužící k zdůraznění slov při výkladu (prsty jedné ruky se v mírné reflexi dotýkají špičkami a ruka směřuje k partnerovi, prováděno dlaní nahoru). Zaznamenáno bylo také gesto přemýšlení, kdy měla vyučující položený pravý palec pod bradou a pravým ukazováčkem si ťukala o tvář. Z pozorování byla patrná také uvolňovací gesta. Magistra si často upravovala triko, vlasy, hodinky a hrála si s fixem. Celkově byla hodina prostoupena velmi výraznou, někdy až přehnanou gestikulací (5), která nepůsobila v některých případech dostatečně přirozeně (2).

Během vyučovací jednotky byla zaznamenána u pedagoga přiměřená mimika. Po celou dobu sledovala vyučující většinou třídu očima a její pohledy byly rovnoměrně rozloženy na všechny žáky. Od začátku až do konce hodiny byly pohledy přátelské a navozovaly tak příjemnou atmosféru. Vyučující dávala často najevo své mimické výrazy. Konkrétně se jednalo o překvapení (zvednuté čelo, horizontální vrásky) či zklamání, v případě nedonesení domácího úkolu. Po celou vyučovací hodinu se magistra mile a přirozeně usmívala.

Při výuce byla udržována vhodná proxemická vzdálenost od žáků. Do osobního prostoru vstoupila vyučující pouze v případě kontroly zadané práce.

Během vyučovací jednotky zaujala paní magistra několik posturologických poloh. Sezení bylo patrné při zapisování do třídní knihy či při samostatné práci žáků. K sezení využila vyučující židli i lavici. Při výkladu ovšem stála u tabule, zapisovala na ni některé poznámky nebo se opírala o opěradlo židle. Během hodiny také magistra často chodila po třídě kolem dokola či mezi lavicemi. Často měli žáci vyučující ale za zády a nebylo tak možné udržovat s ní stálý oční kontakt. U paní magistry se objevily ruce v kapse u kalhot či ruce v bok. Postoj pedagoga by se dal celkově zhodnotit jako uvolněný, ovšem její lehce nahrbená záda často působila nepříjemným dojmem.

Pokud se zaměříme na paralingvistiku, intenzita hlasu magistry byla spíše hlasitější (4), i když k tomu nebyl důvod, jelikož ve třídě panovalo absolutní ticho. Tempo řeči se během hodiny lišilo. V případě sdělovací informací ohledně státních maturit, bylo tempo rychlejší (4), v případě zadávání úkolu naopak pomalejší (2). Barva hlasu byla nejčastěji průměrná (3), z čehož vyplývá, že hlas vyučující nebyl ani výrazný, ale ani příliš nadsazený. Pauzy v řeči byly kladeny většinou náležitě. Větší mezery se objevily pouze v případě, že si vyučující nemohla vzpomenout na danou informaci. Slovní důraz nebyl nijak zvlášť patrný. Vyučující si během své práce u stolu často mluvila potichu sama pro sebe.

Úprava zevnějšku byla přiměřená. Paní magistra zvolila pohodlné oblečení (džíny, modré triko), líčení nebylo vůbec zaznamenáno. Celkově působila upraveným dojmem.

Po celou dobu vyučovací jednotky bylo ve třídě spíše ticho. Žáci hovořili, když k tomu byli pedagogem vyzváni. Během hodiny bylo zaznamenáno svačení, manipulace s mobilním telefonem či komunikace mezi spolužáky. Dané projevy byly patrné pouze u studentů v zadních lavicích.

8.2.1 Shrnutí kvalitativního výzkumu

Z pozorování vyplynulo, že většina pedagogů používá téměř přirozenou (4) nebo naprosto přirozenou (5) gestikulaci. Co se týká četnosti gestikulace, tam již nastaly větší rozdíly. Někteří učitelé ve svých hodinách využívají více gest, někteří naopak méně. Ovšem vždy byla gestikulace ve vyučovací jednotce zastoupena. Často se opakovala gesta ukazování, počítání, zamyšlení, důrazu či pokyvování hlavou na znamení souhlasu či nesouhlasu. U všech zkoumaných pedagogů se objevilo užívání uvolňovacích gest, která

slouží k zmírnění napětí. Nejčastěji v podobě poškrábání, upravování si vlasů, oděvu, hra s fixem, papírem apod. Daná gestikulace může mít na žáky negativní vliv. Studenti sledují fix, s kterým si vyučující hraje, upravování vlasů, škrábání apod. a nemusí se tak plně soustředit na probíranou učební látku.

Vzhledem k mimice nebyly při zkoumání shledány žádné výrazné problémy. Učitelé téměř po celou dobu výuky udržovali s třídou oční kontakt, který byl ve většině případů zaměřený rovnoměrně na všechny žáky. Úsměv na jejich tváři byl přirozený a milý. Mimické projevy byly tudíž adekvátní.

Všichni zkoumaní učitelé po celou dobu výuky dodržovali vhodnou proxemickou vzdálenost od svých žáků. Do osobní zóny vstupovali pouze v případě kontroly zadané práce či při zavolání samotným žákem. Učitel k žákům vždy přistupoval tváří v tvář a nikdy se nestalo, že by stál za jejich zády. Haptika se objevila pouze v případě pana bakaláře Romana Ch., u ostatních učitelů nebyla vůbec shledána.

Při pozorování posturologie bylo zjištěno, že někteří učitelé nevnímají vlastní postoj těla. Během vyučovací jednotky se často stalo, že stáli opření o stůl, se založenými rukama na prsou, rukama v kapse či rukama v bok. Tento postoj může na žáky v dané chvíli působit nepřístupně, nevhodně. Ve většině případů ovšem učitelé zaujímali uvolněný, vstřícný přístup k žákům. Pohyb po třídě se v mnoha případech lišil. Někteří učitelé po celou dobu stáli před tabulí, jiní se procházeli. Většinou ovšem převládala chůze po třídě a chůze kolem učitelského stolu. Pohyby byly většinou rovnoměrné a směřovaly k větší pozornosti žáků.

Při pozorování paralingvistických aspektů řeči byla věnována pozornost především intenzitě hlasu, tempu řeči, barvě hlasu, slovnímu důrazu a vhodnému kladení pauz v řeči. Intenzita hlasu byla u většiny učitelů téměř stejná. Pohybovala se kolem průměru (3). Vyšší intenzita byla používána jako prostředek k utišení žáků. Vysoká intenzita hlasu ovšem působila nepřírodně a v mnoha případech až nepříjemně. Z hlediska tempa řeči nebyly u pedagogů zpozorovány žádné velké potíže. Většinou dbali na průměrné tempo řeči a přizpůsobovali ho vzhledem k důležitosti učebního materiálu. Z pozorování dále vyplynulo, že pedagogové většinou náležitě kladou pauzy v řeči a adekvátně užívají slovního důrazu pro upozornění na důležitá fakta, která si mají žáci zapamatovat. V daném

směru se tudíž nevyskytly žádné výrazné chyby, až na inženýrku Marii J., který užívala slovní důrazu hojně a v některých případech až příliš přehnaně.

Úprava zevnějšku byla u všech zkoumaných učitelů naprosto v pořádku. Všichni byli upraveni, vhodně a vkusně oblečení. U žen se objevilo jemné líčení a nebyly shledány žádné rušivé prvky, které by odváděly pozornost žáků.

9 ZÁVĚR VÝZKUMNÉHO ŠETŘENÍ

Pro výzkumnou část diplomové práce byl použit kvantitativní výzkumný nástroj – dotazník, který zjišťoval neverbální komunikaci pedagogů, a to od učitelů samotných a i od jejich žáků. Dále bylo pro výzkumné šetření využito kvalitativního nástroje – pozorování, kdy bylo pozorováno pět vyučujících.

Výzkumné šetření ukázalo, že žáci nerozlišují, zda-li je vyučující žena nebo muž. Záleží jim na pedagogických schopnostech a vědomostech vyučujícího, především upřednostňují kvalitní metody vyučování a lidský přístup.

Žáci vedle verbálního projevu považují za velmi důležité i neverbální projev učitelů. Jak bylo zjištěno, učitelé většinou používají během vyučování vhodné neverbální projevy. Ovšem některým respondentům vadí jisté neverbální chování pedagogů – nejčastěji se objevila přehnaná gestikulace, bouchnutí do stolu, tlesknutí, zvednutý prostředníček, dupání a nepřiměřená mimika (oči v sloup, pohled nadřazenosti či přísný pohled). Též učitelé považují svoji neverbální komunikaci ve vyučování za důležitou a často si své neverbální projevy při hodinách uvědomují. Někteří učitelé se domnívají, že jejich neverbální komunikace pomáhá žákům k lepšímu zapamatování probírané učební látky. Při přípravě na vyučování většina učitelů nepřemýšlí nad tím, jakou neverbální komunikaci v hodinách budou využívat. To je samozřejmé, jelikož neverbální komunikace je více méně spontánní projev a vyplývá až z dané situace.

Výzkumné šetření prokázalo, že učitelé zaujímají během vyučování celou řadu poloh – stojí u tabule, sedí za stolem, sedí na stole nebo se procházejí po třídě. Daný fakt byl potvrzen i z pozorování. Jiné pozice během vyučovací jednotky nebyly u pedagogů zaznamenány. Z pozorování bylo ovšem zjištěno, že učitelé příliš nevnímají svůj postoj těla. V hodinách se opírali často o stůl, o židli, stáli se založenýma rukama, rukama

v kapsách či rukama v bok. Daný postoj může na žáky působit nepřístupně. Ve většině případů ovšem učitelé zaujímali uvolněný a vstřícný přístup k žákům. Chůze učitelů po třídě na žáky působí většinou nepříjemně, cítí se při vyučování nejistě a nervózně. Většinou mají pocit, že jsou kontrolováni. Na čtvrtinu respondentů ovšem chůze pedagoga působí dobře, pohyb učitele jim nevadí a naopak jim napomáhá, aby se na danou učební látku více koncentrovali. Sezení za stolem působí víc jak na polovinu žáků dobře. Ovšem objevilo se několik respondentů, kteří vnímají sezení učitele nepříjemně, jelikož takový vyučující není vidět, ztrácí kontakt se svými žáky a tím tak kontrolu nad celou třídou.

Dále bylo výzkumným šetřením zjištěno, že si učitelé uvědomují při kontaktu se svými žáky mimiku a udržují při vyučování s třídou častý oční kontakt, který je většinou rovnoměrně rozložen na všechny žáky. Žáci ovšem uvedli, že během vyučovací jednotky neupřednostňují, aby s nimi učitelé udržovali oční kontakt. Ten je pro ně méně důležitý nebo spíše nedůležitý. Upřednostňují především úsměv. Mají rádi, když se učitelé během vyučování usmívají.

Při zkoumání proxemiky bylo zjištěno, že většina učitelů často nebo méně často dodržuje během vyučování vhodné proxemické zóny. Učitelé vstupují do osobní zóny žákům pouze v případě kontroly zadané práce nebo na zavolání žákem samotným. Učitelů, kteří vhodné zóny nedodržují, je málo. Polovina žáků odpověděla, že jim je blízkost vyučujícího v hodině nepříjemná a pociťují v daném případě nervozitu. Více jak čtvrtině dotazovaných žáků blízkost pedagoga nevadí a chápou ji jako samozřejmost v případě kontroly zadané práce. Příjemné či nepříjemné pocity při přiblížení učitele závisí především na konkrétní osobě. Respondenti uváděli, že jim je přiblížení nepříjemné pouze v případě, že vyučující zapáchá potem či mu zapáchá z úst.

Z výzkumného šetření bylo dále zjištěno, že haptiku (podání ruky, dotknutí se ramene apod.) učitelé v hodinách spíše nebo vůbec nepoužívají. Daný fakt byl zjištěn i při pozorování, kdy čtyři z pěti učitelů haptiku v hodině nepoužili vůbec. Dotyky byly shledány pouze u jednoho vyučujícího, který je používal při vyvolávání žáků. Povolným pásmem pro dotyk je ve školním prostředí pouze hlava, ramena, záda a ruce. Daný pedagog se dotýkal pouze ramene jednotlivých žáků. Dotazovaní studenti ovšem uvedli, že jim dotyky vadí pouze od některých učitelů, záleží tedy opět na konkrétní osobě učitele. Jinak respondenti odpovídali, že jsou jim dotyky od vyučujících nepříjemné.

Výzkumné šetření dále ukázalo, že žáci z neverbální komunikace upřednostňují především úsměv a uměřená gesta. Dále uvedli i již výše zmíněný oční kontakt, což ale patrně nasvědčuje na nepozornost při vyplňování dotazníků. Dle jejich názoru učitelé nejméně používají dotyky a úsměv. Daný fakt byl potvrzen jak od učitelů, tak i z prováděného pozorování. Zkoumaní učitelé po celou vyučovací jednotku udržovali s žáky oční kontakt, usmívali se a používali převážně přirozená gesta. Haptika, jak již bylo výše zmíněno, nebyla v hodinách téměř zastoupena, a pokud ano, tak v nepatrné míře.

Na základě výzkumných údajů bylo zjištěno, že si žáci často nebo méně často při výuce všimají úpravy zevnějšku pedagogů, tedy jejich oblečení, účesu, líčení či módních doplňků. Daného faktu jsou si učitelé sami velice dobře vědomi. Úprava zevnějšku byla u všech zkoumaných vyučujících naprosto v pořádku. Všichni byli upraveni, vhodně a vkusně oblečení. U žen se převážně objevovalo jemné líčení a nebyly tak shledány žádné rušivé prvky, které by odváděly pozornost žáků.

Při zkoumání paralingvistických aspektů řeči, byla pozornost zaměřena především na to, jak na žáky v hodinách působí monotónní hlas pedagogů. Více jak polovina dotazovaných odpověděla, že daný projev na ně působí nudně, uspává je, považují ho za nepříjemný a nemohou se tak plně soustředit na probíranou učební látku. Polovina dotazovaných pedagogů uvedla, že si své paralingvistické chyby uvědomuje a přiznala, že nejčastěji se jedná o rychlé tempo řeči a s tím spojené špatné kladení pauz, přeřeknutí se či nedokončování výpovědí. Dále opakování slov, monotónní hlas, hezitační zvuky a parazitní slova (*vlastně, jo, jako, tak, takže*). Z pozorování bylo zjištěno, že učitelé většinou volí vhodné tempo řeči, které se mění vzhledem k předávaným poznatkům. Pauzy kladou náležitě a slovní důraz je též adekvátní. Intenzita hlasu se celkově pohybuje kolem průměru. Vyšší intenzita hlasu je využívána jako prostředek k utišení žáků, působí ovšem nepřírodně a v mnoha případech až nepříjemně. U některých zkoumaných učitelů byly zaznamenány hezitační zvuky, parazitní slova či přeřeknutí se.

ZÁVĚR

V diplomové práci byla věnována pozornost neverbální komunikaci a jejímu uplatnění v pedagogickém procesu.

Komunikace je základním stavebním kamenem každého státu a potřebuje ji každý z nás. Ke komunikaci dochází všude, kde se lidé navzájem potkávají a je nejdůležitějším prostředkem v soukromém, společenském i pracovním životě.

Ve školním prostředí je komunikace specifická a odlišuje se od komunikace v jiných organizacích či v běžném životě. Odlišnosti lze spatřit v cíli komunikace, v obsahu, v rolích partnerů či v časovém a prostorovém vymezení. Komunikace je základním prostředkem realizace výchovy a vzdělávání, která se uskutečňuje prostřednictvím verbálních a neverbálních projevů učitele a žáka. Zatímco hlavním úkolem verbální komunikace ve škole je transfer kognitivních informací, znalostí, názorů a faktů, neverbální komunikace zprostředkovává žákům emocionální stavy a postoje. Nonverbální projevy jsou nepostradatelnou složkou komunikace ve škole, jelikož účastníci pedagogického procesu jimi dávají najevo radost, spokojenost nebo naopak hněv, rozčilení.

Neverbální komunikace zaujímá 55 % lidského projevu a je možné se s ní setkat téměř kdekoli. 38 % připadá dále pak na paralingvistické aspekty řeči a pouhých 7 % tvoří složka verbální. Problematika neverbální komunikace se promítá do mnohých vědních oborů, jako je psychologie, antropologie, sociologie, pedagogika apod. Je nutné si uvědomit, že i když se lidé rozhodnou mlčet, stále ostatním něco sdělují. To znamená, že ke komunikaci dochází i tehdy, když si toho člověk není plně vědom.

Z historického hlediska je neverbální komunikace starší než komunikace s pomocí slov. Již naši dávní předkové, první lidé, se nejprve dorozumívali výhradně posunky, mimikou, gesty, tělesným hmatem či neartikulovanými zvuky. Stáří neverbálních projevů je odhadováno až na několik miliónů let. Danou problematikou se zabývali lidé již v době starého Řecka a Říma. Oficiálně se daný studijní obor objevil až v první polovině dvacátého století.

Neverbální komunikaci lze rozdělit na extralingvistické prostředky, konkrétně gestikulaci, mimiku, proxemiku, haptiku, posturologii a úpravu zevnějšku, a paralingvistické prostředky, které zahrnují hlasitost a rychlost řeči, kladení pauz, slovní důraz a barvu hlasu.

V praktické části diplomové práce byla věnována pozornost výzkumnému šetření, jehož cílem bylo zjistit, jaké neverbální prostředky používají ve vyučovací jednotce čeští pedagogové středních škol, zda si je sami uvědomují a jak jejich neverbální projevy vnímají jejich žáci. K výzkumnému šetření byl použit kvantitativní výzkumný nástroj – dotazník, který zjišťoval neverbální komunikaci pedagogů, a to od samotných učitelů a i od jejich žáků. Dále bylo použito kvalitativního výzkumného nástroje – pozorování, kdy bylo pozorováno pět pedagogů jedné nejmenované střední školy.

Dotazníkové šetření ukázalo, že žákům nezáleží na pohlaví učitele. Respondenti uváděli, že jim především záleží na pedagogických schopnostech a vědomostech vyučujících. Upřednostňují kvalitní metody vyučování a lidský přístup. Bylo zjištěno, že se žáci během vyučovací jednotky soustředí vedle verbálního projevu také na projev neverbální. Některé používané neverbální projevy učitelů žákům vadí (např. přehnaná gestikulace, zvednutý prostředníček, nepřiměřená mimika apod.), tudíž by se jim učitelé měli v hodinách vyvarovat. Sami učitelé považují neverbální komunikaci ve vyučování většinou za důležitou a často si své neverbální projevy uvědomují. Domnívají se, že správně zvolená neverbální komunikace vede k lepšímu zapamatování probírané učební látky.

Bylo zjištěno, že žáci z neverbální komunikace upřednostňují především úsměv, oční kontakt, uměřená gesta a úpravu zevnějšku. Ovšem oční kontakt se vylučuje s otázkou, kdy bylo u žáků zjišťováno, zda je pro ně důležité, aby s nimi učitelé během vyučování udržovali oční kontakt. Respondenti většinou odpovídali, že je pro ně oční kontakt méně důležitý nebo spíše nedůležitý. Všechny ostatní složky byly žáky jinak potvrzeny. Dotazníkové šetření bylo stvrzeno i kvalitativním výzkumným nástrojem. Bylo zjištěno, že učitelé většinou v hodinách používají uměřená gesta, udržují s žáky po celou vyučovací jednotku oční kontakt, který je rovnoměrně rozložen na všechny žáky, usmívají se a dbají na úpravu svého zevnějšku.

Během vyučování zaujímají učitelé celou řadu poloh – stojí u tabule, sedí za stolem, sedí na stole nebo se procházejí po třídě. Chůze pedagogů po třídě na žáky působí většinou nepříjemně, cítí se nejistě a nervózně. Většinou mají žáci pocit, že jsou kontrolováni. Daný stav vychází možná z toho, že žáci během vyučování používají často zakázaný mobilní telefon. Notebook a tablet, které jsou na některých školách již využívány k výuce, často svádí k nepozornosti (hraní her a chatování na facebooku). Kvůli chůzi vyučujícího musí být žák neustále ve střehu a dávat si pozor na obsah plochy. Více než polovina studentů uvedla, že na ně působí sezení učitele za stolem dobře, jelikož vědí, kde se v danou chvíli pedagog nachází a nemusí mít strach, že budou kontrolováni.

Z pozorování bylo zjištěno, že si učitelé příliš neuvědomují vlastní postoj těla. V hodinách se často opírají o stůl a židli, stojí s překříženýma nohama, založenýma rukama, rukama v kapsách či rukama v bok. Daný postoj lze celkově zhodnotit jako uzavřený a na žáky může působit nepřístupným dojmem. V hodinách byl zaznamenán samozřejmě i uvolněný postoj, který navozoval přátelskou atmosféru.

V pedagogickém procesu jsou zastoupeny všechny zmíněné složky neverbální komunikace. U některých složek je četnost větší, u některých naopak menší. Z výzkumu vyplynulo, že nejnižší zastoupení má haptika. Daná složka se na středních školách téměř nevyskytuje. Pokud ano, uvedli žáci, že dotyky jsou jim příjemné pouze od některých učitelů. Haptika je frekventovanější především v mateřské či základní škole.

Při zkoumání paralingvistických aspektů řeči bylo zjištěno, že polovina pedagogů si uvědomuje své paralingvistické chyby a přiznala, že se nejčastěji jedná o rychlé tempo řeči a s tím spojené špatné kladení pauz, přeráznutí se či nedokončování vypovědí. Dále pak opakování slov, monotónní hlas, hezitační zvuky a parazitní slova. Chyby si ovšem uvědomují více ženy než muži. Paralingvistické nedostatky byly odhaleny i z pozorování.

Je nutné si ovšem uvědomit, že při provádění výzkumu na jiných typech škol, s jinými pedagogy, jinými žáky a v jiném časovém období, by se zřejmě výsledky nepatrně lišily. Ovšem byly zjištěny jisté nedostatky pedagogů v oblasti neverbální komunikace a bylo by proto vhodné, aby učitelé nepodceňovali řeč těla během vyučování a věnovali jí v budoucnu více pozornosti, jelikož daná problematika je jejich žáky velmi citlivě vnímána.

SHRNUTÍ

V teoretické části byla věnována pozornost nejprve stručně sociální, a poté komunikaci pedagogické, kde byla nastíněna komunikace ve vyučování, vztahy mezi komunikujícími a pravidla komunikace. Dále se práce okrajově zaměřila také na verbální komunikaci a její zastoupení v pedagogickém procesu. Neverbální komunikaci neboli řeči těla je věnována podstatná část diplomové práce.

V teoretické části diplomové práce jsme se zaměřili na prostředky neverbální komunikace. Nejprve byly zmíněny extralingvistické prostředky mimoslovní komunikace, konkrétně byla rozebrána gestikulace, mimika, proxemika, haptika, posturologie a úprava zevnějšku. Jednotlivé složky jsou popsány obecně, poněvadž jsou natolik obsáhlé, že by každá výše zmíněná složka mohla stát námětem na samostatnou práci, a poté vždy s přihlédnutím k jejich využitelnosti v pedagogickém procesu. Pozornost byla dále věnována paralingvistickým prostředkům, konkrétně hlasitosti a rychlosti řeči, kladení pauz, slovnímu důrazu a barvě hlasu.

V praktické části diplomové práce byla věnována pozornost výzkumnému šetření, jehož cílem bylo zjistit, jaké neverbální prostředky používají ve vyučovací jednotce čeští pedagogové středních škol, zda si je sami uvědomují a jak jejich neverbální projevy vnímají jejich žáci. K výzkumné části byl použit kvantitativní výzkumný nástroj – dotazník, který zjišťoval neverbální komunikaci pedagogů, a to od samotných učitelů a i od jejich žáků. Dále bylo použito kvalitativního výzkumného nástroje – pozorování, kdy bylo pozorováno pět pedagogů jedné nejmenované střední školy.

RESUMÉ

Attention was at first briefly dedicated to social communication and than to pedagogical communication in the theoretical part of thesis where was outlined communication in the teaching, relations between communicating sides, communication rules. The thesis focused marginally on verbal communication and its part in pedagogical process. Main part of the thesis is dedicated to nonverbal communication or body language.

The theoretic part of thesis further have been focused on nonverbal communication. At first there was mentioned extralinguistic resources of nonverbal communication, gesticulation - it was analyzed concretely, facial expression, proxemics, haptics, posturology and makeover. Particular compounds are explained in general, since they are so much comprehensive that each component mentioned above could become a topic for another thesis, and than they are taken into account to its usability in pedagogic process. Attention was also dedicated to paralinguistic resources concretely to loudness, speed of speech, pausing, word emphasis and timbre.

Practical part of thesis was dedicated to research survey. Its goal was find out which nonverbal resources Czech educationists are using during their lessons in secondary schools and if they realize it and how students are perceiving their nonverbal expressions. In research part is used a quantitative researching tool - question form which probed educationists nonverbal communication from teachers and their students. Further is used a qualitative research tool - observation when was observed five educationists of one unnamed secondary school.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

ADAMCZYK, Gregor a BRUNO, Tiziano. *Řeč těla: přesvědčte svou mimikou, gesty a držením těla*. Vyd. 1. Přel. Magdaléna Pomikálková. Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-2008-1.

BLAŽEK, Vladimír. *Komunikace a lidské tělo: antropologie chování 5*. Vyd. 1. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2011. ISBN 978-80-261-0033-1.

BLAŽEK, Vladimír a TRNKA, Radek. *Lidský obličej: vnímání tváře z pohledu kognitivních, behaviorálních a sociálních věd*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1556-1.

CANGELOSI, James S. *Strategie řízení třídy: jak získat a udržet spolupráci žáků při výuce*. Vyd. 2. Z anglického originálu „*Classroom management strategies*“ přel. Milan Koldinský. Praha: Portál, 1996. ISBN 80-7178-083-9.

CONSTANZO, Mark a ARCHER, Dane. *A Method for Teaching About Verbal and Nonverbal Communication. Teaching of Psychology*. December 1991, vol. 18, no. 4, s. 223-226. ISSN 0098-6283. ISSN 1532-8023 (online).

ČMEJRKOVÁ, Světlá. *Jak se žáky komunikovat beze slov. Čeština doma a ve světě*. 1996, roč. 4, č. 1. ISSN 1210-9339.

DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Vyd. 1. Přel. Milan Bartůšek, Jiří Rezek. Praha: Grada, 2001. ISBN 80-7169-988-8.

DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace: 6. vydání*. Vyd. 1. Přel. Jiří Rezek. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2018-0.

DOHERTY-SNEDDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí: jak porozumět dítěti z jeho gest a mimiky*. Vyd. 1. Přel. Hana Loupová. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-043-7.

DYTRTOVÁ, Radka a KRHUTOVÁ, Marie. *Učitel: příprava na profesi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2863-6.

ELLSBERG, Michael. *Síla očního kontaktu: tajemství úspěchu v podnikání, lásce a životě*. Vyd. 1. Přel. Jana Žlábková. Praha: Beta, 2011. ISBN 978-80-7306-455-6.

FERJENČÍK, Ján. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Vyd. 1. Přel. Petr Bakalář. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-367-6.

FRAŇKOVÁ, Slávka a KLEIN, Zdeněk. *Etologie člověka*. Vyd. 1. Praha: HZ Systém, 1997. ISBN 80-86009-15-7.

FROTSCHER, Sven. *5000 Znaků a symbolů světa: podrobný výklad s barevnými ilustracemi*. Vyd. 1. Tomáš Dimter. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2230-6.

GAVORA, Peter a kolektív. *Pedagogická komunikácia v základnej škole*. Vyd. 1. Bratislava: Veda, 1988.

GAVORA, Peter. *Učitel a žáci v komunikaci*. Přel. Veronika Lyková. Brno: Paido, 2005. ISBN 80-7315-104-9.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. Vyd. 2. Brno: Paido, 2010. ISBN 978-80-7315-185-0.

GRUBER, David. *Zlatá kniha komunikace*. Vyd. 4. Ostrava: Gruber - TDP, 2011. ISBN 978-80-85624-30-4.

HOFSTEDE, Geert a HOFSTEDE, Gert Jan. *Kultury a organizace: software lidské mysli: spolupráce mezi kulturami a její důležitost pro přežití*. Vyd. 1. Přel. Luděk Kolman. Praha: Linde, 2007. ISBN 978-80-86131-70-2.

HOGAN, Kevin. *Tajný jazyk byznysu: jak každého přečíst do tří vteřin*. Vyd. 1. Přel. Jana Kalová. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2370-6.

HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. Dobrá voda: Aleš Čeněk, 2003. ISBN 80-86473-50-3.

HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Diana a SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. Vyd. 4. Odry: Vade mecum Bohemiae, 2010. ISBN 978-80-86041-37-7.

JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2479-9.

KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest*. Vyd. 1. Praha: HZ Editio, 1998. ISBN 80-86009-21-1.

KONEČNÁ, Zdeňka. *Základy komunikace*. Vyd. 1. Brno: Akademické nakladatelství CERM, 2009. ISBN 978-80-214-3891-0.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1988. Členská knihnice (Svoboda).

KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Komunikace ve škole*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 1995. ISBN 80-210-1070-3.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Neverbální komunikace: řeč pohledů, úsměvů a gest*. Vyd. 1. Praha: SPN, 1988.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro a MAREŠ, Jiří. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990. Pedagogické a psychologické studie. ISBN 80-04-21854-7.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Tajemství úspěšného jednání*. Vyd. 1. Praha: Grada, 1995. ISBN 80-85623-84-6.

LEPILOVÁ, Květuše. *Řečová komunikace verbální a neverbální: pro tlumočníky a průvodce ve sféře podnikání a cestovního ruchu*. Vyd. 2. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2001. ISBN 80-7042-585-7.

LESTER, Alison Jean a TAYLOR, Shirley. *Umění komunikace: odhalte tajemství, které vám pomohou k lepší výkonnosti a uspokojivější budoucnosti*. Vyd. 1. Přel. Lucie Matějková. Praha: Euromedia Group, 2010. ISBN 978-80-242-2770-2.

LEWIS, David. *Tajná řeč těla*. Přel. Jiří Rezek. Praha: Victoria Publishing, 1989. ISBN 80-85605-49-X.

MORGENSTERNOVÁ, Monika a ŠULOVÁ, Lenka. *Interkulturní psychologie: rozvoj kulturní senzitivity*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1361-1.

MORRIS, Desmond. *Řeč těla*. Přel. Karla Korteová. Praha: Ivo Železný, 1999. ISBN 80-240-0238-8.

MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2003. ISBN 80-247-0650-4.

NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002. ISBN 80-244-0510-5.

NELEŠOVSKÁ, Alena. *Pedagogická komunikace v teorii a praxi*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2005. ISBN 80-247-0738-1.

PEASEOVI, Allan a Barbara. *Řeč těla*. Vyd. 1. Přel. H. Loupová. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7376-449-6.

PECH, Jaroslav. *Řeč těla a umění komunikace. [příručka prakticky pro všechny, kteří se chtějí zlepšit v řešení běžných životních situací]*. Vyd. 1. Praha: NS Svoboda, 2009. ISBN 978-80-205-0606-1.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1387-3.

REITEROVÁ, Eva. *Základy statistiky pro studenty psychologie*. Vyd. 1. Olomouc: Univerzita Palackého, 2000. ISBN 80-244-0083-9.

Řeč těla: harmonie duše a těla. Vyd. 1. Přel. Petra Klůfová. Praha: Fragment, 2002. ISBN 80-7200-611-8.

STRŽÍŽOVÁ, Vlasta. *Prezentace informací a komunikace*. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2010. ISBN 978-80-245-1714-8.

ŠEBESTA, Karel. *K neverbální komunikaci při vyučování. Čeština doma a ve světě*. 1996, roč. 4, č. 1. ISSN 1210-9339.

ŠEDIVÝ, Vladimír. *Sociální komunikace*. Vyd. 1. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, 2009. ISBN 978-80-7375-277-4.

TEGZE, Oldřich. *Neverbální komunikace*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2003. ix, Business books. ISBN 80-7226-429-X.

VÁVRA, Vlastimil. *Mluvíme beze slov*. Vyd. 1. Praha: Panorama, 1990. ISBN 80-7038-128.0.

Internetové zdroje

HACKL, Bernd a HUMMEL, Sandra. *Velikonoční prázdniny: co se lze ve škole naučit z řeči těla*. *Studia paedagogica*. 2011, roč. 16, č. 1, s. 138–141. ISSN 1803-7437.

Dostupné z:

http://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/115416/1_StudiaPaedagogica_16-2011-1_9.pdf?sequence=1, [13. 3. 2015].

HOFFMANNOVÁ, Jana. *Naše řeč: Konference o neverbální komunikaci (pocta J. Mistríkovi)*. 1996, roč. 79, č. 5. ISSN 0027-8203

Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=7343>, [13. 3. 2015].

Řeč těla: Neverbální komunikace a proč je užitečné se jí zabývat. s. 36–38.

Dostupné z:

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:xzgRDwn0qR0J:knihy.cpress.cz/%3Fp%3Dactions%26action%3Ddownload/file%26value%3Dfiles%26id%3D112033+&cd=1&hl=cs&ct=clnk&gl=cz>, [1. 11. 2014].

Zákon č. 561/2004 Sb., O předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

Dostupné z: http://www.zspysely.cz/slovnihodnoceni/Zakon561_2009.pdf, [24. 10. 2014].

PŘÍLOHY

- I.** Obrázky k sociální a neverbální komunikaci
- II.** Gestikulace
- III.** Mimika
- IV.** Proxemika
- V.** Výzkumné šetření

Příloha I.

Obrázek 1.

Oblasti lidské komunikace

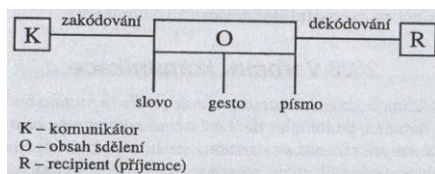
Tabulka poskytuje informace o formách komunikace z hlediska počtu zúčastněných osob.

Oblasti lidské komunikace	Některé obecné cíle	Některé teoretické otázky	Některé praktické dovednosti
 Intrapersonální: komunikace se sebou samým	Přemýšlet, uvažovat, analyzovat	Jak se vyvíjí pohled na sama sebe? Jak ovlivňuje komunikaci? Jak lze získat nebo zlepšit schopnosti analyzovat a řešit problémy? Jaký je vztah mezi osobností a komunikací?	Lepší schopnost poznání sama sebe, lepší schopnost řešit problémy a analyzovat, lepší sebekontrola, lepší schopnost omezit stres a zvládat osobní konflikty
 Interpersonální: komunikace mezi dvěma osobami	Objevovat, navazovat vztahy, ovlivňovat, předstírat, pomáhat si	Co je efektivita osobních vztahů? Co k sobě máte přátele, milence a rodiny? Co je od sebe odtrhává? Jak se dají vztahy napravit? Jak se dají srovnat vztahy navázané „online“ a vztahy navázané „tváří v tvář“?	Větší efektivita při komunikaci s druhou osobou, navázání a udržování efektivních vztahů, lepší schopnost řešení konfliktů, lepší připravenost na informativní nebo přijímací pohovory
 Malá skupina: komunikace v rámci malé skupiny lidí	Dělit se o informace, produkovat nápady, řešit problémy, pomáhat si	Co dělá vůdce vůdce? Jaký typ vedení funguje nejlépe? Jaké role hrají členové ve skupinách? Jak lze zefektivnit fungování skupiny? Jak lze efektivněji využít skupin existujících uvnitř organizace?	Větší efektivita při členství v nějaké skupině, zlepšení vůdčovských schopností, umění využít skupin ke specifickým účelům (například řešení problémů, hledání nápadů)
 Veřejnost: komunikace řečníka s posluchači	Informovat, přesvědčovat, bavit	Jak lze neefektivněji analyzovat posluchače a přizpůsobit se jim? Jak se nejlépe připravit na komunikaci s nějakými posluchači? Jak lze zefektivnit informace pro veřejnost?	Umění efektivněji informovat a přesvědčovat, zlepšení schopnosti připravovat, stylizovat, organizovat a pronášet projevy, komunikovat na internetu

(DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 17)

Obrázek 2.

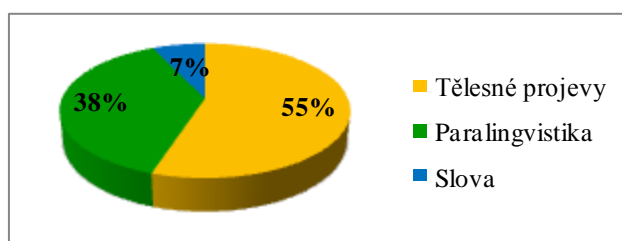
Komunikační schéma

(HOLEČEK, Václav. MIŇHOVÁ, Jana a PRUNNER, Pavel. *Psychologie pro právníky*. s. 227)

Obrázek 3.

Procentuální složka lidského projevu

(KONEČNÁ, Zdeňka. *Základy komunikace*. s. 84)

Příloha II.

Obrázek 1.

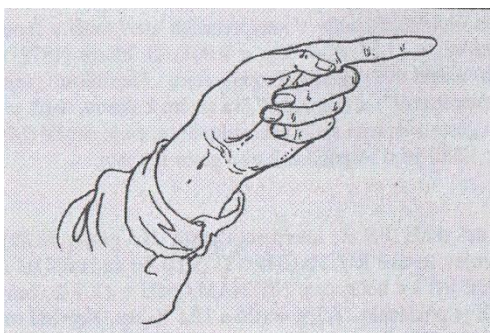
Typy ilustrativních gest

Zobrazovací (ikonická)	„Kreslení ve vzduchu“ předmětů nebo činností, o nichž se hovoří: zazní-li například slovo „kruh“, ruka opiše ve vzduchu kruh.
Ukazovací	Ukazování naznačující prostorové umístění předmětů, o nichž se mluví.
Metaforická	„Kreslení ve vzduchu“ abstraktních pojmů: ruce například napodobují pohyby misek váhy a znázorňují tak zvažování myšlenek nebo možností.
Rytmičná	Zdůrazňují rytmus řeči: například krátké pohyby rukou nahoru a dolů provázející slova, na něž je při řeči kladen důraz.

(DOHERTY-SNEEDON, Gwyneth. *Neverbální komunikace dětí*. s. 49)

Obrázek 2.

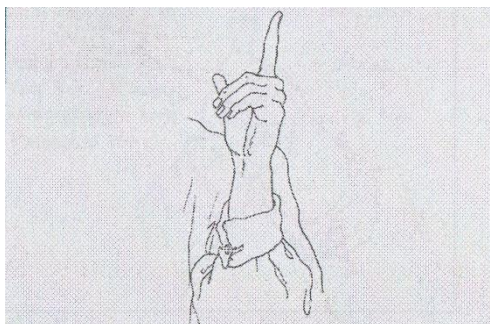
Natažený ukazováček směřuje k dané věci, osobě či v ukazovaném směru. Často se dané gesto užívá jako gesto ilustrativní, zpřesňující, zdůrazňující verbální sdělení.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest*. s. 59)

Obrázek 3.

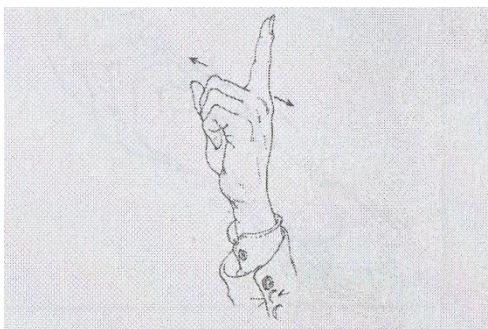
Vztyčený ukazováček směřuje do vzduchu. Dlaň nemíří na adresáta, ale do strany.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest*. s. 60)

Obrázek 4.

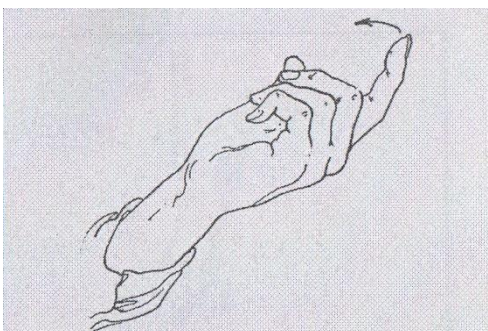
Natažený ukazováček dělá ve svislé poloze směrem k partnerovi krátké a rychlé pohyby.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 61)

Obrázek 5.

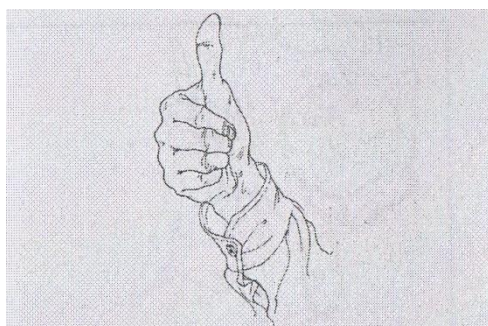
Ruka je natažená k partnerovi, dlaň obrácená nahoru a natažený ukazováček dělá krátké pohyby směrem k adresátovi.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 62)

Obrázek 6.

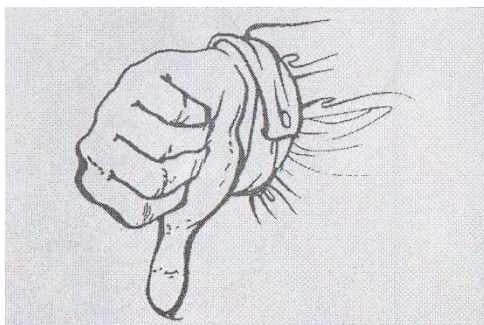
Vztyčený palec směřuje nahoru a ostatní prsty jsou sevřené v pěst.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 63)

Obrázek 7.

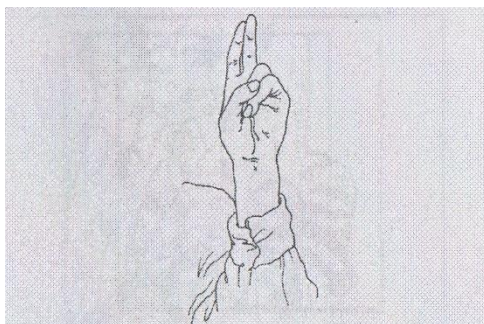
Vztyčený palec míří k zemi a ostatní prsty jsou sevřeny v pěst.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 64)

Obrázek 8.

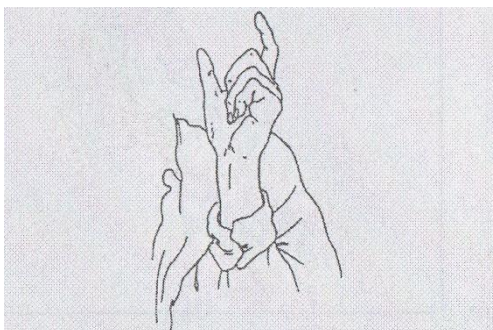
Ruka je zvednutá do výše očí, ukazováček a prostředníček jsou vztyčený a oba se navzájem dotýkají. Ostatní prsty jsou ohnuté a dlaň směřuje k partnerovi.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 74)

Obrázek 9.

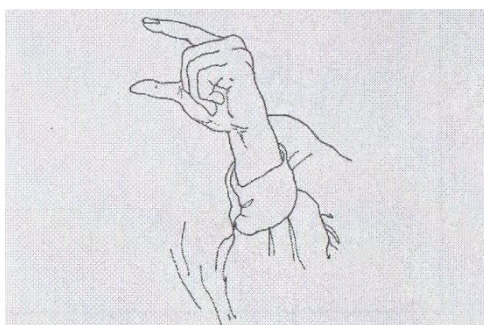
Palec s ukazováčkem jsou natažený v různé vzdálenosti od sebe, ostatní prsty jsou ohnuté a dlaň směřuje k partnerovi.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 76)

Obrázek 10.

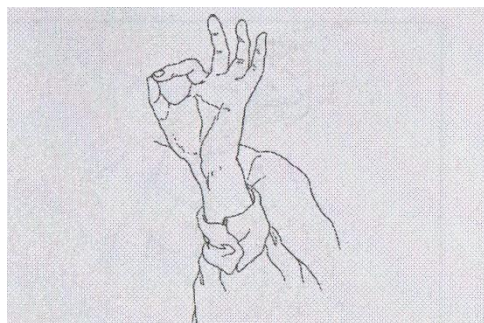
Palec a ukazováček jsou natažený v různé vzdálenosti od sebe, jejich poloha je až horizontální.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 77)

Obrázek 11.

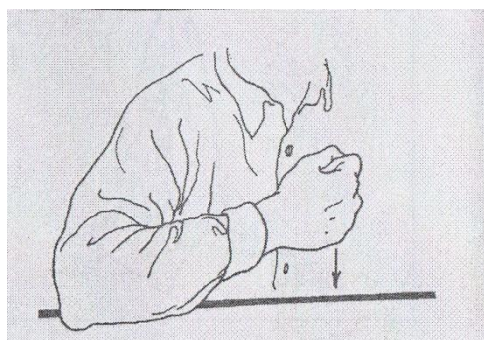
Ruka je zvednutá, dlaň otočená k partnerovi, palec a ukazováček spojen do tvaru písmene „O“.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 78)

Obrázek 12.

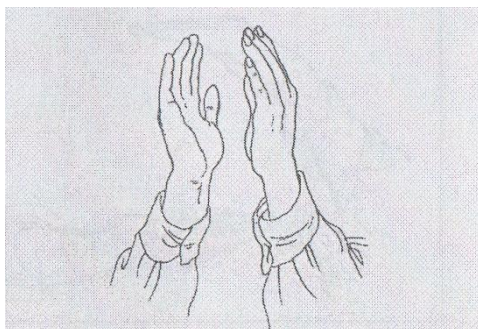
Úder sevřenou pěstí do stolu.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 96)

Obrázek 13.

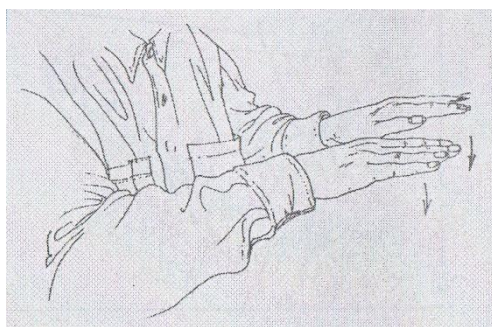
Rychlé pohyby otevřených dlaní proti sobě s cílem vydat charakteristický zvuk.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 116)

Obrázek 14.

Dlaně směřují k zemi, prsty jsou narovnané a pohybují se směrem dolů.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 121)

Obrázek 15.

Palec a ukazováček se dotýkají spodní části tváře („mnutí“ tváře).

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 159)

Obrázek 16.

Vztyčený ukazováček je kolmo přiložen na sevřená ústa.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 163)

Obrázek 17.

Otevřená dlaň s mírně ohnutými prsty je přiložená za ušní boltec. Vytvoří se tzv. pomyslný trychtýř, který slouží jako umělý nástavec, tudíž umožňuje zachytit to, co by lidé jinak neslyšeli. Gesto se používá i v případě, že aktér mluví příliš potichu.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 169)

Obrázek 18.

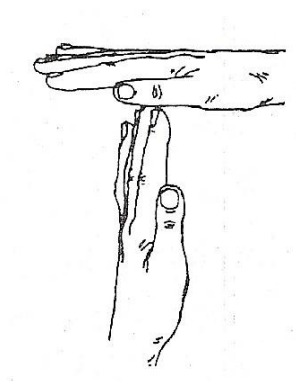
Obě ruce jsou „opřeny“ v bok.

(KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest.* s. 190)

Obrázek 19.

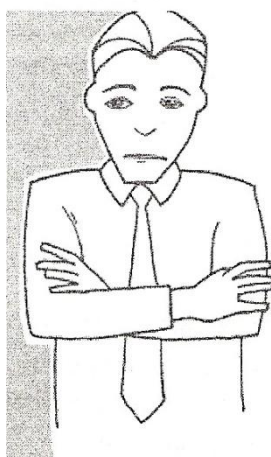
Natažená ruka je vodorovně a druhá se jí svisle dotýká zespodu – gesto znázorňující písmeno „T“ („time“, „time-out“).

(MORRIS, Desmond. *Bodytalk*. s. 189)

Obrázek 20.

Obě paže jsou položeny přes hrudník jako pokus postavit jakousi překážku mezi daného člověka a někoho nebo něco, co se dotyčnému nelíbí.

(PEASEOVI, Allan a Barbara. *Řeč těla*. s. 92)

Příloha III.

Obrázek 1.

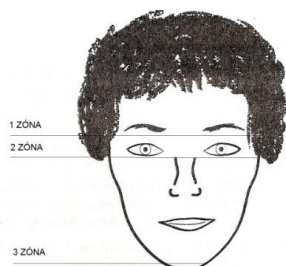
Tabulka znázorňující nejčastěji užívané „smajlíky“ při komunikaci na sociálních sítích, v textových zprávách apod. Prostřednictvím „smajlíků“ mohou lidé sdělit druhým své momentální rozpoložení.

SYMBOL	VÝZNAM
:-)	úsmev, žertuji
:-(mračení
;-)	mrknutí
:-*	polibek
{ }	objetí
{*****}	objetí a polibky
:-o	proboha
^.^	ženský úsmev
^_ ^	mužský úsmev
^o^	šťastný

(DEVITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. s. 158)

Obrázek 2.

Tři základní zóny lidského obličeje

(STRÍŽOVÁ, Vlasta. *Prezentace informací a komunikace*. s. 135)

Obrázek 3.

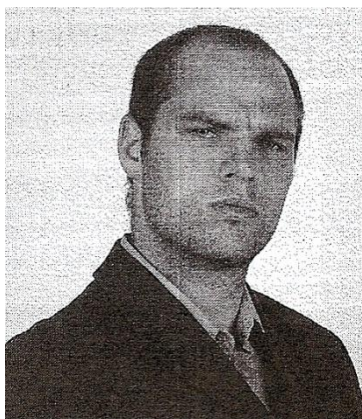
Emocionální stav daného jedince má vliv na rozšiřování a zužování zornic. Lidé s rozšířenými zornicemi působí na druhé sympatickým, přitažlivým dojmem.

(PEASEOVI, Allan a Barbara. *Řeč těla*. s. 158)

Obrázek 4.

Pohled ze strany

Obrázek 5.

Pohled svrchu

Obrázek 6.

Pohled zdola

Obrázek 7.

Pohled otevřený a přímý

Obrázek 8.

Hlava nakloněná ke straně

Obrázek 9.

Pohled uzavřený

Obrázek 10.
Pohled dovnitř

Obrázek 11.
Opravdový úsměv

Obrázek 12.
Falešný úsměv

Obrázek 13.
Hořký úsměv

Obrázek 14.
Otevřená ústa

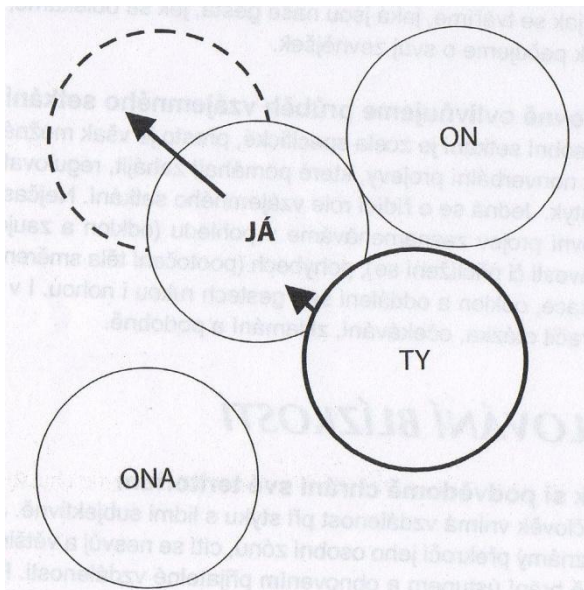
(ADAMCZYK Gregor a BRUNO, Tiziano. *Řeč těla: přesvědčte svou mimikou, gesty a držením těla.* s. 76–79)

Příloha IV.

Obrázek 1.

Proxemický tanec

Opakované překračování osobní zóny vede k proxemickému tanci.

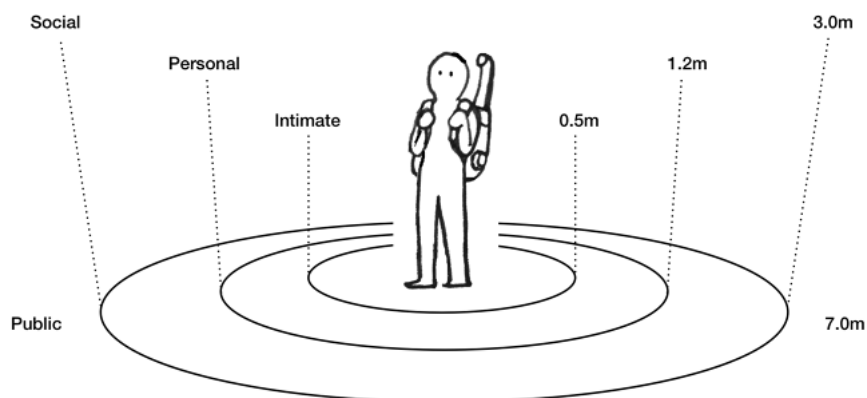

(JANÁČKOVÁ, Laura. *Praktická komunikace pro každý den*. s. 24)

Obrázek 2.

Proxemické zóny

Edward T. Hall rozlišil čtyři zóny osobního prostoru, tzv. pomyslné bubliny. Zónu intimní, osobní, společenskou a veřejnou.

(<http://payload258.cargocollective.com/1/9/318786/7478933/proxemics.png>)

Příloha V.

Dotazník neverbální komunikace

Milí žáci,

tento dotazník se zabývá neverbální komunikací Vašich učitelů. Prosím Vás o pravdivé vyplnění. Údaje z dotazníku budou anonymně zpracovány a použity pro výzkum v mé diplomové práci.

Jakou školu a obor studuješ?

.....

Otázka č. 1.

Je pro tebe důležité, zda-li je vyučují muž nebo žena? Proč?

- a) Nerozlišuji to
- b) Preferuji raději učitele muže
- c) Preferuji raději učitele ženy

.....

Otázka č. 2.

Je pro tebe vedle verbálního projevu učitelů (ústní, s pomocí slov) důležitý také jejich neverbální projev (gesta, oční kontakt, úsměv apod.)?

- a) Ano
- b) Ne
- c) Nevím, nikdy jsem se na neverbální komunikaci učitele nesoustředil/a

Otázka č. 3.

Jakou pozici nejčastěji zauímají učitelé?

- a) Stojí u tabule
- b) Sedí za stolem
- c) Sedí na stole
- d) Prochází se po třídě
- e) Jiné; doplň

.....

Otázka č. 4.

Jak na tebe působí, když se učitelé prochází po třídě?

.....

Otázka č. 5.

Jak na tebe působí, když učitelé sedí za stolem?

.....

Otázka č. 6.

Vadí ti některé neverbální projevy učitelů?

- a) Ano
- b) Ne

Pokud ano, které?

Otázka č. 7.

Je pro tebe důležité, když s tebou učitelé během vyučování udržují oční kontakt?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 8.

Všímáš si při výuce celkového vzhledu učitelů (úpravy zevnějšku – oblékání, účesu, módních doplňků)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 9.

Dodržují učitelé vhodné proxemické zóny (vhodnou vzdálenost od žáků)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 10.

Jak na tebe působí přílišná blízkost učitele? (například při kontrole zadané práce, při chemických, biologických, fyzikálních experimentech, tělesné výchově apod.).

.....

Otázka č. 11.

Jsou ti příjemné dotyky (podání ruky, poplácání po rameni apod.) od učitelů?

- a) Ano
- b) Ne
- c) Občas
- d) Od některých ano, od některých ne

Otázka č. 12.

Jak na tebe působí monotónní (jednotvárný) projev učitelů?

.....

Otázka č. 13.

Vítáš u učitelů během vyučování úsměv?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 14.

Zaškrtni, které složky z neverbální komunikace u pedagogů upřednostňuješ.

(lze zaškrtnout více variant)

d) Úsměv	d) Vzhled
e) Uměřená gesta	e) Oční kontakt
f) Dotyk	f) Chůze, držení těla

Otázka č. 15.

Zaškrtni, které neverbální projevy učitelé používají minimálně.

(lze zaškrtnout více variant)

d) Úsměv	d) Vzhled
e) Uměřená gesta	e) Oční kontakt
f) Dotyk	f) Chůze, držení těla

Děkuji Vám za ochotu a čas
Bc. Ivona Cinková

Dotazník neverbální komunikace

Vážení pedagogové,

dovoluji si Vás požádat o vyplnění tohoto dotazníku, který je zaměřen na způsob používání Vaší neverbální komunikace ve vyučování. Prosím Vás o pravdivé vyplnění. Dotazník je anonymní a jeho výsledky se stanou součástí mého výzkumu v diplomové práci.

Škola, na které vyučujete

.....

Pohlaví respondenta

.....

Otázka č. 1.

Uvědomujete si svoji neverbální komunikaci při vyučování?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 2.

Považujete neverbální komunikaci ve vyučování za důležitou?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 3.

Myslíte při přípravě na vyučování na to, jaké neverbální prostředky budete v dané hodině využívat?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 4.

Myslíte si, že Vaše neverbální komunikace pomáhá žákům k lepšímu zapamatování látky?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 5.

Udržujete se třídou při výuce oční kontakt?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 6.

Uvědomujete si svoji mimiku (výraz tváře) při kontaktu s žáky?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 7.

Udržujete vhodné proxemické zóny (vhodnou vzdálenost mezi Vámi a žáky)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 8.

Používáte při hodinách haptiku (podání ruky, poplácání po rameni apod.)?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 9.

Úprava zevnějšku je jednou ze složek neverbální komunikace. Myslíte si, že žáci u učitelů hodnotí i úpravu zevnějšku?

- a) Ano
- b) Ne

Otázka č. 10.

Uvědomujete si své paralingvistické chyby při vyučování? Pokud ano, uveďte jaké.

.....

.....

Otázka č. 11.

Sledujete v hodinách neverbální komunikaci žáků?

- a) Často
- b) Méně často
- c) Spíše ne
- d) Vůbec ne

Otázka č. 12.

Podle jakých projevů poznáte, že se Vaši žáci při vyučování nudí?

.....

.....

Děkuji Vám za ochotu a čas
Bc. Ivona Cinková

ZÁZNAM POZOROVÁNÍ NEVERBÁLNÍ KOMUNIKACE PEDAGOGA

Jméno učitele:

Délka praxe:

Vyučovací předmět:

Ročník:

Datum pozorování:

GESTIKULACE

chybí	1	2	3	4	5	přehnaná
křečovitá	1	2	3	4	5	přirozená

MIMIKA

Pohled:

většinou nesleduje očima třídu – většinou sleduje očima třídu

zaměřený většinou na stejné žáky – zaměřený rovnoměrně na všechny

Úsměv:

ano - ne

Výrazy obličeje:

PROXEMIKA

dodržování vhodné vzdálenosti

ano – ne

POSTUROLOGIE

Poloha těla:

většinou sedí:

většinou stojí:

většinou chodí (popsat dráhu):

Postoj:

většinou strnulý – většinou uvolněný

PARALIGVISTIKA

Intenzita hlasu:

velmi tichý	1	2	3	4	5	velmi hlučný (křičí)
-------------	---	---	---	---	---	----------------------

Tempo řeči

velmi pomalé	1	2	3	4	5	velmi rychlé
--------------	---	---	---	---	---	--------------

Barva hlasu:

nevýrazný hlas	1	2	3	4	5	nadsazený hlas
----------------	---	---	---	---	---	----------------

Pauzy v řeči:

většinou nenáležitě – většinou náležitě

ÚPRAVA ZE VNĚJŠÍ PEDAGOGA

PROJEVY ŽÁKŮ BĚHEM VYUČOVÁNÍ